

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

Att förstå utsatthet

*En studie om utsatthetens villkor,
erfaren utsatthet och fritid i ungas liv*

UNGDOMSSTYRELSENS
2008:6
SKRIFTER

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

Att förstå utsatthet

*En studie om utsatthetens villkor,
erfaren utsatthet och fritid i ungas liv*

Who is it that can tell me who I am? / King Lear

UNGDOMSSTYRELSEN

Ungdomsstyrelsen är en myndighet som tar fram kunskap om ungas levnadsvillkor. Vi ger stöd till föreningsliv och kommuner samt till internationellt samarbete.

© Ungdomsstyrelsens skrifter 2008:6

ISSN: 1651-2855

ISBN: 978-91-85933-08-2

text: Mats Trondman

projektledare: Torgny Sandgren

grafisk form: forsbergvonesen

tryck: **Åtta.45**

distribution: Ungdomsstyrelsen,
Box 17801, 118 94 Stockholm

tfn: 08-566 219 00

fax: 08-566 219 98

e-post: info@ungdomsstyrelsen.se

webbplats: www.ungdomsstyrelsen.se

FÖRORD

Hur kan utsatthet i ungas liv förstås, vilka är de utsatta och kan ungas fritid motverka utsatthet? Det är några frågor som professor Mats Trondman försöker att besvara i *Att förstå utsatthet*. På uppdrag av Ungdomsstyrelsen har han analyserat en större ungdomsenkät. Analysen visar på komplexiteten kring att identifiera vilka som är utsatta och hur utsatthet kan komma till uttryck bland unga. Studien visar också på hur stress, självförtroende och ekonomiska villkor får betydelse för ungas situation och fritidsaktiviteter.

Mellan åren 2006 och 2008 har Ungdomsstyrelsen haft ett regeringsuppdrag kring unga i riskmiljöer. Inom uppdraget har flera riktade insatser genomförts för att utveckla det förebyggande och främjade arbetet med unga. En särskild prioritering har legat på utsatta unga samt på hur olika verksamheter och insatser på den fria tidens arena har bidragit till att bryta utanförskap bland unga.

Inom ramen för detta uppdrag har myndigheten bland annat initierat ett flertal utredningar och utbildningar. Syftet har varit att stärka kunskap om unga i riskmiljöer, ta fram metoder och arbetssätt för att stärka kvaliteten i ungdomsarbetet samt uppmärksamma betydelsen av mötesplatser. I detta arbete är det betydelsefullt att förstå utsatthetens olika dimensioner. Hur ser fritidssituationen ut för utsatta ungdomar?

God kunskap om ungas situation är en viktig framgångsfaktor i det ungdomspolitiska arbetet. Vi hoppas därför att denna bok ska komma till nytta för dem som på olika sätt arbetar med unga! Mats Trondman står själv för de slutsatser och perspektiv som redovisas.

Per Nilsson
generaldirektör,
Ungdomsstyrelsen

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING.....	6
Att definiera utsatthet	7
2. UTSATTHETENS VILLKOR.....	20
Ekonomiska villkor	21
Familjevillkor	25
Samhällslivets villkor	28
Häsovillkor	32
Slutsatser	35
3. ATT ERFARA UTSATTHET.....	38
Självbild	39
Självförtroende	40
Psykosocial hälsa	40
Sam- och framtidsperception	41
Erfaren utsatthet i en föreställd skolklass	41
Antalet unga som erfar utsatthet i Sverige	42
Sammanfattning och slutsatser	43
4. UTSATTHETENS VILLKOR OCH ERFAREN UTSATTHET.....	46
Ekonomiska villkor och erfaren utsatthet	47
Familjevillkor och erfaren utsatthet	51
Samhällslivets villkor och erfaren utsatthet	55
Häsovillkor och erfaren utsatthet	58
Slutsatser	62
5. DUBBEL OCH FÖRTÄTAD UTSATTHET.....	64
Andelen dubbelt utsatta	66
Dubbel utsatthet i ekonomi och andra villkor	66

Dubbel utsatthet och erfaren utsatthet	68
Förtätad utsatthet och erfaren utsatthet	72
Förtätade villkor och förtätad erfaren utsatthet	73
Sammanfattning och slutsatser	74

6. DE UTSATTA.....76

De ekonomiskt utsatta	78
De familjeutsatta	83
De som erfar utsatthet	86
Förtätad utsatthet	93
Förtätad erfaren utsatthet	94
Slutsatser	95

7. FRITID SOM EMERGENS.....100

Unga och stress	103
Fritid som aktivitet	104
Fritid som lokalt utbud	112
Fritid i och utan balans: tre existensformer	115
Fritidsutbudets omfattning och fritid i och utan balans	117
Utsatthet, stress och fritid i och utan balans	118
Sammanfattning och slutsatser	125

8. AVSLUTANDE SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER.....128

Att förstå utsatthet	129
Graden av utsatthet	131

REFERENSER.....141

NOTER.....141

INLEDNING

1

Senvåren 2007 fick jag i uppdrag av Ungdomsstyrelsen att studera ungas utsatthet. Uppdraget gällde unga i åldern 16–25 år och jag ställde fyra vägledande frågor:

- Hur kan utsatthet i ungas liv förstås?
- I vilken grad är unga utsatta?
- Vilka är de utsatta?
- Kan ungas fritid bidra till att motverka utsatthet?

Sökandet efter svaren på frågorna ställde mig inför följande arbetsuppgifter: att definiera utsatthet. Att mot bakgrund av en definition undersöka i vilken grad unga är utsatta. Att beskriva vilka de utsatta är. Samt slutligen: att ta reda på om, och i så fall hur, fritid kan bidra till att minska ungas utsatthet. Resultatet av dessa uppgifter gör det möjligt att uppnå studiens syfte: att synliggöra villkor och erfarenheter som är av avgörande betydelse för att förstå, förebygga och minska ungas utsatthet.

Med uppdraget följde också uppmaningen att försöka förstå utsatthet mångdimensionellt. Finns det flera sätt att förstå vad utsatthet i ungas liv kan innebära och på vilket sätt kan dessa olika dimensioner vara relaterade till varandra?

Studiens empiriska material utgörs av en enkätundersökning riktad till ett riksrepresentativt urval av unga i åldern 16–25 år, med *unga* är det denna ålderskategori som avses. Datasamlingen, som gjordes våren 2007, genomfördes av Statistiska centralbyrån på uppdrag av Ungdomsstyrelsen.¹

Att definiera något, i detta fall ungas utsatthet, är som Kenneth Burke uttrycker det: "a way of

seeing and **not** seeing".² Att definiera något är ett sätt att se något som något, det är också att **inte** se något annat. Det enda möjliga är att redovisa definitionen och sätten som fenomenet har studerats på utifrån denna definition. Resten av kapitlet ägnas därför åt den första frågan: Hur **kan** utsatthet förstås? Först därefter kan de andra tre vägledande frågorna få sina empiriska svar.

Att definiera utsatthet

Den här studiens definition av utsatthet bygger på tre tillvägagångssätt. Först görs en definition, vägledad av den sociologiskt informerade filosofen Martha C. Nussbaum. Därefter följer Angelas, en ung flickas egen berättelse om sin utsatthet, som ger bilden av vad utsatthet med många dimensioner **kan** innebära i **en** ung människas liv. Slutligen relateras den filosofiska definitionen och Angelas berättelse till den internationella hälsoforskningens systematiserade kunskaper. Till min hjälp tar jag socialepidemiologen Richard G. Wilkinson och hans bok *The Impact of Inequality*. Det råder god överensstämmelse mellan filosofens teoretiska definition, Angelas levda erfarenhet och hälsoforskarens generaliserbara kunskap. Dessa tre tillvägagångssätt utgör tillsammans den definitionsmässiga förståelsen av fenomenet *utsatthet* som i sin tur sedan vägleder de empiriska studierna.

Nussbaum: den filosofiska definitionen

Hur ska vi förstå utsatthet? Låt mig börja med att fokusera på vilka livsvillkor som formar ett barn som växer upp. Hur möjliggör respektive

begränsar dessa villkor ett barns livschanser i sam- och framtid? För att besvara frågor som dessa skriver Nussbaum om en fiktiv ung flicka med namnet Nikidion:

Och detta liv formar henne, för det goda livet eller för de skadliga missförhållandena. Hon är sina föräldrars barn: deras kärlek och omsorg, eller frånvaron av det, formar henne. Hon är sina materiella omständigheters barn, i nöd eller överflöd; hon är frisk eller sjuk, hungrig eller mätt: och detta, än en gång formar henne – inte endast hennes hälsa utan hennes förhoppningar, förväntningar och rädsla, hennes förmåga att resonera förnuftigt. Hon är ett barn av sin stad och dess institutioner: och dessa institutioner formar hennes förmåga till skam eller självaktning, till snällhet eller generositet, till girighet eller måttlighet. Detta formande når djupt in i hennes själ och påverkar grundligt vad, även med filosofi, hon kan bli.³

Nussbaums text erbjuder en möjlighet att med förnuft och känsla förstå de livsvillkor som ett barn på goda grunder bör ha tillgång till, då ett litet barn inte kan förstå betydelsen av dessa villkor. Än mindre kan barnet ges ansvar för villkoren det får och för dess utfall. Att låta ett barn växa upp under sådana livsvillkor som ökar möjligheterna till ett socialt och produktivt liv är inte att överbeskydda ett barn eller att förhindra dess frihet. På så sätt kan barnet utveckla sin egen intellektuella och emotionella kapacitet, må bra och visa omsorg om andra.⁴

När Nikidion kommer till akademien för att studera filosofi är hon redan formad "materie-llt", "relationellt" och "institutionellt".⁵ Det är dessa villkor som grundligt påverkar vad filoso-

fin kan göra med Nikidion och vad hon kan göra med filosofin. Vilka förutsättningar har Nikidion, som redan är formad och begränsad, att lära sig tänka och förstå sig själv, andra och samhället? Hur kan hon, trots de villkor som format henne, ta hand om sitt liv med andra? Kan hennes studier i filosofi verka som en slags medicin för att förstå och hantera de villkor som format henne? Kan hon förmå sig själv att förändra den hon blivit och därmed sina egna samtida och framtida möjligheter? Är det möjligt att förstå och hantera sina villkor på ett sådant sätt att möjligheter snarare än begränsningar dominerar ens eget liv? Med dessa frågor påbörjas förståelsen av utsatthet.

Läsningen av Nussbaums text möjliggör tre analytiska fokus på utsatthet. För det första *utsatthetens villkor*: de livsvillkor som formar barnet, som till exempel att ha alltför begränsade materiella resurser. För det andra *erfaren utsatthet*: det som barnet kan men inte måste erfara som följd av villkoren. Till exempel att vara fatig och drabbas av ohälsa eller stress.⁶

Relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet kan bäst förstås som en fråga om *risk*. I rapporten *Det är väl bara för de duktiga* skriver Gunnel Rönnols att ett sätt att definiera utsatthetsbegreppet är att låta utsatt betyda riskfylld.⁷ I denna betydelse innebär utsatthetens villkor att vara exponerad för negativa sociala faktorer.⁸ Detta innebär att exponerade individer och grupper, som lever med utsatthetens villkor, i större utsträckning riskerar att erfara utsatthet än individer som inte är exponerade.⁹ Med riskbegreppet antyds att riskerna att erfara utsatthet är större om man lever med utsatthetens villkor än om man inte gör det. Det antyder också att så *inte* måste vara fallet. Därav vikten

att i den empiriska analysen försöka hålla isär just utsatthetens villkor och erfaren utsatthet. Att ha utsatta villkor i ekonomi eller relationssvårigheter i familjen är inte givet detsamma som att ha dåligt självförtroende eller att vara stressad. Mycket talar dock för att riskerna för att erfara utsatthet ökar när en ung människa lever med utsatthetens villkor. Det finns också starkt stöd i forskningen för en sådan uppfattning.¹⁰

Det är av vikt att betona ett tredje analytiskt fokus. Om vi tänker oss att en ung individ förstår att hantera sitt liv så att erfarenheten av utsatthet minskar och de formande villkoren förändras, då kan individen själv (trots villkor och erfarenheter) påverka vad denne kan bli. I boken *Structure, Agency and the Internal Conversation* uttrycker sig Margret S. Archer så här: "En adekvat förståelse av hur vi formas måste hantera samspelet mellan två krafter"¹¹; dels "en specificering av **hur** strukturella och kulturella krafter påverkar handlande människor (agenter), dels **hur** agenter använder sina personliga krafter för att handla så att utfallet blir på ett annat sätt än vad det blir om endast påverkan från de strukturella och kulturella krafterna får verka".¹² Detta är *utsatthetens emergens*: att under utsatthetens villkor mobilisera kraft och förmåga att hantera utsattheten så att erfaren utsatthet som till exempel stress motverkas. Detta är mitt uppdrags fjärde fråga: Kan de ungas fritid, och i så fall hur, utgöra en emergent kraft i ungas liv så att utsatthet motverkas? Kan risken att erfara utsatthet, som följer av utsatthetens villkor, reduceras med fritid som emergens?

Ett sätt att följa uppmaningen om att förstå utsatthet mångdimensionellt är att studera utsatthet med hjälp av de tre fokus som beskrivits ovan. Ett annat är att intressera sig för relatio-

nerna mellan just utsatthetens villkor, erfaren utsatthet och utsatthetens emergens. Är det så att de som lever med utsatthetens villkor – "de skadliga missförhållandenas barn" – i större utsträckning erfar utsatthet än de barn som räknas till "det goda livets barn"? Kan även det goda livets barn erfara utsatthet? Kan utsatthet i villkor och erfarenhet motverkas? Kan fritid erbjuda en möjlighetsstruktur för emergens?

Utsatthetens fyra villkor

Nussbaum inleder med att betona "det goda livets" respektive de "skadliga missförhållandenas" formande kraft i barns uppväxt. Detta formande förstås i denna studie i termer av fyra villkor, som beskrivs i den ordning de studeras. Eftersom studien avser unga vuxna i åldern 16–25 år använder jag bestämningen *unga*. Därmed används också bestämningarna unga kvinnor och unga män.

För det första är unga med Nussbaums ordval sina "materiella omständigheters barn". De kan leva, och här polariserar hon, i "nöd" eller "överflöd". Dessa omständigheter avser hädanefter de ungas *ekonomiska villkor*.

För det andra är de unga med avseende på närvaro eller frånvaro av föräldrarnas kärlek och omsorg "sina föräldrars barn". *Familjevillkor*, vilket är den benämning jag fortsättningsvis använder, betonar den omsorg de unga får eller inte får i nära relationer till föräldrar.

Till villkoren hör, för det tredje, även att förstå att varje ung medborgare är "ett barn av sin stad och dess institutioner". Vilket betonar den tillit de unga känner till andra människor i samhället och det bemötande samhällets institutioner ger dem. Dessa omständigheter benämns *samhällslivets villkor*.

Till utsatthetens villkor hör slutligen även frågor om ungas förutsättningar för att hålla sig friska och må bra. Dessa omständigheter utgör barnets *hälsovillkor*.

Nussbaum menar att ungas omständigheter, "goda" eller "skadliga", i stor utsträckning formas av dessa fyra grundläggande villkor: ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa. Materiella resurser bestämmer nöd och överflöd. Familj är en plats för omsorg och kärlek. Samhällsliv uppmärksammar den stad de unga lever i och de samhälleliga institutioner de möter. Hälsa avser förutsättningar att må bra. Och närvaron eller frånvaron av dessa villkor formar de unga. Det är mycket svårt, för att inte säga omöjligt, att tänka sig en människas villkorliga tillblivelse bortom betydelsen av materiella resurser, omsorg och kärlek, tillit till sin stad, dess medborgare och institutioner samt goda förutsättningar för hälsa. Just därför har jag med Nussbaums hjälp definierat utsatthetens villkor till utsatthet i just ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa samt relationerna mellan dessa utsatthetens dimensioner. Det är också viktigt att betona att riskfyllda villkor inte måste leda till erfaren utsatthet.

Om vi antar rimligheten i Nussbaums filosofi, att de unga påverkas grundligt av dessa villkor, vad är det då som formas? Med hjälp av Nussbaum behöver vi också definiera vad som avses med erfaren utsatthet. Vi kan också fråga oss vad risker avser i Rönnols bidrag. Av analytiska och mångdimensionella skäl är det viktigt att skilja mellan utsatta livsvillkor och erfarenhet av utsatthet, det som i det följande kallas erfaren utsatthet. Därmed skiljer sig den kommande empiriska redovisningen mellan andelen unga som lever med utsatta villkor

respektive unga som erfar utsatthet. Är de unga som lever med utsatthetens villkor fler än de som erfar utsatthet? Eller kan det vara tvärtom: Att vi har fler unga som erfar utsatthet än som lever med utsatthetens villkor? Vi kan också undersöka om det är som Nussbaum påstår: att utsatthetens villkor leder till erfaren utsatthet. För att kunna göra sådana jämförelser måste vi också ta Nussbaum till hjälp och definiera vad vi avser med att som ung erfara utsatthet.

Att erfara utsatthet

Nussbaum beskriver inte endast de villkor som formar det uppväxande barnet. Hon synliggör även hur dessa villkor formar barnets "förhoppningar, förväntningar och rädslor", "förmågan att resonera förnuftigt", "skam eller självaktning" och "snålhet och generositet". Eftersom jag vägleds av Nussbaums filosofi och de data som finns tillgängliga i Ungdomsstyrelsens enkätstudie har jag valt att definiera erfaren utsatthet med fyra dimensioner. Varje dimension bestäms i sin tur av en eller flera empiriska indikatorer.

Den första dimensionen avser de ungas *självbild*. Jag ser den som ett svar på frågan om "vem jag är": hur det känns att vara den som jag uppfattar mig själv att vara. Med hjälp av enkäten undersöks erfaren utsatthet som självbild i betydelsen av hur oroliga unga är för till exempel att bli arbetslösa, sitt utseende och att drabbas av fysiskt eller psykiskt våld. Att erfara utsatthet i självbilden indikeras således med att erfara social oro över den man upplever sig vara och vad det kan leda till.

Den andra dimensionen, *självförtroende*, gäller den tilltro unga tillskriver sin egen förmåga att klara något som är viktigt för dem. Här avser erfaren utsatthet bristande självförtroende: att

inte tro att man kan klara av något som bedöms som viktigt.

Den tredje dimensionen är *psykosocial hälsa*. Den indikeras med psykosociala besvär som huvudvärk, sömnbesvär, stress och trötthet. Med erfaren utsatthet i psykosocial hälsa avses att under en längre tid leva med besvär som dessa.

Den fjärde dimension benämns *sam- och framtidsperception*, där de unga gör en bedömning av sitt nuvarande respektive framtida liv. Är de nöjda med sitt liv i nuet? Vad tror de om den egna framtiden? Att erfara utsatthet i denna dimension är att vara missnöjd med det egna livet och pessimistisk inför den egna framtiden.

Erfaren utsatthet förstås och studeras alltså som en fråga om de ungas känslostrukturella upplevelser av vem jag är i termer av; social oro, hur jag tänker min egen förmåga att klara något som är viktigt, hur jag mår psykosocialt och hur jag bedömer mitt nuvarande och framtida liv.

Utsatthetens emergens

Vad kan ett barn bli till följd av utsatthetens villkor och erfaren utsatthet? Det är Nussbaums övertygelse att villkorens och erfarenheternas formande når djupt in i den unges själ och grundligt påverkar vad en ung människa kan bli. Nussbaum frågar vad en ung människa kan bli om hon lär sig att förstå sig själv, andra människor och sitt samhälle bättre med hjälp av filosofiskt tänkande. I denna studie avser utsatthetens emergens ett intresse för om utsatta unga kan motverka utsatthetens formande krafter – **hur** de trots utsatthetens villkor kan bli *emergenta krafter* i sina egna liv. Denna möjlighet är i enlighet med uppdraget avgränsad till fritidens område. Beskrivningen av hur fritidens

emergens definieras och studeras empiriskt får dock vänta till kapitel sju.

Angela:

att förstå utsatthetens levda former

Angela är tolv år, född i Sverige och uppvuxen i ett segregerat storstadsområde. Området karaktäriseras av hög arbetslöshet, stor andel socialbidragstagare och låga inkomst- och utbildningsnivåer.¹³ Hennes föräldrar är från Somalia och Angela har aldrig besökt föräldrarnas hemland. Familjen är spridd i tre länder, hennes pappa och några släktingar bor i London, en del släktingar bor kvar i Somalia och ytterligare andra bor i samma stad som Angela.

Angela bor med sin mamma och tre syskon i det sedan årtionden tillbaka beryktade området Nybo. Mamman är arbetslös och har problem med sin hälsa. Hon lever också med stor oro och stress över hur det ska gå för henne själv och hennes barn. Angela trivs bra med sin lillasyster men liksom sin mamma oroar hon sig för sina bröder. Sin yngre bror orkar inte Angela med. "Han är störig hela tiden, men det beror mest på att han bara vill leka", säger hon. Mest oroar sig Angela för sin storebror: "Han är alltid ute med kompisar". Hon berättar vidare:

Han tycker mycket om att vara ute. Så han brukar vara på den där fotbollsplanen. Så brukar han vara ute med våra kusiner. Det händer att han gör några dumheter. Min mamma tycker inte om det. För det finns ungar som är lika gamla som han som röker och dricker. Men min mamma har kommit ut när han har varit ute för länge. Hon vill egentligen inte bestämma vem han ska vara

med på sin fritid. Men hon tycker att någonsans bör gränsen gå. Han kan inte få göra vad han vill. Han kan inte vara med såna som tjuvar och så.

Angela säger att hennes mamma är djupt orolig för sina barn. Hon har en väninna vars son har hamnat i kriminalitet och nu sitter i fängelse. "Mamman är jätteledsen", berättar Angela och fortsätter: "Hon sitter bara och gråter varje dag. Det är det enda hon gör."

Angela är inte heller hemma särskilt ofta. Liksom sin äldre bror är hon mest ute med kompisar. Hon betonar dock att hon umgås mer med familjen än vad brodern gör och att hon oftast kan prata med sin mamma om viktiga saker. Hennes mamma vill dock helst göra det på sitt hemspråk. Men det vill inte Angela. Hon tycker inte om att prata mammans språk. Hon vill prata svenska. "För det mesta pratar vi svenska hemma", säger Angela.

Angela trivs inte i Nybo och inte heller på den fritidsgård i området där hon tillbringar större delen av sin fritid:

Jag brukar vara på min gård eller så är jag på den andra bredvid. Så jag brukar inte gå på stan. Men jag kanske går till Metropol (ett köpcenter i närheten av Nybo), eller nåt. Till stan får jag nog inte för mamma. Men med vänner till Metropol får jag.

Den viktigaste orsaken till att Angela inte trivs i sitt område och på sin gård är att hon inte känner sig trygg där. En förklaring till denna otrygghet är den omfattande förstörelsen som sker i området:

Det är mer såna från Dalbo (ett negativt beryktat grannområde till Nybo) och så som brukar vara här på vår gård. Dom har förstört våra belysningslampor. Allt sånt till våra trappor. Så man känner sig inte så jättetrygg när det kommer förbi 20 personer och så. Dom förstör och klottrar.

Ett annat skäl till att Angela inte trivs är för att hon vid flera tillfällen blivit hotad och rånad:

När jag var där vid Konsum. Jag skulle gå förbi för jag skulle kasta ett litet bord i en container. Då stod han där. Han hade en sån stor kökskniv. Så sa han, han var kanske 16 eller 17 år: 'Ge mig dina pengar! Annars dödar jag dig!' 'Men jag har inga pengar', sa jag. Men då sa han: 'Jag ska döda dig ... jo, jag ska ... jag får ...!' Sen tog han pengarna och gick. Det var bara första gången.

Förutom hoten, känner sig Angela orättvist behandlad även i skolan. Både av elever och lärare. Hon får ofta skulden för saker hon inte gjort, blir utskälld och utvisad från klassrummet, berättar hon. Angela är dock medveten om att hon inte alltid uppför sig väl. "Men det betyder inte", berättar hon, "att hon är skyldig":

Bara för att jag gjort saker tidigare. Kanske bråkat mycket och så. Men det behöver inte betyda att jag alltid gjort fel saker. Som, Rickard (en av lärarna), han skriker direkt. Han frågar ingenting eller nåt sånt. Det är alltid mitt fel. Eller som Gudrun idag ... jag tycker det var dumt av henne. Hon kastade ut mig direkt från klassrummet. Jag bara vässade min penna. Vi hade precis börjat lektionen.

Jag hade inte gjort någonting tidigare. Jag bara vässade min penna. Det var innan vi skulle ha prov. Och hon gick ut för att hämta fler papper eller något, och så höll jag på att vässa, så såg hon mig. Sana (en annan flicka i klassen) hade börjat vässa. Sen vässade jag. Hon såg inte att Sana vässade. Sen när Gudrun kom in så drog hon mig ut, så höll hon mig i tröjan. Så drog hon mig ut ur klassrummet.

Ibland blir Angela arg på mamma, när hon till exempel väljer att tro på vad lärarna säger, fast det inte är sant. För allt en del lärare säger har hon inte gjort, menar Angela. Men ibland tror mamma på Angela. Då brukar hon säga att om hon är orättvist behandlad så ska hon säga till läraren. Då ska hon inte be om ursäkt. Inte för något hon inte gjort. Men om hon gjort fel, säger mamma, då måste hon be om förlåtelse.

Angela berättar att hon har en lärare som pratar illa om Koranen i religionsundervisningen:

Kolla, Richard typ, han kör typ en sån rasistisk ... typ. När vi hade religion, typ, såna teman, så sa han: 'Vem fan kan berätta om den jävla Koranen, den jävla Koranen'. Han höll på att säga såna saker. Om och om igen. Hela tiden. Du vet 'den islamiska skiten'. Och sen när han pratar om kristendomen, då ... 'kan inte nån ta och berätta om den ...' så typ ... tyst.

Angela menar att kristendomen framställs som något självklart positivt medan islam, däremot, per definition är något dåligt. "Jag vill verkligen byta skola", säger hon bestämt.

Angela är medveten om att hon ofta hamnar i konflikt och bråk med andra, både med barn och vuxna och vid ett flertal tillfällen har hon varit i slagsmål med andra barn. Angela berättar följande om bakgrunden till ett av dessa:

Det var en gång med Amira. Hon höll på och var störig i klassen. Sen var hon störig och knäpp hela tiden. På rasterna också. Hela tiden. Och så höll hon på med mig. Så sa hon att jag 'knullar hela min släkt' och sånt. Då blev jag skitförbannad. Alltså det finns en sån typ sjukdom. Så man blir helt så Man har hög feber. Så hade min låtsaspappa det. Och min morfar också. Båda. Så vi var tvungna att skicka mycket pengar. Så dom kunde klara sig. Och när min mormor var på väg att åka till Sverige för att få en bättre behandling. För att hon har problem med njurarna, som min mamma har. Men hon har ont i hjärtat också, min mormor. Men hon och mamma har inte det med hög feber. Då skulle hon åka hit till Sverige för att få hjälp. Men då, när hon var på väg hit. Dom höll henne i ett annat land. Och frågade henne: 'Vad ska du göra i Sverige?' Så sa de. Lång tid. Men hon kunde inte vänta. För hon behövde snabbt hjälp. Hon ville inte stanna här i Sverige. Hon ville bara ha snabb hjälp med njurarna och med hjärtat. Så hon fick inte komma till Sverige. Så hon åkte tillbaka till vårt hemland. Sen så efter två dagar så dog hon. Ja, så när Amira sa det, det var då jag slog henne.

Angela säger att hon inte tycker om att slåss:

Men sen så kommer det bara så. Det finns andra som tycker det är kul. Som tittar på alltså. Och som säger 'gör det, gör det'. Och sen typ gör man det och sen när man precis gjort det så säger dom att 'det var bra gjort' och så. Dom typ uppmuntrar en. Det gillar jag inte.

På fritiden är Angela oftast med kompisar på gården. Antingen idrottar de på egen hand eller så sitter de och pratar. De flesta på hennes gård går i samma skola som Angela och nästan alla brukar vara ute på gården på fritiden:

Ibland spelar vi basket. Ibland spelar vi fotboll. Vi har fått en sån ny plan, så man kan spela. Innan hade vi inte det här. Alltid på sommaren så är alla ute. Så det finns alltid något att göra. Ibland så startar man brännboll. Så spelar man.

Angela är inte med i någon förening. Hon säger att hon skulle vilja vara med i basket eller fotboll. På frågan om varför hon inte är med svarar hon:

Jag tyckte alltså, det var första, jag skulle börja med handboll. Jag kom dit. Dom sa: 'Kolla där kommer en neger!'. Alla andra var vita. Det var första dagen. Sen gick jag inte dit mer. Jag bara gick därifrån. Jag ville inte vara där.

Angela går inte längre lika ofta till fritidsgården i Nybo som hon brukade göra. Orsaken är att äldre ungdomar från ett annat område är på går-

den. "Det är så mycket liv nere på fritidsgården", säger hon, "och så bråkar dom på gården där jag bor". Fritidsgården ligger precis vid den gård i Nybo där Angela bor. De som bor på gården, både vuxna och barn, tycker inte om att fritidsgården ligger så nära deras hem:

Ibland är det såna på vår gård, så kommer dom ut från fritidsgården, och så ibland bränner dom saker i vår trappa och förstör belysningen. Så får vi som bor där betala det. Så höjer dom hyran helt mycket. Dom har höjt nu jättemycket bara för att dom har förstört alltså.

Angela säger att hon skulle vilja att det fanns aktiviteter för henne och hennes kompisar på gården där hon bor. Men Angela vill helst inte bo kvar på sin gård i Nybo, hon vill lämna Sverige och flytta till sin pappa i London eftersom hon har många släktingar där. Alla i hennes familj i Sverige vill flytta till London förutom hennes storebror som vill stanna kvar för att han har alla sina vänner här, berättar hon. "Han har svårt att få nya vänner", säger Angela och tillägger:

I London finns det kanske inte likadana som han, som är ute hela dagarna. Det kanske inte finns såna barn där. Alltså alla barn är ju inte alltid ute och så.

Men för Angela skulle London vara bättre: "Det är bättre där därför att man lär sig mer i London och man kan få bättre utbildning där". "Jag vill bli läkare eller så", säger hon och preciserar: "Alltså, en sjuksköterska eller sån doktor som opererar". Det finns mycket som Angela vill ändra på i världen och i sitt eget liv. Som läkare

hade hon kunnat rädda mormor. Kanske är det så hon tänker. Utsattheten är emellertid inte entydig. Villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa är inte de bästa. Erfarenhet av utsatthet är påtaglig i Angelas liv. Nattsömnerna är ofta dålig, matvanorna är inte de bästa, övervikten är inte hälsosam för ett barn. Men mamma finns där liksom kompisarna på gården. Det finns också lärare hon tycker om och även om Angelas samlade bedömning av sitt nuvarande liv formas av oro och frustration, så är framtiden fortfarande ljus. Men vägen till en läkarutbildning i London är lång. "Och detta liv formar henne, det påverkar grundligt vad (...) hon kan bli", som Nussbaum formulerar det. Men inget måste vara för sent. Inte heller för Angela. Det är mycket som ska hända mellan nuet och framtiden. En viktig fråga är vad som skulle kunna bidra till att "utfallet blir på ett annat sätt än vad det skulle bli om endast påverkan från de strukturella och kulturella krafterna fick verka", för att återvända till Archer.¹⁴ I Angelas fall tycks inte fritiden i någon större utsträckning bidra som en emergent kraft.

Wilkinson: tendenser i samtida hälsoforskning

I *The Impact of Inequality* synliggör Wilkinson hur sociala villkor och relationer påverkar människors hälsa i materiellt välmående västerländska samhällen. Mot bakgrund av en stor mängd studier redovisar han återkommande tendenser inom hälsoforskningen. Wilkinsons huvudtes är att hälsa i mycket stor utsträckning bestäms av sociala faktorer.¹⁵ Samtidigt poängterar han vikten av att förstå hur dessa faktorer är relaterade till materiella villkor. Wilkinsons forsknings-

översikt ger Nussbaums filosofi ett gott stöd. Det placerar också Angelas villkor och erfarenheter i ett vidare samhällsperspektiv.

"Hälsa och sjukdom reflekterar relationen mellan oss själva och vår miljö", konstaterar Wilkinson.¹⁶ Med en bättre social miljö följer bättre hälsa. Följaktligen är hälsa en indikator på hur relationerna ser ut mellan oss och vår miljö. De sociala faktorer som mest påtagligt formar vår hälsa är: tidiga barndomserfarenheter, kvaliteter i sociala relationer, upplevelser av självkontroll, social status och graden av oro.¹⁷ Ofta hänger dessa faktorer samman: En blivande mammas stress under havandeskapet kan vara påverkad av relationsproblem till andra nära vuxna, vilket i sin tur kan försvåra hennes anknytning till det nyfödda barnet. Om anknytningen brister kan ett barns utveckling påverkas negativt. Med detta följer otillfredsställelse och stress under tidiga uppväxtår. Något som i sin tur kan förstärka familjekonflikter och få barnet att uppleva frånvaro av tillhörighet. Dessa faktorer ökar radikalt risken för stress och påverkar i sin tur faktorer som självkänsla, tilltro till egen förmåga, social status, tillhörighet och umgänge i sociala nätverk samt val av strategier för att hantera utsattheten, vilket i sin tur ytterligare ökar oro och stress.¹⁸ Det är inte svårt att förstå hälsoforskningens svårigheter att med exakthet fastställa vad som är orsak och verkan. Det är inte heller svårt att se Angelas liv i relation till de hälsorisker som Wilkinsons forskningsöversikt blottlägger.

Wilkinsons huvudtes är att relationen mellan människors sociala villkor och hälsa måste förstås i termer av materiella villkor.¹⁹ Det finns "ändlösa statistiska bevis för att varje socialt problem och tecken på olycka är mer vanligt

förekommande (ofta betydligt mer förekommande) i de fattigaste områdena i samhället (...)", som han formulerar det.²⁰ Detta är en paradox: samtidigt som det totala materiella överflödet i våra samhällen fortsätter att öka, så minskar vårt välmående. Wilkinson hävdar att det sedan 1970-talet inte skett någon ökning av vårt genomsnittliga välmående – trots en snabb ökning av rikedom. ²¹ Hur kan vi då förstå kontrasten mellan de västerländska samhällenas materiella framgångar och samtidigt ökade ohälsa? Varför har inte materiella framgångar utplånat ohälsan? För att kunna besvara dessa frågor måste vi enligt Wilkinson förstå det samhälle vi är en del av.²² Det är socialvetenskapens roll att "förse moderna samhällen med ett välgrundat självmedvetande", menar han.²³

Den stigande levnadsstandarden har drastiskt reducerat effekterna av materiell fattigdom. Vi lider inte av den fattigdom som ännu drabbar världens fattiga länder. Fattigdomen är inte längre absolut utan relativ, menar Wilkinson. ²⁴ För att förstå materiella villkor behövs en ny definition. I min läsning av Wilkinson ser jag i huvudsak två sätt att förstå materiella villkors inflytande på människors hälsa.

För det första kan relativ fattigdom handla om människors oro för sin ekonomi. Vi kan oro oss över att ha ett jobb med för låg lön, för att bli sjuka eller arbetslösa. Kommer vi att klara av att betala våra räkningar?

Denna ekonomiska oro är verklig – även om den inte handlar om rädsla för att dö av svält eller för att inte ha råd att bli behandlad på sjukhus eller för att inte få en utbildning.

För det andra kan förståelsen av fattigdom handla om social status, vilket i rika västerländ-

ska samhällen mer handlar om känslor av att inte duga, vara underordnad, innestängd och misslyckad. Effekterna av social status gäller enligt Wilkinson inte endast de allra fattigaste. De löper genom alla sociala grupper "från toppen till botten av samhället".²⁵ Om vi tänker oss en arbetsplats med enbart tjänstemän, så kommer tjänstemän på lägre nivåer, till följd av social status, att ha sämre hälsa än tjänstemän på högre nivåer.²⁶ Det innebär att även när den absoluta fattigdomen är utrotad, så kvarstår hälsoproblem förbundna med just social status: vem jag är i andras och egna ögon, upplevd i termer av positioner i sociala hierarkier.

Om den ekonomiska ojämlikheten ökar och fler vuxna och barn lever med utsatta ekonomiska och sociala villkor, så ökar utsattheten i termer av ekonomisk oro och social status. Utfallet är sämre hälsa. Dessa klyftor kan öka i ett samhälle samtidigt som det totala välståndet ökar. Orsaken är just den ekonomiska ojämlikheten inom landet.²⁷

Att ekonomisk utsatthet är relativ och inte absolut innebär följaktligen att ekonomi i stor utsträckning omvandlas till en fråga om sociala relationer: social status och oro. Vem är jag i relation till andra? Vad har andra i jämförelse med mig tillgång till? Hur ska det gå för mig? Hur ser mitt liv och mina möjligheter ut? Det är via ekonomisk oro (liksom faktiska betalningsbekymmer) och upplevelser av social statusposition som hälsan påverkas, särskilt psykosocial hälsa som huvudvärk, ont i magen, svårt att sova, stress och trötthet. Dålig psykosocial hälsa gör oss fysiologiskt sjuka eftersom den försämrar vårt immunförsvar, vilket i sin tur innebär ökad risk för infektioner. Framförallt visar hälsoforskningen hur just stress tycks vara ett samlingsymptom,

en bärare, av utsatthet i ekonomiska och sociala villkor. Den och dess orsaker är "nära sammanflätad med vitt spridda tecken på olycka i det moderna samhället", skriver Wilkinson.²⁸ Inte minst därför att psykosociala faktorer påverkar vår hälsa genom just stress – något som också ökar riskerna för depression, ångest, hjälplöshet, fiendtlighet, isolering, osäkerhet och känsla av kontrollförlust.²⁹ Men bilden är komplex. Unga kan också vara stressade fast de *inte* lever med utsatthet i villkor.

Av just skäl som dessa måste hälsoforskningen "förstå relationer mellan individen och samhället och hur vi påverkas av sociala strukturer", poängterar Wilkinson.³⁰ Huvudbudskapet är att ekonomiska villkor är relaterade till kvaliteter i sociala relationer och självförståelse. Med ökad ekonomisk utsatthet i termer av social oro och status så ökar riskerna för olika former av sociala relations- och självförståelseproblem. Vilka i sin tur förstärker riskerna för psykosociala bekymmer och därmed för sämre hälsa och, i slutändan, kortare livslängd. Wilkinson's forskningsöversikt visar hur just utsatthet i materiella och sociala villkor tenderar att generera en rad olika hälsorisker och problem. Vad som gör hälsa till en betydelsefull social indikator är, menar han, att psykosociala riskfaktorer inte bara påverkar människors fysiska hälsa utan även en rad andra faktorer: hur vi tänker, erfar och lider³¹ våra utsatta liv.

Det är lätt att se kopplingen till Nussbaums beskrivning av ett barns villkor. De utsatta har oftare sämre mat- och hälsovanor, tvivlar på sitt utseende och sin attraktionskraft och har sämre tillit till andra människor och samhällliga institutioner än de icke utsatta. I samhällen som präglas av stor ekonomisk och social ojämlikhet

samarbetar människor i mindre utsträckning över sociala barriärer. Möten, samarbete och vänskap över klassgränser kräver att de sociala avstånden inte är för stora, menar Wilkinson. "Sociala relationer är bättre i mer jämlika samhällen", konstaterar han.³² Ojämlika samhällen tenderar att vara mer mansdominerade, mer aggressiva och mer våldsamma. Med känslor av underordning följer lätt olika försök att återupprätta status och auktoritet över sådana individer eller grupper som det är möjligt att göra det med.³³ Ojämlikhetens bördor ökar riskerna för att människor inte känner sig respekterade. Våldshändelser, menar Wilkinson, startar ofta därför att människor känner att de tappar ansiktet, att de känner sig föraktade och blir förringade. Han menar vidare att detta visar hur ojämlikhet och låg status är angrepp på vår känsla av värdighet och självvärde.

Wilkinson's forskningsöversikt visar hur utsatthetens villkor inte bara tenderar att generera erfaren utsatthet, utan den försämrar även radikalt förutsättningarna till emergens. De risker som följer av utsatthetens villkor är utan tvekan högst påtagliga.

Relationerna mellan alla dessa faktorer: från ekonomiskt och socialt utsatta villkor till psykosociala bekymmer är dock komplexa. Alla faktorer tycks kunna vara förbundna med varandra. I ett av sina försök att sammanfatta den viktigaste tendensen skriver Wilkinson följande:

Gångstigen löper från ojämlikhet, genom dess effekter på sociala relationer och problemen med låg social status och hur familjen fungerar, till dess inflytande på stress och hälsa.³⁴

Med denna sammanfattning följer medvetet en uppfattning om vad som brukar kallas kausalitetsordning. Wilkinson frågar sig om det är ökad ojämlikhet som leder till sämre kvaliteter i sociala relationer eller om det är de sociala relationernas kvaliteter som är orsaken till ökad ojämlikhet. Är det arbetslöshet och försämrade betalningsvillkor som försämrar familjerelationer eller är det försämrade familjerelationer som genererar svag ekonomi? Mot bakgrund av sin breda kunskap från hälsoforskningens fält kan Wilkinson konstatera att även om kausaliteten kan gå i båda riktningarna, så är det betydligt mer vanligt förekommande att utsatthet i ekonomiska villkor leder till utsatthet i sociala relationer än det omvända.

Hälsoforskningen stöder den filosofiska definitionen

Wilkinsons forskningsöversikt ger av flera skäl gott stöd för den definition av utsatthet jag konstruerade genom min läsning av Nussbaums filosofi.

För det första ger Wilkinson stöd för betydelsen av att skilja utsatthetens villkor från erfaren utsatthet. Det främsta skälet till detta är att hälsoforskningen ger starkt stöd för att behandla villkoren som förklaringar till erfarenheterna och inte tvärtom. Men relationerna är som sagt komplexa och det är svårt att med ett begränsat antal kvantifierbara indikatorer fastställa komplexa och sociala upplevelseprocesser.

För det andra överensstämmer Wilkinsons betoning på ekonomiska och sociala villkor väl med de fyra dimensioner av utsatthetens villkor jag definierat: ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa. Min definition av erfaren utsatthet över-

ensstämmer väl med vad just utsatthet i materiella och sociala villkor *riskerar* att leda till, nämligen ökad social oro, bristande självförtroende, utsatt psykosocial hälsa och negativ bedömning av sitt liv i sam- och framtid.

För det tredje harmonierar min definition av utsatthetens emergens med Wilkinsons bild av materiell och social utsatthet: att hanterandet av utsatthet, i tankar och handlingar, måste förstås mot bakgrund av vad utsattheten redan gjort med de unga som ska hantera sin utsatthet.

Min förståelse av utsatthet, formulerad med hjälp av Nussbaum, överensstämmer väl med Wilkinsons sammanfattning av huvuddragen inom hälsoforskningen. Angelas berättelse ger en bild av hur utsatthetens levda form *kan* se ut och Angela är inte ensam. Andelsmässigt hör hon dock varken till en majoritet eller en stor minoritet. Utsatthetens levda former kan dock se annorlunda ut, vilket jag ska återkomma till. Erfaren utsatthet finns också hos de icke utsatta och de utsatta måste inte erfara utsatthet. Trots de risker som utsatthetens villkor medför för att erfara utsatthet, så borde emergensen ha betydelse.

UTSATTHETENS VILLKOR

Med hjälp av Nussbaum och stöd i hälsoforskningen bestämdes utsatthetens villkor till ekonomiska villkor, familjevillkor, samhällslivets villkor och hälsovillkor. Frågan är i vilken grad unga lever med utsatthetens villkor. För att besvara denna fråga är kapitlet disponerat i fem avsnitt. Först definieras och beskrivs utsatthetens villkor i termer av ekonomi, familj, samhällsliv respektive hälsa. Dessa fyra avsnitt rymmer samma grundstruktur. I ett första steg konstrueras dimensionen empiriskt. Med andra ord: vilka enkätfrågor indikerar, som exempel, utsatthet i ekonomiska villkor? Därefter redovisas de ungas bedömning av de egna villkoren. Vad de tycker om, åter som exempel, sin familjesituation? I ett tredje steg konstrueras tre grader av utsatthet. De unga kan vara utsatta, partiellt utsatta eller icke utsatta. För det fjärde jämförs graden av utsatthet med de ungas bedömning av sina villkor. Varje avsnitt avslutas med en sammanfattning. I alla dessa grundstrukturernas fem steg sker empiriska beskrivningar av andelen utsatta i de fyra dimensionerna. Kapitlets femte och avslutande avsnitt – Sammanfattning – rymmer några konklusioner om unga och utsatthetens villkor.

Ekonomiska villkor

Hon är sina materiella omständigheters barn, i nöd och överflöd ...

Martha C. Nussbaum

För att förstå innebörden av *utsatthet i ekonomiska villkor* har jag ställt två enkätfrågor: Har den unge under den senaste tiden känt sig oro-

lig för den egna eller familjens ekonomi? Har den unge under de senaste tolv månaderna haft svårigheter att klara löpande utgifter för mat, hyra, räkningar med mera? Den första frågan indikerar *ekonomisk oro* och den andra frågan indikerar *betalningssvårigheter*. Utöver det vill jag vidga beskrivningen av utsatthetens villkor med hjälp av en tredje fråga om de ungas bedömning av den egna ekonomiska situationen. Här svarar de hur nöjda de i största allmänhet är med sin ekonomi. Denna tredje indikator benämns *ekonomiskt missnöje*. Den första frågan eller indikatorn avser i huvudsak *upplevelsen av oro*, den andra *erfarenheter av betalningssvårigheter och faktiska ekonomiska problem* och den tredje avser graden av *missnöje* i bedömningen av sina egna ekonomiska villkor.

Ekonomisk oro

Av tabell 1 framgår att en majoritet av unga känner ekonomisk oro. Knappt var fjärde (23 procent) gör det ofta. Nästan fyra av tio (37 procent) gör det då och då. Det innebär att sex av tio unga under den senaste tiden känt ekonomisk oro. Fyra av tio (40 procent) svarar att de aldrig har känt denna oro.

Tabell 1. Andelen unga som under den senaste tiden känt sig oroliga för den egna eller familjens ekonomi. Procent

Ja, ofta	23
Då och då	37
Nej, aldrig	40
Total	100

Betalningssvårigheter

Tabell 2 visar att merparten (70 procent) av de unga inte har haft betalningssvårigheter. Närmare var tredje (30 procent) av de unga anger dock att de har erfarenheter av att inte klara löpande utgifter, 17 procent anger att det inträffat vid flera tillfällen, 13 procent anger att det endast inträffat vid ett tillfälle.

Tabell 2. Andelen unga som under de senaste tolv månaderna har haft svårigheter att klara de löpande utgifterna för mat, räkningar med mera. Procent

Ja, vid flera tillfällen	17
Ja, vid ett tillfälle	13
Nej	70
Total	100

Ekonomiskt missnöje

Tabell 3 visar att 28 procent av de unga är mycket missnöjda (8 procent) eller ganska missnöjda (20 procent) med sin ekonomi. En större andel, totalt 45 procent, är ganska nöjda (33 procent) eller mycket nöjda (12 procent). Drygt var fjärde (26 procent) intar en mellanställning.

Tabell 3. Andelen unga som är missnöjda respektive nöjda med sin ekonomi i största allmänhet. Procent

Mycket missnöjda	8
Ganska missnöjda	20
Varken missnöjda eller nöjda	26
Ganska nöjda	33
Mycket nöjda	12
Total	100

Ekonomiskt utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta

För att kunna relatera *utsatta ekonomiska villkor* till *erfaren utsatthet* har jag skapat tre kategorier som indikerar olika grader av utsatthet i ekonomiska villkor. Samma tre kategorier används även i beskrivningen av de ungas egen bedömning av sin ekonomi.

De unga som svarat att de ofta upplever ekonomisk oro **och** som vid flera tillfällen haft betalningssvårigheter benämns fortsättningsvis *ekonomiskt utsatta*. Antagandet är att den första kategorin lever med en hög grad av utsatthet i ekonomiska villkor. Var tionde ung (10 procent³⁵) i den studerade populationen lever med denna utsatthet.

De unga som då och då upplever ekonomisk oro **och** som vid ett tillfälle haft betalningssvårigheter benämns *partiellt ekonomiskt utsatta*. Till denna kategori hör 6 procent³⁶ av de unga.

De unga som *inte* upplever ekonomisk oro **och** som aldrig haft betalningssvårigheter benämns *icke ekonomiskt utsatta*. Denna kategori utgör 35 procent av de unga.³⁷

Det är viktigt att betona att när dessa tre kategorier används i den empiriska analysen studeras inte hela populationen. Avsikten med detta är att mer renodlat kunna jämföra graden av utsatthet med individers erfarna utsatthet.

Ekonomisk utsatthet och missnöje

Av tabell 4 framgår tydligt att unga med utsatthet i ekonomiska villkor i mycket större utsträckning är missnöjda med sin ekonomiska situation än unga som inte är ekonomiskt utsatta.

Tabell 4. Andelen ekonomiskt utsatta, partiellt ekonomiskt utsatta och icke ekonomiskt utsatta som är nöjda respektive missnöjda med sin ekonomi. Procent

	Ekonomiskt utsatta	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Mycket missnöjda	41	3	2
Ganska missnöjda	41	30	7
Varken missnöjda eller nöjda	15	33	20
Ganska nöjda	3	32	46
Mycket nöjda	0	2	25
Total	100	100	100

Drygt fyra av tio unga (41 procent) med utsatta ekonomiska villkor är mycket missnöjda med sin ekonomi. Bland de partiellt och icke utsatta är 3 respektive 2 procent mycket missnöjda.

Sammanlagt är 82 procent av de unga med ekonomiskt utsatta villkor mycket eller ganska missnöjda med sin ekonomi.

Bland de partiellt utsatta är det var tredje (33 procent) som är missnöjd och bland de icke utsatta är det knappt en av tio (9 procent) som är missnöjd.

Om båda svarsalternativen slås samman är drygt sju av tio (71 procent) av de icke utsatta nöjda med sin ekonomi. Bland de utsatta är 3 procent nöjda. De partiellt utsatta intar en mellanställning, drygt var tredje i denna kategori är missnöjd (34 procent).

Dessa mycket polariserade förhållanden blir särskilt tydliga om andelen missnöjda bland de ekonomiskt utsatta (82 procent) jämförs med andelen nöjda bland de icke utsatta (71 procent).

Eller omvänt förklarar: 3 procent av de utsatta är nöjda och 9 procent av de icke utsatta är missnöjda. Det råder inga tvivel om att graden av utsatthet på ett högst påtagligt sätt varierar med bedömningen av den egna ekonomiska situationen.

Sammanfattning av ungas utsatthet i ekonomiska villkor

Ungas utsatthet i ekonomiska villkor kan sammanfattas i fem punkter:

- Om utsatthet i ekonomiska villkor indikeras av upplevelse av den egna eller familjens ekonomi erfar en relativt stor majoritet av unga *ekonomisk oro*.
- Sex av tio unga erfar ekonomisk oro. Nästan en av fyra gör det ofta.

- Om utsatthet i ekonomiska villkor indikeras av svårigheter att klara löpande utgifter för mat, hyra, räkningar med mera har en relativt stor minoritet av unga haft *betalningssvårigheter*.

- Nästan en av tre unga har vid minst ett tillfälle haft betalningssvårigheter. Knappt en av fem har haft det vid flera tillfällen.

- Om utsatthet i ekonomiska villkor indikeras med bedömning av sin egen ekonomiska situation, är en stor minoritet unga nöjda och en relativt stor minoritet unga missnöjda. Bedömningarna avseende *ekonomiskt missnöje* är mycket spridda.

- Drygt fyra av tio unga är nöjda med sin ekonomiska situation. En av tre är ganska nöjda och drygt en av tio är mycket nöjda. Var femte är ganska missnöjd och knappt var tionde är mycket missnöjd. Drygt en av fyra är varken nöjd eller missnöjd.

- Om utsatthet i ekonomiska villkor avser att ofta uppleva ekonomisk oro för sin egen eller den egna familjens ekonomi och att vid flera tillfällen haft betalningssvårigheter, lever en klar minoritet av unga under *ekonomiskt utsatta villkor*.

- En av tio unga (10 procent) är ekonomiskt utsatt.

- Drygt en av tjugo är partiellt utsatt (6 procent).

- Drygt var tredje ung (35 procent) upplever ingen ekonomisk oro och har inte haft betalningssvårigheter.

- Om unga med olika grad av utsatthet i ekonomiska villkor bedömer dessa villkor är unga med utsatta villkor i avsevärt större utsträckning missnöjda än unga med partiella och icke utsatta villkor.

- Drygt åtta av tio unga med utsatta ekonomiska villkor är missnöjda med sin ekonomi. Ungefär en av trettio är nöjd.

- Drygt sju av tio unga med icke utsatta ekonomiska villkor är nöjda med sin ekonomi. Knappt en av tio är missnöjd.

Familjevillkor

"Hon är sina föräldrars barn: deras kärlek och omsorg eller frånvaron av det (...)"

Martha C. Nussbaum

Också utsatthet i familjevillkor undersöks med hjälp av två enkätfrågor. Den första frågan gäller andelen unga som under den senaste tiden känt sig oroliga för skilsmässa eller uppbrott i sin egen eller föräldrarnas relation. Denna fråga indikerar *oro för familjrelationer*.

Den andra frågan gäller andelen unga som **inte** brukar prata med mamma eller pappa när de är bekymrade eller oroar sig för något, men som gärna skulle vilja göra det. Denna fråga används för att indikera *relationssvårigheter*. Precis som i fallet med ekonomisk utsatthet är det med hjälp av utfallet i de två frågorna som tre olika kategorier av utsatthet i familjevillkor skapas. Utöver detta frågar jag även hur de unga bedömer sin familjesituation vilket indikerar *missnöje med den egna familjesituationen*.

Oro för familjrelationer

Tabell 5 visar att nästan tre av fyra unga (73 procent) inte känner oro för sina familjrelationer. Det innebär att drygt en av fyra (27 procent) känner sådan oro. Drygt en av fem (21 procent) är orolig då och då och 6 procent är det ofta.

Tabell 5. Andelen unga som under den senaste tiden känt sig oroliga för skilsmässa eller uppbrott i sin egen eller föräldrarnas relation. Procent

Ja, ofta	6
Då och då	21
Nej, aldrig	73
Total	100

Relationssvårigheter

Tabell 6 visar att var tionde ung (10 procent) inte brukar prata med mamma när de känner oro fast de skulle vilja göra det. Knappt en av fyra (24 procent) brukar inte prata med sin pappa.

Nio unga av tio (90 procent) anser att de kan prata med mamma och drygt tre av fyra (76 procent) kan göra det med pappa.

Merparten av de unga kan alltså prata med sina föräldrar när de är bekymrade eller oroliga för något. Men det är vanligare att unga vänder sig till mamma (90 procent) än till pappa (76 procent).

Tabell 6. Andelen unga som inte brukar prata med mamma respektive pappa när de är bekymrade eller oroar sig för något men gärna skulle vilja göra det. Procent.

Mamma	10
Pappa	24

Missnöje med den egna familjesituationen

Tabell 7 redovisar hur de unga generellt bedömer sitt familjeliv. Åtta av tio (80 procent) är ganska nöjda (34 procent) eller mycket nöjda (46 procent). Fjorton procent anger att de varken är nöjda eller missnöjda med sitt familjeliv. Sex procent är missnöjda, 2 procent svarar att de är mycket missnöjda och 4 procent att de är ganska missnöjda.

Tabell 7. Andelen unga som är missnöjda respektive nöjda med sitt familjeliv. Procent

Mycket missnöjda	2
Ganska missnöjda	4
Varken missnöjda eller nöjda	14
Ganska nöjda	34
Mycket nöjda	46
Total	100

Familjeutsatta, partiellt utsatta och icke utsatta

De unga som ofta eller då och då upplever oro för familjerelationer och har relationssvårigheter med sin pappa kallas *familjeutsatta*. Jag väljer att fokusera på relationssvårigheter med pappa, då det är betydligt vanligare än relationssvårigheter med mamma. För att kategorin inte ska bli för liten slår jag samman de som ofta känner oro för sin familjesituation med dem som då och då känner det. Kategorin familjeutsatta utgör då 7 procent av de unga.³⁸

Den andra kategorin benämns *partiellt familjeutsatta* och avser de unga som då och då upplever oro över sin familjesituation men kan prata med sin pappa när de är bekymrade över något. Tio procent av de unga hör till denna andra kategori.³⁹ Till skillnad från de utsatta och de partiellt utsatta känner de *icke utsatta* ingen oro för familjerelationer. Inte heller har de relationssvårigheter med sin pappa. Fyra av tio unga (40 procent) hör till denna största kategori.⁴⁰

Familjeutsatthet och missnöje

Så till frågan om hur de unga i de tre kategorierna sammantaget bedömer sitt familjeliv? Tabell 8 visar att unga med utsatthet i familjevillkor i betydligt mindre utsträckning är nöjda och i högre grad missnöjda med sitt familjeliv än de partiellt respektive icke utsatta. Drygt sex av tio (61 procent) av de icke utsatta, 45 procent av de partiellt utsatta och 22 procent av de utsatta är mycket nöjda. Om svarsalternativen ganska och mycket nöjda läggs samman är motsvarande andelar 89, 87 respektive 64 procent. Det omvända råder med missnöjdheten. Totalt 14 procent av de unga med utsatta villkor är mycket missnöjda (3 procent) eller ganska missnöjda (11 procent).

Bland de icke utsatta är 1 procent mycket missnöjd och 1 procent ganska missnöjd. Också bland de partiellt utsatta är 2 procent missnöjda. Däremot är andelen unga som är mycket nöjda med sitt familjeliv lägre (45 procent) bland de partiellt utsatta än motsvarande andel bland de icke utsatta (61 procent).

Tabell 8. Andelen familjeutsatta, partiellt familjeutsatta och icke familjeutsatta som är nöjda respektive missnöjda med sitt familjeliv. Procent

	Utsatta i familjevillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Mycket missnöjda	3	0	1
Ganska missnöjda	11	2	1
Varken missnöjda eller nöjda	22	11	9
Ganska nöjda	42	42	28
Mycket nöjda	22	45	61
Total	100	100	100

Sammanfattning

Utsatthet i familjevillkor kan sammanfattas i fem punkter.

- Om utsatthet i familjevillkor indikeras av oro för skilsmässa/uppbrott i den egna eller föräldrarnas relation känner en relativt stor minoritet unga oro för familjerelationer.

– Drygt en av fyra unga upplever oro för familjerelationer.

– Nästan tre av fyra unga känner ingen oro för sina familjerelationer.

- Om utsatthet i familjevillkor indikeras av möjligheten att prata med mamma respektive pappa vid bekymmer eller oro, har stora andelsmajoriteter inga relationssvårigheter.

– Nio av tio unga kan prata med mamma när de är bekymrade eller oroar sig för något.

– Drygt tre av fyra kan göra detsamma med pappa.

- Om utsatthet i familjevillkor indikeras utifrån bedömningen av det egna familjelivet är en stor andelsmajoritet av de unga nöjda med villkoren i sitt eget liv. Med andra ord är det en minoritet av de unga som uttrycker *missnöje med den egna familjesituationen*.

– Åtta av tio är generellt sett ganska eller mycket nöjda med sitt familjeliv.

– Drygt en av tjugo är ganska eller mycket missnöjd.

- Om utsatthet i familjevillkor avser att ofta eller då och då uppleva oro för den egna familjesituationen och att inte prata med pappa vid bekymmer eller oro, fast man gärna skulle vilja, lever en klar minoritet med *utsatthet i familjevillkor*.

– Ungefär en av fjorton unga (7 procent) är utsatt i familjevillkor.

– En av tio (10 procent) är partiellt utsatt.

– Fyra av tio (40 procent) upplever överhuvudtaget inte denna utsatthet.

- Om unga med olika grad av utsatthet i familjevillkor bedömer sitt familjeliv, ger unga med utsatta villkor uttryck för *missnöje med den egna familjesituationen* i betydligt större utsträckning än unga med partiellt och icke utsatta villkor.

- Nästan nio av tio unga med icke utsatta familjevillkor är nöjda med sitt familjeliv. Endast en av femtio är missnöjd.

- Bland unga med utsatta villkor är en av sju missnöjd med sitt familjeliv. Drygt sex av tio är dock nöjda.

Samhällslivets villkor

"Hon är ett barn av sin stad och dess institutioner (...)"

Martha C. Nussbaum

Enligt Nussbaum kan utsatthet även gälla ungas villkor i "sin stad och dess institutioner". Denna tredje dimension av utsatthetens villkor benämns *samhällslivets villkor*. Upplevelsen av dessa villkor indikeras med hjälp av de ungas tillit till sin stad (eller den plats där man bor) som offentlig miljö och mötesplats. Den studeras med ett påstående om att det går att lita på människor i allmänhet. Eftersom jag tidigare beskrivit utsatthetens villkor i termer av ekonomisk oro och oro för familjerelationer använder jag här bestämningen för att mäta ungas frånvaro av tillit till andra. Jag kallar denna *oro för tillit till andra*.

Utsatthetens samhälleliga villkor undersöks med en fråga om de unga i möten med institutioner som sjukvård, polis, rättsväsende, arbetsförmedling, försäkringskassa och skola med mera blivit utsatta för orättvis behandling på ett sådant sätt att de känt sig kränkta. Indikatorn på utsatthet benämns *kränkande bemötande av samhällsinstitutioner*. De ungas bedömning av samhällslivets villkor undersöks med ett påstående om den unge känner sig delaktig i det svenska samhället. *Samhälleligt missnöje* indikeras med upplevelsen av att inte höra till och vara integrerad i samhället.

Oro för tillit till andra

Tabell 9 visar att drygt var tionde (12 procent) instämmer helt i påståendet att det går att lita på människor i allmänhet. Fyra av tio (40 procent) har valt ett svagare instämmande. Det innebär att drygt hälften (52 procent) av de unga har tillit till andra människor. En av tjugo unga (5 procent) instämmer inte alls i att det går att lita på människor i allmänhet. Ytterligare 13 procent tar med mindre stark betoning avstånd från samma påstående.

Detta innebär att knappt var femte (18 procent) av de unga inte har tillit till andra människor i allmänhet. Men var tredje ung person (30 procent) svarar att de varken instämmer eller inte instämmer i påståendet.

Om oro för tillit till andra avser de som tar avstånd från påståendet att "det går att lita på människor i allmänhet", så upplever knappt var femte (18 procent) denna oro.

Tabell 9. Andelen unga som anser att det går att lita på människor i allmänhet. Procent

1. Instämmer inte alls	5
2.	13
3. Varken eller	30
4.	40
5. Instämmer helt	12
Total	100

Kränkande bemötande av samhällsinstitution

Av tabell 10 framgår att drygt var tredje ung (34 procent) vid minst ett tillfälle blivit orättvist behandlad av en samhällsinstitution på ett sådant sätt att de känt sig kränkta. Drygt en av tjugo (6 procent) har erfårit kränkande bemötande vid flera tillfällen. Två av tre unga (66 procent) har aldrig blivit kränkta i mötet med en samhällsinstitution.

Tabell 10. Andelen unga som i mötet med olika samhällsinstitutioner blivit orättvist behandlade på ett sätt så de känt sig kränkta. Procent

Ja, flera gånger	6
Ja, någon gång	28
Nej, aldrig	66
Total	100

Samhälleligt missnöje

Tabell 11 visar att drygt var tredje (36 procent) ung instämmer i påståendet att de känner sig delaktiga i samhället. Drygt var tionde (12 procent) instämmer helt och knappt var fjärde (24 procent) gör det med en svagare betoning. Drygt var femte ung (22 procent) tar avstånd från påståendet, knappt hälften av dessa (9 procent) gör det med den starkare betoningen. Dryga fyra av tio (42 procent) varken instämmer eller tar avstånd från påståendet om de känner sig delaktiga i samhället. Det innebär att drygt var femte ung känner samhälleligt missnöje.

Tabell 11. Andelen unga som känner sig delaktiga i samhället. Procent

1. Instämmer inte alls	9
2.	13
3. Varken eller	42
4.	24
5. Instämmer helt	12
Total	100

Samhälleligt utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta

Precis som när det gäller ekonomiska villkor och familjevillkor konstruerar jag för samhällsliga villkor tre olika kategorier för att kunna jämföra olika grader av erfaren utsatthet. Med *samhälleligt utsatta* avses de unga som inte anser att det går att lita på människor i allmänhet *och*

som vid flera tillfällen blivit orättvist behandlade av en samhällsinstitution på ett sätt så de känt sig kränkta. De samhälleligt utsatta utgör 3 procent⁴¹ av den studerade populationen av unga. De 6 procent⁴² som känner denna oro *men* som inte blivit kränkta benämns *partiellt samhälleligt utsatta*. De *icke samhälleligt utsatta* är de unga som varken tvivlar på sin tillit andra *eller* som erfarit kränkande bemötande från en samhällsinstitution. Andelen icke utsatta är 41 procent.⁴³

Samhällelig utsatthet och missnöje

I tabell 12 jämförs graden av utsatthet i samhällslivets villkor med de ungas upplevelse av delaktighet i det svenska samhället. Drygt fyra av tio (44 procent) unga med utsatta villkor känner sig inte delaktiga i det svenska samhället. Motsvarande andel bland de partiellt utsatta och icke utsatta är 32 respektive 13 procent.

Omvänt är det de icke utsatta som känner sig mest delaktiga (47 procent). Bland de partiellt utsatta känner sig 22 procent delaktiga, bland de utsatta upplever 27 procent detsamma.

Att de partiellt utsatta i högre grad inte känner sig delaktiga än de utsatta kan bero på att de partiellt utsatta i större utsträckning har svarat att de varken känner sig eller inte känner sig delaktiga (46 procent). Om ungas upplevelse av att inte vara delaktiga i samhället kan förstås som missnöje över livet i sin hemort och i mötet med dess institutioner (kränkande bemötanden) är de utsatta missnöjda i störst utsträckning. De känner sig i betydligt större utsträckning icke delaktiga. Särskilt tydligt blir detta när de jämförs med de unga som inte lever med utsatthet i samhällslivets villkor.

Tabell 12. Andelen utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta i samhällslivets villkor som känner sig respektive inte känner sig delaktiga i samhället. Procent

	Utsatta i samhällslivets villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ingen känsla av delaktighet	44	32	13
Varken eller	29	46	40
Känsla av delaktighet	27	22	47
Total	100	100	100

Sammanfattning

Ungas utsatthet i samhällslivets villkor kan sammanfattas i följande fem punkter:

- **Om utsatthet i samhällslivets villkor indikeras av påståendet om det går att lita på människor i allmänhet lever en relativt stor minoritet av unga med oro för tillit till andra.**
 - Nästan var femte ung lever med oro för tillit till andra. Merparten gör det dock inte.
- **Om utsatthet i samhällslivets villkor indikeras av att ha blivit orättvist behandlad av samhällsinstitutioner på ett sätt som leder till kränkning, har en stor minoritet varit med om kränkande bemötanden.**
 - Drygt en av tre unga har vid minst ett tillfälle blivit utsatt för ett kränkande bemötande. Två av tre har i denna betydelse inte blivit kränkta.

- Om utsatthet i samhällslivets villkor indikeras med bedömningen av de ungas samhällssituation och om denna bedömning förstås som upplevelse av delaktighet i det svenska samhället, känner sig en stor minoritet inte delaktiga i det svenska samhället.
 - Drygt en av fem unga känner sig inte delaktig i samhället.
 - Drygt var tredje känner sig delaktig.
 - Drygt fyra av tio svarar att de varken känner sig eller inte känner sig delaktiga.
- Om utsatthet i samhällslivets villkor avser att det inte går att lita på människor i allmänhet – att känna oro för tillit till andra – och att vid flera tillfällen ha känt sig kränkt av samhällseliga institutioner, lever en mycket liten andel unga med *utsatthet i samhällseliga villkor*.
 - Ungefär en av trettio (3 procent) unga är utsatt i samhällseliga villkor.
 - 6 procent är partiellt utsatta och drygt fyra av tio (41 procent) är icke utsatta.
- Om unga med olika grad av utsatthet i samhällslivets villkor bedömer sitt liv i samhället, ger unga med utsatta villkor i högre grad uttryck för *samhällseligt missnöje* än unga med partiellt utsatta och icke utsatta villkor.
 - Drygt fyra av tio unga med utsatta samhällseliga villkor är missnöjda med sitt samhällsliv.
 - Bland de partiellt utsatta är det knappt en av tre och bland de icke utsatta är det drygt en av tio.

Hälsovillkor

*"(...) hon är frisk eller sjuk,
hungrig eller mätt (...)"*

Martha C. Nussbaum

Nussbaums beskrivning av hälsa betonar både "frisk eller sjuk" och "hungrig eller mätt", det vill säga hälsa och tillgång till mat.⁴⁴ I diskussionen om hälsovillkor diskuteras tre indikatorer: oro för egen hälsa, fysisk inaktivitet och missnöje med egen hälsa.

Oro för egen hälsa

Av tabell 13 framgår att 14 procent av de unga ofta oroar sig för den egna hälsan. Drygt hälften (54 procent) gör det då och då. Knappt var tredje (32 procent) känner aldrig oro för sin hälsa.

Tabell 13. Andelen unga som under den senaste tiden känt sig oroliga för den egna hälsan. Procent

Ja, ofta	14
Då och då	54
Nej, aldrig	32
Total	100

Fysisk inaktivitet

Tabell 14 visar att nästan hälften (49 procent) av de unga tränar så att de blir andfådda eller svettas flera gånger i veckan (42 procent) eller varje dag (7 procent). Knappt en av fem (19 procent) gör det en gång i veckan och 16 procent gör det någon gång i månaden, en lika stor andel är i stort helt fysiskt inaktiva.

Tabell 14. Andelen unga som tränar så att de blir andfådda eller svettas. Procent

Varje dag	7
Flera gånger i veckan	42
En gång i veckan	19
Någon gång i månaden	16
Mer sällan eller aldrig	16
Total	100

Missnöje med egen hälsa

Enligt tabell 15 är var tionde (10 procent) ung missnöjd med sin egen hälsa. En av femtio (2 procent) är mycket missnöjd och 8 procent är ganska missnöjda. En betydligt större andel av de unga är nöjda med den egna hälsan. Nästan tre av fyra (74 procent) svarar att de är ganska nöjda (52 procent) eller mycket nöjda (22 procent).

Tabell 15. Andelen unga som är missnöjda respektive nöjda med sin hälsa. Procent

Mycket missnöjda	2
Ganska missnöjda	8
Varken missnöjda eller nöjda	16
Ganska nöjda	52
Mycket nöjda	22
Total	100

Hälsoutsatta, partiellt utsatta och icke utsatta

De *hälsoutsatta* innebär de unga som ofta upplever oro för den egna hälsan *och* som tränar en gång i månaden, eller mindre, eller aldrig tränar så att de blir andfådda eller svettas. Sex procent av de unga hör till denna kategori.⁴⁵ Den kategori av de unga som då och då upplever oro för sin hälsa *och* som är fysiskt aktiva en gång i veckan benämns *partiellt utsatta* och utgör 12 procent av de unga.⁴⁶ De *icke utsatta* är de unga som aldrig är oroliga för den egna hälsan *och* som är fysiskt aktiva flera gånger i veckan eller oftare. Knappt var femte ung (19 procent) hör till denna kategori.⁴⁷

Hälsoutsatthet och missnöje

Tabell 16 visar stora skillnader i de utsattas, partiellt utsattas och icke utsattas bedömning av den egna hälsan.

Tabell 16. Andelen hälsoutsatta, partiellt hälsoutsatta och icke hälsoutsatta som är nöjda respektive missnöjda med sitt familjeliv. Procent

	Utsatta i hälsovillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Mycket missnöjda	15	1	0
Ganska missnöjda	31	7	1
Varken missnöjda eller nöjda	29	20	4
Ganska nöjda	23	59	43
Mycket nöjda	2	13	52
Total	100	100	100

Bland de utsatta är närmare hälften (46 procent) mycket missnöjda (15 procent) eller ganska missnöjda (31 procent) med sin hälsa. Endast 2 procent i denna kategori är mycket nöjda.

Det omvända gäller för de icke utsatta, drygt hälften av dem (52 procent) är mycket nöjda med sin hälsa. Endast 1 procent av de icke utsatta är ganska eller mycket missnöjda. Bland de partiellt utsatta är 7 respektive 1 procent ganska eller mycket missnöjda. Graden av hälsoutsatthet varierar alltså på ett högst påtagligt sätt med de ungas bedömning av sin egen hälsa.

Sammanfattning

Ungas utsatthet i hälsovillkor kan sammanfattas i fem punkter:

- Om utsatthet i hälsovillkor indikeras av upplevelse av sin hälsa känner en relativt stor majoritet av unga oro för sin hälsa.
 - Nästan sju av tio är då och då eller ofta oroliga för den egna hälsan.
 - Ungefär en av sju oroar sig ofta för den egna hälsan.
- Om utsatthet i hälsovillkor indikeras med *fysisk inaktivitet* – att mer sällan, aldrig eller högst en gång i månaden träna så att man bli andfädd eller svettas, så lever en stor minoritetsandel av de unga med denna utsatthet.
 - Var tredje ung är fysiskt inaktiv.
- Om utsatthet i hälsovillkor indikeras med bedömningen av sin egen hälsa, så lever en liten minoritet av de unga med *missnöje med sin egen hälsa*.
 - En av tio unga är missnöjd med sin egen hälsa.
 - En av femtio är mycket missnöjd.
- Om utsatthet i hälsovillkor avser att ofta uppleva oro för den egna hälsan och att vara fysiskt inaktiv, så lever en liten minoritet av de unga under *hälsoutsatta villkor*.
 - Ungefär en av sjutton unga (6 procent) är hälsoutsatt.
 - Drygt en av tio (12 procent) är partiellt utsatt.
 - Nära en av fem (19 procent) känner ingen oro och är fysiskt aktiv flera gånger i veckan eller oftare och har icke utsatta hälsovillkor.
- Om unga med olika grad av utsatthet i hälsovillkor bedömer dessa, så är unga med utsatta villkor i större utsträckning missnöjda än unga med partiellt utsatta villkor och icke utsatta villkor.
 - Närmare hälften av unga med utsatta hälsovillkor är missnöjda med sin hälsa. Endast en av femtio är mycket nöjd.
 - Drygt nio av tio unga med icke utsatta hälsovillkor är nöjda med sin hälsa. Endast en av hundra i denna kategori är missnöjd.

Slutsatser

Var tionde ung (10 procent) lever med utsatthet i *ekonomiska villkor*, få är nöjda med dessa villkor. Här förenas i stor utsträckning ekonomisk oro, betalningssvårigheter och ekonomiskt missnöje. Stora andelar av de unga lever med oro över (sex av tio) och missnöje med (drygt en av fyra) sin ekonomiska situation. Nästan en av tre har haft betalningssvårigheter. Utsatthet i ekonomiska villkor är alltså en realitet för stora andelar unga. Samtidigt är nio av tio unga inte ekonomiskt utsatta i den bemärkelse som här avses: att ofta uppleva ekonomisk oro och vid flera tillfällen haft betalningssvårigheter.

Drygt var fjortonde ung (7 procent) lever med utsatthet i *familjevillkor*. Unga som erfar denna utsatthet är i betydligt större utsträckning missnöjda med dessa villkor än unga med partiellt och icke utsatta villkor. Under dessa villkor förenas i stor utsträckning oro för familjerelationer, relationssvårigheter och missnöje med den egna familjesituationen. Drygt en av fyra lever med denna oro för familjerelationer. Ungefär samma andel unga upplever att de inte kan prata med sin pappa fast de skulle vilja göra det när de har bekymmer eller känner oro.

Utsatthet i familjevillkor med avseende på oro för familjerelationer och relationssvårigheter (med pappa) är följaktligen en realitet för en relativt stor minoritetsandel av de unga.

Drygt nio av tio unga är dock inte utsatta i familjevillkor i den bemärkelse som här avses: att ofta eller då och då känna oro för familjerelationer (skilsmässa eller uppbrott i egen eller föräldrars relation) och att inte kunna tala med pappa när man är bekymrad eller oroas sig för något fast man gärna skulle vilja göra det.

Ungefär en av trettio unga (3 procent) lever med utsatthet i *samhällslivets villkor*. Drygt fyra av tio av dessa känner sig inte delaktiga i det svenska samhället. I denna utsatthetens villkor förenas oro för tillit till andra människor, upplevelse av kränkande bemötanden av samhällseliga institutioner och missnöje med delaktigheten i det svenska samhället. Nästan var femte ung känner oro för tillit till andra och drygt en av tre har upplevt kränkande bemötande.

Samtidigt har 97 procent av de unga **inte** erfarit utsatthet i samhällseliga villkor: de har inte upplevt att det inte går att lita på människor i allmänhet *och* har inte, vid flera tillfällen, blivit orättvist behandlade på ett sätt så att de känt sig kränkta.

Ungefär var sjuttonde ung (6 procent) lever med utsatthet i *hälsovillkor* och nästan ingen är "mycket nöjd" med dessa villkor. I denna utsatthetens villkor förenas oro för den egna hälsan, fysisk inaktivitet och missnöje med den egna hälsan. Det är dock viktigt att betona att en stor andel unga är oroade över sin hälsa (sju av tio). Drygt var tredje är inaktiv och en av tio är missnöjd med sin hälsa.

Utsatthet i hälsovillkor är alltså en realitet för stora andelar unga. Detta gäller särskilt oro för den egna hälsan. Samtidigt lever nio av tio unga inte med utsatta hälsovillkor: de är i låg grad oroliga för den egna hälsan och att vara fysiskt inaktiv, det vill säga att högst en gång i månaden eller mer sällan eller aldrig träna så att de blir andfådda eller svettas.

En första slutsats är att andelen unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa utgör klara minoritetsandelar.

En andra slutsats är att de utsatta i hög grad är missnöjda med sin utsatthet.

Om utsatthetens villkor förstås och mäts i enlighet med kapitlets bestämmingar så är de utsatta i klar andelsminoritet i förhållande till de icke utsatta.

Om vi tänker oss en skolklass på trettio elever så skulle tre elever leva med utsatta ekonomiska villkor. Två elever skulle leva med utsatta familjevillkor, en med utsatta samhälleliga villkor och ytterligare två elever skulle leva med utsatta hälsovillkor. I det studerade åldersintervallet, 16–25 år, finns cirka 1 100 000 individer. Det innebär att det ungefär finns:

- 110 000 unga som ofta upplever oro för den egna eller familjens ekonomi och som vid flera tillfällen under de senaste tolv månaderna haft svårt att klara löpande utgifter för mat, hyra, räkningar med mera.
- 77 000 unga som ofta upplever oro för skilsmässa eller uppbrott i sin egen eller föräldrarnas relation och inte kan prata med pappa om de är bekymrade eller oroar sig för något men gärna skulle vilja göra det.
- 33 000 unga som anser att det inte går att lita på människor i allmänhet och som vid flera tillfällen i möten med samhällsinstitutioner som sjukvård, polis, rättsväsende, arbetsförmedling, försäkringskassa och skolor upplever att de blivit orättvist behandlade på ett sådant sätt att de känt sig kränkta.
- 66 000 unga som ofta känner oro för sin egen fysiska hälsa och som tränar en gång i månaden, mer sällan eller aldrig så att de blir andfådda eller svettas.

Det är möjligt att hävda att procentandelarna unga som lever utsatthetens villkor genomgående är låga, 3–10 procent. Samtidigt motsvarar det ett stort antal individer.

En tredje slutsats är att antalet unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa måste bedömas som omfattande.

Det är därför av stor vikt att veta mer om de unga som lever utsatthetens villkor. I nästa kapitel riktas intresset mot vad det innebär att erfara utsatthet och hur stora andelar unga som gör detta.

ATT ERFARA UTSATTHET

I föregående kapitel definierades utsatthets villkor utifrån ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa. Med hjälp av Nussbaum och med understöd av Wilkinson identifierade inledningskapitlet fyra dimensioner av erfaren utsatthet som benämndes självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt sam- och framtidsperception.

Men – det är de ungas egna upplevelser av hur de uppfattar sig själva, hur de tänker, hur de mår och hur de bedömer sina nuvarande och framtida liv som i denna studie definierar hur utsatthet erfars. Frågan är hur stora procentandelar och faktiska antal unga som idag erfår utsatthet?

Detta tredje kapitel är disponerat i sex avsnitt. I de fyra inledande avsnitten om självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt sam- och framtid har jag använt samma grundstruktur som i det föregående kapitlet. De inleds med en kort återkoppling till hur respektive dimension definierades med hjälp av Nussbaum. Därefter följer en beskrivning av hur dimensionerna studeras med hjälp av Ungdomsstyrelsens enkät. Det handlar om att klargöra hur erfaren utsatthet mäts och svara på frågan om vilka enkätsvar som antas definiera att unga erfår utsatthet? Därefter redovisas andelen unga som erfår utsatthet i de fyra dimensionerna.

I avsnitt fem förtydligar jag omfattningen av de ungas erfarenheter av utsatthet utifrån en föreställd riksrepresentativ skolklass och i riket som helhet.

Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning och några slutsatser.

Självbild

”Och detta, än en gång formar henne, (...) hennes (...) rädsla (...) hennes skam eller självaktning (...).”

Martha C. Nussbaum

Den första dimensionen handlar om de ungas bild av sig själva: att oroa sig över den man upplever sig vara och vad detta kan leda till. Självbild definieras utifrån oro över att bli arbetslös, det egna utseendet, den egna vikten, att inte hitta en partner att leva med och att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. De unga som i enkäten svarat att de under den senaste tiden ofta känt oro för dessa fenomen, erfår utsatthet i form av en självbild präglad av *social oro*. Denna självbild ger betydelsefulla svar på identitetsfrågan om ”vem jag är”: jag är en människa som ser mig själv som en som inte kan få ett jobb, som inte är snygg, som har fel kropp, som inte kan hitta någon som vill leva med mig och som kan drabbas av våld.

Tabell 17. Andelen unga som ofta erfår utsatthet med avseende på självbild präglad av social oro. Procent

Ofta orolig över att bli arbetslös	18
Ofta orolig över mitt utseende	18
Ofta orolig över min egen vikt	21
Ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med	11
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5

Av tabell 17 framgår att knappt en av fem erfar oro för arbetslöshet (18 procent) och utseende (18 procent). Drygt en av fem (21 procent) känner samma oro över sin vikt. En lägre andel anger oro inför att inte hitta en partner (11 procent) eller att utsättas för våld (5 procent).

Självförtroende

"Och detta, än en gång formar henne, (...) hennes (...) förmåga att resonera förnuftigt (...)"

Martha C. Nussbaum

Den andra dimensionen intresserar sig för vad de unga tänker om sin egen förmåga. Tillskriver de sig själva förmågan att klara av något de bedömer som viktigt? Erfaren utsatthet i betydelsen bristande självförtroende innebär att vara orolig för att klara av något som är viktigt. Drygt var femte ung (21 procent) instämmer helt i ett sådant påstående. Dessa unga erfar *bristande självförtroende*.

Psykosocial hälsa

"Och detta, än en gång formar henne (...) hon är frisk eller sjuk (...)"

Martha C. Nussbaum

Den tredje dimensionen gäller psykosocial hälsa och indikeras med att under det senaste halvåret flera gånger i veckan eller varje dag haft magbesvär, huvudvärk, svårt att somna, dålig nattsömn, stress eller trötthet under dagarna.

Dessa indikatorer på *påtagliga psykosociala bekymmer* definierar den tredje dimensionen av erfaren utsatthet.

Tabell 18 visar avsevärda skillnader mellan olika aspekter av de ungas psykosociala hälsa. Att ha ont i magen (13 procent) och huvudvärk (16 procent) är de minst vanliga psykosociala bekymren. Svårt att somna (23 procent) och dålig nattsömn (26 procent) intar en mellanställning. Fyra av tio (40 procent) unga har under det senaste halvåret känt sig stressade flera gånger i veckan eller varje dag. Drygt hälften (55 procent) anger att de lika ofta är trötta under dagarna flera gånger i veckan eller varje dag.

Tabell 18. Andelen unga som flera gånger i veckan eller oftare erfar utsatthet med avseende på psykosociala bekymmer. Procent

Ont i magen	13
Huvudvärk	16
Svårt att somna	23
Dålig nattsömn	26
Stress	40
Trött under dagarna	55

Sam- och framtidsperception

"Och detta, än en gång formar henne (...) hennes (...) förhoppningar, förväntningar."

Martha C. Nussbaum

Den fjärde dimensionen av erfaren utsatthet undersöker två aspekter av hur unga bedömer sina egna liv. Samtidsperception undersöks med ett påstående om de unga anser att deras liv idag motsvarar deras förväntningar. De unga som inte instämmer i detta påstående antas erfara utsatthet i det egna livet. Här används benämningen *icke uppfyllda förväntningar på det egna livet*. Nästan var femte ung (18 procent) erfår att deras liv inte alls lever upp till deras förväntningar.

Framtidsperception studeras med en fråga om hur de unga ser på den egna framtiden. De unga som svarar att de ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid antas erfara utsatthet. Denna utsatthet benämns *pessimistisk framtidsförhoppning*. Knappt var tionde ung (9 procent) erfår denna pessimism.

Erfaren utsatthet i en föreställd skolklass

Ett sätt att tydliggöra andelen unga som i enlighet med de fyra dimensionerna erfår utsatthet är att tänka sig en skolklass vars sammansättning speglar den studerade populationen.

Om denna skolklass bestod av 30 elever skulle ungefär:

Självbild: social oro.

- 5 elever ofta vara oroliga för att bli arbetslösa.
- 5 elever ofta vara oroliga för sitt utseende.
- 6 elever ofta vara oroliga för sin vikt.
- 3 elever ofta vara oroliga för att inte hitta en partner att leva med.
- 1–2 elever ofta vara oroliga för att bli utsatta för fysiskt och psykiskt våld.

Självförtroende: bristande självförtroende.

- 6 elever tänka att de inte kan klara något som är viktigt för dem.

Psykosocial hälsa: påtagliga psykosociala bekymmer.

- 16 elever vara trötta flera dagar i veckan eller varje dag.
- 12 elever känna sig stressade flera dagar i veckan eller varje dag.
- 8 elever sova dåligt på nätterna flera dagar i veckan eller varje dag.

- 7 elever ha svårt att somna flera dagar i veckan eller varje dag.
- 5 elever ha huvudvärk flera dagar i veckan eller varje dag.
- 4 elever ha magont flera dagar i veckan eller varje dag.

Sam- och framtidsperception: icke uppfyllda förväntningar på det egna livet och pessimistisk framtidsförhoppning.

- 6 elever uppleva att deras liv inte infriar deras förväntningar.
- 3 elever se mycket pessimistiskt eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid.

Det finns naturligtvis flera rimliga invändningar mot att sammanfatta ungas erfarna utsatthet med en skolklass. En är att populationen för denna studie avser åldersintervallet 16–25 år och unga i detta intervall kan omöjligen gå i samma klass. Betydelsen av de ungas ålder för erfaren utsatthet kommer att behandlas i kapitel 6. Man kan också fråga sig hur ofta en skolklass utgör ett representativt mikrokosmos av en hel population.

Jag har inga tillräckligt bra svar på dessa rimliga invändningar. Ett svar är dock att min sammanställning är pedagogisk och retorisk för att visa hur det skulle se ut om en klass kunde bestå av det aktuella åldersintervallet och var representativ för populationen. Ett annat svar är att det måste finnas klasser där andelen unga som erfår utsatthet både är betydligt högre och betydligt lägre. Jag tycker dock att sammanställningen ger en bild av det sociala landskap som en lärare *kan* ha att jobba i och med.

Antalet unga som erfår utsatthet i Sverige

Ett annat sätt att beskriva ungas utsatthet är att redovisa hur många unga mellan 16 och 25 år som är utsatta i absoluta tal. Totalt sett består detta intervall av cirka 1,1 miljoner individer.

Det innebär att vi i Sverige ungefär har:

Självbild: social oro.

- 198 000 unga som ofta är oroliga för att bli arbetslösa.
- 198 000 unga som ofta är oroliga för sitt utseende.
- 231 000 unga som ofta är oroliga för sin vikt.
- 121 000 unga som ofta är oroliga för att inte hitta en partner att leva med.
- 55 000 unga som ofta är oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld.

Självförtroende: bristande självförtroende.

- 231 000 unga som tänker att de inte kan klara något som är viktigt för dem.

Psykosocial hälsa: påtagliga psykosociala bekymmer.

- 605 000 unga som är trötta flera dagar i veckan eller oftare.
- 440 000 unga som känner sig stressade flera dagar i veckan eller oftare.

- 286 000 unga som sover dåligt på nätterna flera dagar i veckan eller oftare.
- 253 000 unga som har svårt att somna flera dagar i veckan eller oftare.
- 176 000 unga som har huvudvärk flera dagar i veckan eller oftare.
- 143 000 unga som har magont flera dagar i veckan eller oftare.

Sam- och framtidsperception: icke uppfyllda förväntningar på sitt liv och pessimistisk framtidsförhoppning.

- 198 000 unga som inte instämmer i att deras liv motsvarade deras förväntningar.
- 110 000 unga som ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin framtid.

Sammanfattning och slutsatser

Ungas erfarenheter av utsatthet kan sammanfattas i fyra punkter:

- **Förhållandevis stora minoritetsandelar av de unga har en självbild präglad av social oro.**

– Ungefär var femte ung känner ofta oro för att bli arbetslös, för sitt utseende och för sin vikt.

– Runt var tionde ung är ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med.

– Var tjugonde ung är ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld.

- **En förhållandevis stor minoritetsandel av de unga har *bristande självförtroende*.**

– Drygt var femte ung tror inte att de kan klara något som är viktigt för dem.

- **Mycket varierande andelar unga har en psykosocial hälsa präglad av påtagliga bekymmer. Några andelar är mycket höga.**

– 13 procent av de unga har ont i magen flera gånger i veckan eller oftare, 16 procent har lika ofta besvär med huvudvärk.

– Ungefär var fjärde ung har svårt att somna flera gånger i veckan eller oftare. Andelen för de unga som anger dålig nattsömn är ungefär densamma.

– Fyra av tio unga känner sig stressade flera dagar i veckan eller oftare.

– Drygt hälften av de unga är lika ofta trötta under dagarna.

• **Relativt stora men varierande minoritetsandelar av de unga erfar *icke uppfyllda förväntningar på sitt liv* respektive *pessimistiska framtidsförhoppningar*.**

– Närmare var femte ung erfar att deras liv idag inte motsvarar deras förväntningar.

– Knappt var tionde ung har en mycket eller ganska pessimistisk syn på sin egen framtid.

Jag finner fyra relaterade slutsatser av stor vikt.

Den första slutsatsen är (med ett undantag) att andelarna för erfaren utsatthet är minoritetsandelar. Det innebär i huvudsak att majoriteten av unga **inte** erfar utsatthet. Andelarna för erfaren utsatthet varierar dock betänkligt. Från de 5 procent som ofta oroar sig över att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld till de 55 procent som anger att de flera dagar i veckan eller oftare är trötta på dagarna.

För det andra kan vi inte slå oss till ro med att den erfarna utsattheten i samtliga fall, utom för trötthet, är minoritetsandelar. Att 5 procent av de unga ofta oroar sig över att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld innebär att var tjugonde ung ofta erfar denna sociala oro. Det är 55 000 unga individer – även när procentandelarna är låga är antalet individer stort.

En andra slutsats är att ett stort antal unga individer i Sverige erfar utsatthet.

En lista på de erfarna utsattheter som gäller minst var femte ung i det studerade åldersintervallet ger oss följande lista:

1. Trött på dagarna flera dagar i veckan eller oftare (55 procent).
2. Känner stress flera dagar i veckan eller oftare (40 procent).
3. Dålig nattsömn flera dagar i veckan eller oftare (26 procent).
4. Svårt att somna flera dagar i veckan eller oftare (23 procent).
5. Tror sig inte klara av något som är viktigt i det egna livet (21 procent).
6. Ofta orolig över den egna vikten (21 procent).

En tredje slutsats är att bekymmer med psykosocial hälsa dominerar de ungas utsatthet. De ungas erfarenhet av utsatthet gäller i störst utsträckning sömn, stress och trötthet. Därefter följer bristande självförtroende och oro över den egna vikten. Tätt efter denna lista följer oro för arbetslöshet och utseende liksom icke uppfyllda förväntningar på sitt liv. I samtliga tre fall är andelen 18 procent, vilket motsvarar ungefär 198 000 individer.

Det är också intressant att jämföra andelarna för erfaren utsatthet med andelarna unga som lever med utsatthetens villkor. Var tionde ung (10 procent) lever med ekonomisk utsatthet. Utsatthet i familjevillkor gäller 7 procent av de unga. Motsvarande andelar för utsatthet i samhällslivets villkor och hälsovillkor är 3 respektive 6 procent.

En fjärde slutsats är därför att andelarna unga som erfar utsatthet ofta är mycket högre än andelarna unga som lever med utsatta villkor.

Det innebär att många unga erfar utsatthet utan att de nödvändigtvis lever med utsatthetens villkor. En viktig förklaring till detta kan vara att stora andelar av de unga erfar påtagliga bekymmer med sömn, stress och trötthet utan att därför nödvändigtvis ha utsatta villkor. Men innan vi fördjupar oss i denna fråga ska vi först undersöka relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet. Är det så att utsatta villkor ökar riskerna för att erfara utsatthet?

UTSATTHETENS VILLKOR OCH ERFAREN UTSATTHET

4

Detta kapitel relaterar utsatthetens villkor till erfaren utsatthet. I tur och ordning undersöks utsattas, partiellt utsattas och icke utsattas ekonomiska villkor, familjevillkor, villkor i samhällslivet respektive hälsovillkor med avseende på erfaren utsatthet i självbild (social oro), självförtroende (bristande självförtroende), psykosocial hälsa (påtagliga psykosociala bekymmer) och sam- och framtidsperception (icke uppfyllda förväntningar på det egna livet respektive pessimistisk framtidsförhoppning).

Frågan är om andelen som erfar utsatthet är högre bland unga som lever med utsatthetens villkor än de som lever med partiellt utsatta eller inte utsatta villkor.

Kapitel fyra är disponerat i fem avsnitt. I tur och ordning redovisas relationen mellan utsatta villkor i ekonomi, familj, samhällsliv respektive hälsa och de fyra dimensionerna av erfaren utsatthet. Varje sådant avsnitt avslutas med en kort sammanfattning av de påtagligaste tendenserna. Därefter avslutas kapitlet med ett mer övergripande sammanfattande avsnitt. I detta formuleras också viktiga frågor som vägleder innehållet i kommande kapitel.

Ekonomiska villkor och erfaren utsatthet

"Hon är sina materiella omständigheters barn (...) och detta (...) formar henne (...)"

Martha C. Nussbaum

Självbild

Tabell 19 visar att unga med ekonomiskt utsatta villkor i betydligt högre grad oroar sig för arbetslöshet, utseende, vikt, att inte hitta en partner samt fysiskt och psykiskt våld än icke utsatta unga. Skillnaderna är genomgående mycket stora. Nästan hälften (48 procent) av de ekonomiskt utsatta är ofta oroliga över att bli arbetslösa, bland icke utsatta är det 7 procent. Drygt en av tre (36 procent) utsatta oroar sig ofta över sitt utseende. Detsamma gäller knappt en av tio (9 procent) icke utsatta. Det är drygt fyra gånger vanligare bland utsatta (41 procent) än bland icke utsatta (9 procent) att ofta oroa sig över sin vikt. Det är mer än dubbelt så vanligt att utsatta (18 procent) ofta oroar sig över att inte hitta en partner att leva med än att icke utsatta (7 procent) gör det. Bland de utsatta är det 14 procent som ofta oroar sig för att utsättas för fysiskt eller psykiskt våld. Motsvarande andel för de icke utsatta är 1 procent. För samtliga fem indikatorer på självbild intar de partiellt ekonomiskt utsatta en mellanställning. De är mindre utsatta än unga med ekonomiskt utsatta villkor och mer utsatta än unga som inte har utsatta villkor i ekonomi.

Tabell 19. Andelen unga med olika ekonomiska villkor som ofta är oroliga över arbetslöshet, utseende, vikt, att inte hitta en partner respektive fysiskt eller psykiskt våld. Procent

	Alla unga	Utsatta ekonomiska villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	48	19	7
Ofta orolig över eget utseende	18	36	18	9
Ofta orolig över egen vikt	21	41	24	10
Ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med	11	18	12	7
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	14	4	1

Tabell 20. Andelen unga med olika ekonomiska villkor som ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt. Procent

	Alla unga	Utsatta ekonomiska villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Bristande självförtroende	21	41	19	11

Självförtroende

I tabell 20 redovisas hur unga med olika grad av ekonomisk utsatthet tänker om sin förmåga att klara av något som är viktigt för dem. Drygt fyra av tio (41 procent) unga med utsatthet i ekonomiska villkor har dåligt självförtroende och tänker ofta att de inte kan klara av något de bedömer som viktigt. Bland de partiellt utsatta tänker knappt en av fem (19 procent) detsamma lika ofta. Motsvarande andel för de icke utsatta är drygt en av tio (11 procent). Bristande självförtroende är alltså nästan fyra gånger vanligare bland ekonomiskt utsatta än bland icke utsatta.

Psykosocial hälsa

Av tabell 21 framgår att unga med utsatthet i ekonomiska villkor erfar psykosociala bekymmer i betydligt högre grad än icke utsatta unga. Bland de ekonomiskt utsatta har 27 procent ont

i magen flera gånger i veckan eller oftare. Motsvarande andel bland icke utsatta är 7 procent. Tjugoåtta procent av de utsatta och 9 procent av icke utsatta har lika ofta ont i huvudet. Drygt fyra av tio (43 procent) av de ekonomiskt utsatta unga har ofta svårt att somna. Detsamma gäller drygt var tionde icke utsatt (13 procent). Nästan hälften (49 procent) av de utsatta har svårt att somna flera gånger i veckan eller oftare. Av de icke utsatta har 15 procent samma besvär.

Drygt sex av tio (63 procent) av de utsatta känner sig stressade flera gånger i veckan eller oftare jämfört med drygt en av fyra (26 procent) av de icke utsatta. Slutligen är tre av fyra (75 procent) av de utsatta lika ofta trötta under dagarna. Bland de icke utsatta är motsvarande andel 45 procent. De partiellt ekonomiskt utsatta intar en mellanställning med avseende på alla indikatorer på psykosocial hälsa.

De ekonomiskt utsatta har klart sämre psykosocial hälsa än de partiellt och de icke utsatta.

Tabell 21. Andelen unga med olika ekonomiska villkor som flera gånger i veckan eller varje dag har följande psykosociala bekymmer. Procent

	Alla unga	Utsatta ekonomiska villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ont i magen	13	27	12	7
Huvudvärk	16	28	15	9
Svårt att somna	23	43	24	13
Dålig nattsömn	26	49	23	15
Känt sig stressad	40	63	41	26
Trött under dagarna	55	75	54	45

Tabell 22. Andelen unga med olika ekonomiska villkor som inte instämmer i att deras liv motsvarar deras förväntningar respektive ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid. Procent

	Alla unga	Utsatta ekonomiska villkor	Partiellt utsatta	Ikke utsatta
Ikke uppfyllda förväntningar på det egna livet	18	43	15	10
Pessimistisk framtidsperception	7	13	5	3

Sam- och framtidsperception

Hur bedömer unga med olika grad av ekonomisk utsatthet sitt liv och sin framtid? Tabell 22 visar att drygt fyra av tio unga (43 procent) som är ekonomiskt utsatta, anser att deras nuvarande liv inte motsvarar deras förväntningar. Motsvarande andelar bland de partiellt utsatta och ikke utsatta är 15 respektive 10 procent. Det är alltså fyra gånger vanligare att ekonomiskt utsatta har en negativ samtidsperception än de ikke utsatta. Andelarna unga med pessimistisk framtidsperception är genomgående lägre. Dock är det åter de ekonomiskt utsatta som i störst utsträckning ser pessimistiskt på sin framtid (13 procent). Bland de partiellt utsatta gör 5 procent samma bedömning. Bland de ikke utsatta är det 3 procent.

Sammanfattning

En jämförelse mellan unga som lever under utsatta, partiellt utsatta och ikke utsatta *ekonomiska villkor* visar att **de utsatta**:

- I betydligt högre grad ofta oroar sig över:
 - att bli arbetslösa
 - sitt utseende
 - sin vikt
 - att inte hitta en partner att leva med
 - att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld.

- I betydligt högre grad ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt.

- I betydligt högre grad har följande psykosociala besvär flera dagar i veckan eller varje dag:

- ont i magen
- huvudvärk
- svårt att somna
- dålig nattsömna
- stress
- trötthet under dagarna.

- I betydligt högre grad upplever att deras liv inte motsvarar deras förväntningar och i betydligt högre grad har pessimistiska förhoppningar på framtiden.

I jämförelse med de partiellt och särskilt de icke utsatta lever de ekonomiskt utsatta i påtagligt högre grad med:

- en orolig och tvivlande självbild
- ett bristande självförtroende
- en sämre psykosocial hälsa
- en pessimistisk sam- och framtidsperception.

Familjevillkor och erfaren utsatthet

"Hon är sina föräldrars barn: deras kärlek och omsorg, eller frånvaron av det, formar henne."

Martha C. Nussbaum

Självbild

Av tabell 23 framgår att unga med utsatta familjevillkor erfar utsatthet vad gäller självbild i betydligt högre grad än icke utsatta. Bland unga med utsatta villkor känner 31 procent oro för arbetslöshet, 38 procent oro över sitt utseende, 35 procent oro över sin vikt, 24 procent oro över att inte hitta en partner och 15 procent oro över att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. Detta gäller i samtliga fall unga som ofta är oroliga. Bland de icke utsatta är andelarna betydligt lägre. Där känner 13 procent oro för arbetslöshet, 11 procent oro över sitt utseende, 14 procent oro över sin vikt, 8 procent oro för att inte finna en partner och 2 procent oro för våld. För samtliga fem indikatorer befinner sig unga med partiellt utsatta familjevillkor i en mellanställning.

Självförtroende

Tabell 24 visar att unga med utsatta familjevillkor har bristande självförtroende (42 procent) i betydligt högre grad än unga med partiellt (24 procent) och icke utsatta villkor (13 procent).

Tabell 23. Andelen unga med olika familjevillkor som ofta är oroliga över arbetslöshet, utseende, vikt, att inte hitta en partner samt fysiskt eller psykiskt våld. Procent

	Alla unga	Utsatta familjevillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	31	21	13
Ofta orolig över sitt utseende	18	38	19	11
Ofta orolig över sin vikt	21	35	21	14
Ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med	11	24	13	8
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	15	6	2

Tabell 24. Andelen unga med olika familjevillkor som ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt i sitt eget liv. Procent

	Alla unga	Utsatta familjevillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Bristande självförtroende	21	42	24	13

Psykosocial hälsa

I tabell 25 jämförs unga med utsatta, partiellt utsatta respektive icke utsatta familjevillkor med avseende på sex aspekter av psykosocial

hälsa. Samtliga procentandelar gäller de unga som flera gånger i veckan eller oftare erfar psykosocial utsatthet. Jämförelsen visar att unga med utsatta villkor har påtagligt högre andelar för samtliga psykosociala hälsoaspekter, än de

unga som lever med partiellt och icke utsatta familjevillkor.

För fem av de sex indikatorerna har unga med utsatta villkor mer än dubbelt så höga andelar än unga med icke utsatta villkor.

Nitton procent av de utsatta och 8 procent av de icke utsatta har ont i magen flera gånger i veckan eller oftare. Tjugosex procent av de utsatta och 11 procent av de icke utsatta har huvudvärk lika ofta. Motsvarande andelar som har svårt att somna är 33 procent jämfört med 16 procent, för dålig nattsömn 41 procent respektive 18 procent och för stress 63 procent respektive 29 procent.

Andelen unga som är trötta under dagarna är mycket hög. Drygt tre av fyra (76 procent) unga med utsatta familjevillkor erfår flera gånger i veckan eller varje dag denna trötthet. Bland de icke utsatta är andelen 46 procent. Med avse-

ende på alla dessa värden intar unga med partiellt utsatta familjevillkor en mellanställning.

Sam- och framtidsperception

I tabell 26 redovisas andelen unga som har icke uppfyllda förväntningar på livet samt de som har en pessimistisk framtidsperception. Bland unga med utsatta familjevillkor svarar 27 procent att livet inte uppfyller deras förväntningar. Motsvarande andelar för partiellt och icke utsatta är 15 respektive 12 procent. Var tionde ung (10 procent) med utsatta familjevillkor har en pessimistisk framtidsperception. Bland partiellt och icke utsatta är det 3 procent. Unga med utsatta familjevillkor är alltså mer sam- och framtids-pessimistiska än unga med partiellt och icke utsatta villkor.

Tabell 25. Andelen unga med olika familjevillkor som flera gånger i veckan eller varje dag har följande psykosociala bekymmer. Procent

	Alla unga	Utsatta familjevillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ont i magen	13	19	16	8
Huvudvärk	16	26	17	11
Svårt att somna	23	33	25	16
Dålig nattsömn	26	41	27	18
Känt sig stressad	40	63	46	29
Trött under dagarna	55	76	59	46

Tabell 26. Andelen unga med olika familjevillkor som inte instämmer i att deras liv motsvarar deras förväntningar samt unga som ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid. Procent

	Alla unga	Utsatta familjevillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Icke uppfyllda förväntningar på det egna livet	18	27	15	12
Pessimistisk framtidsperception	9	10	3	3

Sammanfattning

En jämförelse mellan unga som lever under utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta familjevillkor visar att **de utsatta**:

- I betydligt högre grad ofta oroar sig över:
 - att bli arbetslösa
 - sitt utseende
 - sin vikt
 - att inte hitta en partner att leva med
 - att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld.
- I betydligt högre grad ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt.
- I betydligt högre grad har följande psykosociala bekymmer flera dagar i veckan eller varje dag:

- ont i magen
- huvudvärk
- svårt att somna
- dålig nattsömn
- stress
- trötthet under dagarna.

- I betydligt högre grad upplever att deras liv inte motsvarar deras förväntningar och i betydligt högre grad har en pessimistisk framtidsperception.

I jämförelse med de partiellt och icke utsatta lever de familjeutsatta i påtagligt högre grad med:

- en orolig och tvivlande självbild
- ett bristande självförtroende
- en sämre psykosocial hälsa
- en pessimistisk sam- och framtidsperception.

Samhällslivets villkor och erfaren utsatthet

"Hon är ett barn av sin stad och dess institutioner: och dessa institutioner formar henne (...)"

Martha C. Nussbaum

Självbild

Tabell 27 visar att unga som lever med utsatthet i samhällslivets villkor oftare oroar sig över arbetslöshet, utseende, vikt, att inte hitta en partner och fysiskt eller psykiskt våld än icke utsatta. De partiellt utsatta intar åter en mellan-

ställning. I stort sett hälften (49 procent) av de utsatta unga är ofta oroliga över att bli arbetslösa. Motsvarande andel för de icke utsatta är 11 procent. Förhållandena är likartade när det gäller oro för utseende och vikt. Bland de utsatta är 47 procent ofta oroliga för sitt utseende och 44 procent ofta oroliga för sin vikt. Bland de icke utsatta är det 10 respektive 14 procent. Nästan var tredje ung (31 procent) utsatt oroar sig ofta för att inte hitta en partner att leva med. Det samma gäller 8 procent av icke utsatta. Skillnaderna mellan utsatta och icke utsatta är särskilt påtagliga när det gäller återkommande oro för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld, nästan var tredje utsatt (31 procent) känner ofta denna oro. Endast en av femtio (2 procent) av de icke utsatta erfar detta.

Tabell 27. Andelen unga med olika grad av utsatthet i samhällslivets villkor som ofta är oroliga över arbetslöshet, utseende, vikt, att inte hitta en partner samt över fysiskt eller psykiskt våld. Procent

	Alla unga	Utsatta samhälleliga villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	49	26	11
Ofta orolig över sitt utseende	18	47	21	10
Ofta orolig över sin vikt	21	44	28	14
Ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med	11	31	11	8
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	31	4	2

Tabell 28. Andelen unga med olika samhälleliga villkor som ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt i sitt liv. Procent

	Alla unga	Utsatta samhälleliga villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Bristande självförtroende	21	57	26	11

Tabell 29. Andelen unga med olika samhälleliga villkor som flera gånger i veckan eller varje dag har nedanstående psykosociala bekymmer. Procent

	Alla unga	Utsatta samhälleliga villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ont i magen	13	41	11	7
Huvudvärk	16	33	18	10
Svårt att somna	23	53	31	15
Dålig nattsömn	26	59	32	17
Känt sig stressad	40	71	49	28
Trött under dagarna	55	77	60	44

Tabell 30. Andelen unga med olika samhälleliga villkor som inte instämmer i att deras liv motsvarar deras förväntningar, respektive ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid. Procent

	Alla unga	Utsatta samhälleliga villkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Icke uppfyllda förväntningar på det egna livet	18	27	14	1
Pessimistiska framtidsförhoppningar	7	13	4	1

Självförtroende

Tabell 28 visar att närmare sex av tio unga (57 procent) med utsatthet i samhällslivets villkor ofta tänker att de inte kan klara av något viktigt. Drygt var fjärde (26 procent) partiellt utsatt och drygt var tionde (11 procent) icke utsatt upplever samma sak. Återigen är det unga som lever med utsatthetens villkor som i hög grad erfar utsatthet, i detta fall bristande självförtroende.

Psykosocial hälsa

Tabell 29 visar att unga som lever med utsatthet i samhällslivets villkor i betydligt högre grad upplever sämre psykosocial hälsa än de partiellt och icke utsatta. Precis som i samtliga föregående tabeller i detta kapitel intar partiellt utsatta en mellanställning.

Drygt fyra av tio (41 procent) av de utsatta har ont i magen flera gånger i veckan eller varje dag. Detsamma gäller 7 procent av de icke utsatta. Var tredje utsatt (33 procent) har lika ofta huvudvärk. En av tio icke utsatta (10 procent) erfar detsamma. Drygt hälften (53 procent) av de utsatta har svårt att somna flera dagar i veckan eller oftare. Motsvarande andel för icke utsatta är 15 procent.

De utsattas erfarenhet av stress och trötthet under dagarna är mycket omfattande. Bland utsatta är i stort sju av tio (71 procent) stressade och drygt tre av fyra (77 procent) trötta under dagarna flera gånger i veckan eller varje dag. Motsvarande andelar för icke utsatta är 28 respektive 44 procent.

Sam- och framtidsperception

Hur bedömer unga med olika grad av utsatthet i samhällslivets villkor sitt nuvarande liv och sin framtid? Tabell 30 visar att skillnaderna mellan utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta är stora. Bland de utsatta bedömer 27 procent att livet inte uppfyller deras förväntningar. Motsvarande andelar för partiellt utsatta och icke utsatta är 14 respektive 1 procent. Samtidsperceptionen är alltså i betydligt högre grad mer pessimistisk bland de utsatta. Samma tendens gäller framtidsperceptionen: 13 procent av de utsatta, 4 procent av de partiellt utsatta och 1 procent av de icke utsatta har pessimistisk framtidsperception.

Sammanfattning

En jämförelse mellan unga som lever under utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta villkor i samhällslivet visar att **de utsatta**:

- **I högre grad oroar sig över:**
 - att bli arbetslösa
 - sitt utseende
 - sin vikt
 - att inte hitta en partner att leva med
 - att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld.
- **I betydligt högre grad ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt.**

• I betydligt högre grad har följande psykosociala besvär flera dagar i veckan eller varje dag:

- ont i magen
- huvudvärk
- svårt att somna
- dålig nattsömn
- stress
- trötthet under dagarna.

• I betydligt högre grad upplever att deras liv inte motsvarar deras förväntningar och i betydligt högre grad har en pessimistisk framtidsperception.

I jämförelse med de partiellt och de icke utsatta lever de i samhällslivet utsatta i mycket högre grad med:

- en orolig och tvivlande självbild
- ett bristande självförtroende
- en sämre psykosocial hälsa
- en pessimistisk sam- och framtidsperception.

Hälsovillkor och erfaren utsatthet

"(...) inte endast hennes hälsa utan hennes förhoppningar, förväntningar och rädsla, hennes förmåga att resonera förnuftigt."

Martha C. Nussbaum

Självbild

Tabell 31 visar att 47 procent av de unga med utsatta hälsovillkor oroar sig över arbetslöshet, 44 procent oroar sig över sitt utseende, 44 procent oroar sig över sin vikt, 25 procent oroar sig över att inte hitta en partner och 23 procent oroar sig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. Procentandelarna gäller oro som de unga ofta upplever. Bland icke utsatta är motsvarande andelar mycket lägre. Endast 9 procent oroar sig över arbetslöshet, 4 procent oroar sig över sitt utseende, 6 procent oroar sig över sin vikt, 4 procent oroar sig över att inte hitta en partner och 1 procent oroar sig för att bli utsatt för våld. De partiellt utsatta intar en mellanställning.

Självförtroende

Tabell 32 visar att unga med utsatta hälsovillkor oftare tänker på ett negativt eller hindrande vis om sin egen förmåga att klara något viktigt än de unga som är partiellt eller inte alls utsatta. Drygt hälften av de utsatta (53 procent) har bristande självförtroende. Knappt var fjärde ung (24 procent) med partiellt utsatta villkor har samma låga självförtroende. Bland de icke utsatta är motsvarande andel 7 procent.

Tabell 31. Andelen unga med olika hälsovillkor som ofta är oroliga över arbetslöshet, utseende, vikt, att inte hitta en partner respektive fysiskt eller psykiskt våld. Procent

	Alla unga	Utsatta hälsovillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	47	18	9
Ofta orolig över sitt utseende	18	44	21	4
Ofta orolig över sin vikt	21	44	20	6
Ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med	11	25	13	4
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	23	4	1

Tabell 32. Andelen unga med olika hälsovillkor som ofta tänker att de inte kan klara något som de bedömer som viktigt. Procent

	Alla unga	Utsatta hälsovillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Lågt självförtroende	21	53	24	7

Psykosocial hälsa

Tabell 33 visar att psykosociala bekymmer oftare förekommer bland de utsatta än bland de partiellt och icke utsatta. Procentandelarna gäller besvär flera gånger i veckan eller varje dag. Var tredje utsatt (33 procent) har ont i magen. Bland icke utsatta är det 4 procent.

Nästan lika många (34 procent) bland de utsatta har besvär med huvudvärk, bland de icke utsatta är det 7 procent. Nästan hälften (49 procent) av hälsoutsatta unga har svårt att somna, jämfört med var tionde (11 procent) icke utsatt. Andelen utsatta och icke utsatta som sover dåligt på natten är ungefär samma som har svårt att somna (48 respektive 14 procent).

Tabell 33. Andelen unga med olika hälsovillkor som flera gånger i veckan eller varje dag har följande psykosociala besvär. Procent

	Alla unga	Utsatta hälsovillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Ont i magen	13	33	13	4
Huvudvärk	16	34	18	7
Svårt att somna	23	49	23	11
Dålig nattsömn	26	48	25	14
Känt sig stressad	40	69	47	20
Trött under dagarna	55	80	62	36

Tabell 34. Andelen unga med olika hälsovillkor som inte instämmer i att deras liv motsvarar deras förväntningar, respektive ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid. Procent

	Alla unga	Utsatta hälsovillkor	Partiellt utsatta	Icke utsatta
Icke uppfyllda förväntningar på det egna livet	18	44	17	8
Pessimistisk framtidsperception	7	19	7	3

Andelarna som upplever stress och trötthet på dagarna är betydligt högre, nästan sju av tio (69 procent) av de hälsoutsatta känner sig stressade och åtta av tio (80 procent) är trötta under dagarna. Av de icke utsatta upplever 20 procent stress och 36 procent trötthet. De partiellt utsatta intar en mellanställning, de har i lägre grad olika psykosociala bekymmer än de vad de utsatta har.

Sam- och framtidsperception

Tabell 34 visar tydliga skillnader i sam- och framtidsperception mellan unga med utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta hälsovillkor. Bland unga med utsatta hälsovillkor upplever 44 procent att deras förväntningar på livet inte är uppfyllda. Bland unga med partiellt utsatta och icke utsatta villkor är det 17 respektive 8 procent som upplever samma sak.

Andelarna med pessimistisk framtidsperception är genomgående lägre. Men skillnaderna upprepar sig däremot. Knappt var femte (19 procent) av de unga med utsatta villkor har en pessimistisk framtidstro. Motsvarande andelar för unga med partiellt utsatta och icke utsatta villkor är 7 respektive 3 procent.

Sammanfattning

En jämförelse mellan unga som lever under utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta *hälsovillkor* visar att de utsatta:

- I betydligt högre grad ofta oroar sig över:

- att bli arbetslösa
- sitt utseende
- sin vikt
- att inte hitta en partner att leva med
- att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld.

- I betydligt högre grad ofta tänker att de inte kan klara något de bedömer som viktigt.

- I betydligt högre grad har följande psykosociala besvär flera dagar i veckan eller varje dag:

- ont i magen
- huvudvärk
- svårt att somna
- dålig nattsömn
- stress
- trötthet under dagarna.

- I betydligt högre grad upplever att deras liv inte motsvarar deras förväntningar och i betydligt högre grad har pessimistiska förhoppningar på framtiden.

I jämförelse med de partiellt och de icke utsatta lever de hälsoutsatta i mycket högre grad med:

- en orolig och tvivlande självbild
- ett bristande självförtroende
- en sämre psykosocial hälsa
- en pessimistisk sam- och framtidsperception.

Slutsatser

Är andelen som erfar utsatthet högre bland de unga som lever utsatthetens villkor än bland dem som gör det partiellt eller inte alls? Mot bakgrund av kapitlets empiriska redovisningar kan svaret på frågan omformuleras i tre slutsatser.

Vi ser att kapitlets empiri innehåller stora samvariationer mellan utsatthetens villkor – de fyra dimensionerna ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa studerade var för sig – och de fyra dimensionerna av erfaren utsatthet, självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt sam- och framtidsperception.

I samtliga dimensioner av utsatthetens villkor erfar de unga som lever med denna utsatthet en högre grad av utsatthet än de som är partiellt eller icke utsatta. I jämförelse med de utsatta upplever de partiellt utsatta utsatthet i lägre grad. I jämförelse med de icke utsatta erfar de utsatthet i högre grad.

En första slutsats är att unga som lever med utsatthetens villkor i mycket större utsträckning erfar utsatthet än de unga som är partiellt eller inte alls utsatta i villkor. Det verkar rimligt att konstatera att med ökad grad av utsatthet beträffande ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa så ökar graden av erfaren utsatthet högst påtagligt.

Den första slutsatsen måste i enlighet med uppdraget förstås utifrån ett vidare perspektiv. I det tredje kapitlet konstaterades att unga som lever med utsatta villkor består av en klar minoritetsandel. Detsamma gäller i huvudsak⁴⁸ andelarna unga som erfar utsatthet.

Det bör också tilläggas att andelen unga som erfar utsatthet, med få undantag, är högre än andelarna unga som lever med utsatta villkor.

Kapitlet har visat att sambanden mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet i samtliga dimensioner är högst påtagliga. Men samtidigt måste vi också se att stora andelar unga, oftast majoritetsandelar, inte erfar utsatthet trots att de lever med utsatthetens villkor.

En andra slutsats är därför att långt ifrån alla unga som lever med utsatthetens villkor erfar utsatthet.

En tredje slutsats är nödvändig: det finns också unga som erfar utsatthet fast de inte lever med utsatta villkor. Med några undantag är dock andelarna icke utsatta som erfar utsatthet relativt låga, åtminstone när dessa andelar jämförs med unga som lever med utsatthetens villkor. Men det finns anledning att närmare uppmärksamma två aspekter av dimensionen psykosocial hälsa, nämligen att känna stress och att vara trött på dagarna. Andelarna icke utsatta unga som avseende ekonomi (26 procent), familj (29 procent), samhällsliv (28 procent) och hälsa (20 procent) erfar stress flera dagar i veckan eller oftare är förhållandevis höga. Motsvarande andelar för att lika ofta (flera dagar i veckan eller oftare) vara trött under dagarna är 45, 46, 44 och 36 procent. Andelarna är betydligt högre för unga som lever med utsatthetens villkor.⁴⁹ Men en nästan ständigt närvarande stress och trötthet måste betecknas som omfattande, även bland dem som lever "det goda livets förhållanden". Unga behöver alltså inte erfa det motsatta, "det skadliga livets missförhållanden", för att erfa höga nivåer av stress och trötthet flera gånger i veckan eller oftare. Detta motiverar denna tredje slutsats.

Utan att förminska betydelsen av den första slutsatsen, att det finns starka samband mellan att som ung leva med utsatta villkor och erfa

utsatthet, så leder den andra och tredje slutsatsen till följande frågor: Varför erfar stora andelar av de unga som lever med utsatthetens villkor **inte** utsatthet? Och: Hur kan vi förklara att unga som inte lever utsatthetens villkor i så stor utsträckning erfar stress och trötthet?

Den fjärde arbetsuppgiften är att ta reda på om, och i så fall hur, fritid kan motverka just erfaren utsatthet så jag återkommer till de båda frågorna i kapitel 7.

I nästa kapitel ska jag undersöka om graden av erfaren utsatthet ökar då unga är utsatta i mer än ett villkor. Kapitlet är det sista som ägnas åt uppdragets andra fråga: andelen unga som är utsatta.

DUBBEL OCH FÖRTÄTAD UTSATTHET

Det föregående kapitlet beskrev att unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa i betydligt högre grad erfar utsatthet än unga som är partiellt eller icke utsatta. Det handlar om hur de ser på sig själva, tänker på sina möjligheter, upplever sin psykosociala hälsa och bedömer sitt nuvarande och framtida liv.

I detta kapitel beskriver jag andelen unga som lever med utsatthet i mer än ett villkor. Jag intresserar mig också för konsekvenserna av att vara utsatt i två eller flera villkor.

Jag återkopplar därför till Nussbaums text om "det goda livet" och "de skadliga missförhållandena" då många samverkande villkor eller dimensioner finns: att våra liv, på gott och ont, är "materieellt", "institutionellt" och "relationellt" formade.⁵⁰ Vi minns också Angelas berättelse, i hennes liv närvarar och verkar merparten av både dimensionerna av utsatthetens villkor och dimensionerna av erfarna utsattheter.

Detta femte kapitel är disponerat i sex avsnitt. I det första avsnittet redovisas hur vanligt förekommande det är att leva med *dubbel utsatthet*: att vara utsatt i ekonomi **och** familj, i ekonomi **och** samhällsliv samt i ekonomi **och** hälsa. Hur stor andel av de unga lever med utsatthet i två villkor, varav det ena är ekonomi?⁵¹

Därefter undersöks en annan betydelse av dubbel utsatthet i villkor; nämligen **relationen** mellan utsatthet i ekonomi och familj, ekonomi och samhällsliv respektive ekonomi och hälsa. Är unga som lever med utsatthet på grund av ekonomiska villkor i högre grad också utsatta i familj, samhällsliv och hälsa än unga som är partiellt respektive icke utsatta?

I det tredje avsnittet riktas fokus mot relationen mellan dubbel utsatthet och erfaren utsatt-

het. Är andelen som erfar utsatthet högre bland unga som lever med dubbel utsatthet än bland unga som är utsatta i endast ett villkor?

I det fjärde avsnittet utforskar jag *förtätad utsatthet*. De fyra dimensionerna av utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhällsliv respektive hälsa konstruerades empiriskt genom att specifika svar på två enkätfrågor kombinerades. Ekonomisk utsatthet, som exempel, innebär att man vid flera tillfällen har haft betalnings-svårigheter (fakticitetsaspekt) och att man ofta känner oro för sin familjs eller sin egen ekonomi (upplevelseaspekt).⁵² Förtätad utsatthet innebär att jag intresserar mig för vad som händer med andelen unga som erfar utsatthet om deras utsatthet omfattar alltfler villkor, det vill säga om utsatthetens villkor förtätas med fler och fler fakticitets- och upplevelseaspekter. Eftersom jag konstruerat fyra villkor som vardera rymmer en fakticitets- och en upplevelseaspekt kan en ung person vara utsatt i noll till åtta grader. Frågan är alltså om andelen unga som erfar utsatthet ökar när utsatthetens villkor alltmer förtätas.

I det femte avsnittet undersöks om förtätad utsatthet i villkor också leder till *förtätad erfaren utsatthet*. Ökar antalet områden som de unga erfar utsatthet i – till exempel självbild, självförtroende, huvudvärk, stress, framtidsperception – som följd av en ökad förtätning i utsatthetens villkor? Drabbas unga av fler erfarna utsattheter om antalet utsatta villkor de lever med ökar?

De fyra frågorna får ett mer sammanhållet svar i det sjätte och avslutande avsnittet – "Sammanfattning och slutsatser".

Andelen dubbelt utsatta

Unga som är utsatta i ekonomiska villkor och familjevillkor är *materiellt och relationellt utsatta*. Denna kategori av unga som är dubbelt utsatta utgör knappt 2 procent av de studerade unga i åldersintervallet 16–25 år. I populationen som helhet rör det sig om ungefär 18 000 individer.

De *materiellt och samhälleligt utsatta* utgör knappt 1 procent av de unga, vilket motsvarar ungefär 7 000 individer.

Kategorin *materiellt och hälsoutsatta* utgör 2 procent av populationen unga, vilket i absoluta tal rör sig om ungefär 22 000 unga.

De dubbelt utsatta är få när man tittar på procentandelar. Det innebär att antalet unga som är dubbelt utsatta i det studerade urvalet är få och varierar från tjugo till drygt fyrtio individer. Det är således av stor vikt att påpeka att underlaget för redovisningen av de dubbelt utsatta är litet. Samtidigt är det lika viktigt att påpeka att antalet unga i Sverige som erfar dubbel utsatthet rör 7 000 (materieellt och samhälleligt utsatta), 18 000 (materieellt och relationellt utsatta), respektive 22 000 (materieellt och hälsoutsatta) unga individer. Om alla bodde i någon av våra mindre kommuner skulle de kunna motsvara den kommunens totala invånarantal.

Dubbel utsatthet i ekonomi och andra villkor

Tabell 35 redovisar andelen unga som lever med utsatthet i ekonomiska villkor och utsatthet i familjevillkor, samhällslivets villkor samt häl-

sovillkor. För att kunna jämföra redovisas även de unga som har partiellt utsatta respektive icke utsatta ekonomiska villkor.

Femton procent av de unga som lever med utsatthet i ekonomiska villkor lever också med utsatthet i familjevillkor. Motsvarande andelar för unga med partiellt och icke utsatta ekonomiska villkor är 6 respektive 3 procent.

Andelen unga med utsatthet i ekonomi som även är utsatta i samhällslivets villkor är 7 procent. Motsvarande andelar för unga som är partiellt och icke utsatta är 3 respektive 1 procent.

Knappt var femte ung (18 procent) lever med utsatthet i ekonomi och hälsa. Bland unga med partiell utsatthet i ekonomiska villkor är andelen 5 procent. Endast 1 procent av de icke ekonomiskt utsatta är utsatta i hälsovillkor.

Tabell 35. Andelen unga med ekonomiskt utsatta, partiellt utsatta och icke utsatta villkor som också är utsatta i familjevillkor, samhällslivets villkor och hälsovillkor.

Procent

	Ekonomiskt utsatt	Partiellt utsatt	Icke utsatt
Utsatta familjevillkor	15	6	3
Utsatta samhälleliga villkor	7	3	1
Utsatta hälsovillkor	18	5	1

Tabell 35 möjliggör två analytiska poänger: De ekonomiskt utsatta lever i betydligt större utsträckning med utsatthet i familjevillkor, samhällslivets villkor respektive hälsovillkor än de partiellt och icke utsatta. Skillnaderna mellan de utsatta och de icke utsatta är stora. Bland de ekonomiskt utsatta är 18 procent också utsatta i hälsovillkor, 15 procent också utsatta i familjevillkor och 7 procent också utsatta i samhälleliga villkor.

För unga som inte erfar utsatthet i ekonomiska villkor är andelarna 1, 3 respektive 1 procent.

En första poäng är alltså att unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi i betydligt större utsträckning också lever med utsatthet i familj, samhällsliv respektive hälsa. Och omvänt: Att inte ha haft betalningssvårigheter och att aldrig vara orolig för sin ekonomi innebär

också att man i mycket liten grad lever med utsatthet i just familj, samhällsliv och hälsa.

Den andra analytiska poängen är lika viktig, nämligen att mycket stora andelsmajoriteter av unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi *inte* är utsatta i familjeliv (85 procent), samhällsliv (93 procent) eller hälsa (82 procent).

Tabell 36. Andelen unga, ekonomiskt utsatta, familjeutsatta samt materiellt och relationellt utsatta som erfar utsatthet. Procent

	Alla	Ekonomiskt utsatta	Familjeutsatta	Materiellt och relationellt utsatta
Självbild				
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	48	31	60
Ofta orolig över sitt utseende	18	36	38	62
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	14	15	29
Självförtroende				
Bristande självförtroende	21	41	42	69
Psykosocial hälsa				
Huvudvärk	16	28	26	37
Känt sig stressad	40	63	63	81
Trött under dagarna	55	75	76	86
Sam- och framtidsperception				
Icke uppfyllda förväntningar på livet	18	43	27	52

Dubbel utsatthet och erfaren utsatthet

Beträffande relationen mellan dubbel utsatthet och erfaren utsatthet ställs nu frågan om dubbel utsatthet genererar högre grader av erfaren utsatthet än utsatthet i ett villkor? Av tids- och utrymmesskäl har antalet studerade indikatorer på erfaren utsatthet minskats.

Tabell 37. Andelen unga, ekonomiskt utsatta, samhälleligt utsatta samt materiellt och samhälleligt utsatta som erfar utsatthet. Procent.

	Alla	Ekonomiskt utsatta	Samhälleligt utsatta	Materiellt och samhälleligt utsatta
Självbild				
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	48	49	78
Ofta orolig över sitt utseende	18	36	47	44
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	14	31	32
Självförtroende				
Bristande självförtroende	21	41	57	68
Psykosocial hälsa				
Huvudvärk	16	28	33	32
Känt sig stressad	40	63	71	84
Trött under dagarna	55	75	77	79
Sam- och framtids-perception				
Icke uppfyllda förväntningar på livet	18	43	27	68

Materiellt och relationellt utsatta

Tabell 36 redovisar jämförelser mellan den studerade populationen av unga, de endast ekonomiskt utsatta, de endast familjeutsatta och de i ekonomi och familj dubbelt utsatta. De dubbelt utsatta benämns materiellt och relationellt utsatta. Tabellen visar att för varje aspekt av erfaren utsatthet återkommer samma tendens. Andelen unga som erfar utsatthet är genomgående högre bland unga som är ekonomiskt utsatta

respektive familjeutsatta än i populationen som helhet, vilket redan framgått i kapitel 4.

För det andra är andelsnivåerna för erfarna utsattheter genomgående högre bland unga som lever med dubbel utsatthet än bland unga som lever med utsatthet i enbart ekonomi respektive familj.

Det är också viktigt att betona att i flera fall är andelsnivåerna för erfarna utsattheter bland de dubbelt utsatta mycket höga.

Hela 86 procent av de materiellt och relationellt utsatta är trötta flera dagar i veckan eller oftare. Drygt åtta av tio (81 procent) av dem känner lika ofta stress. Knappt sju av tio (69 procent) har bristande självförtroende, de tror inte att det kan klara av något som de bedömer som viktigt. Drygt sex av tio (62 procent) av de dubbelt utsatta i ekonomi och familj är ofta oroliga över sitt utseende. Lika stor andel (60 procent) oroar sig lika ofta över att bli arbetslösa. Drygt hälften (52 procent) av de materiellt och relationellt utsatta tycker förutom detta att det liv de lever inte uppfyller deras förväntningar. Att närmare fyra av tio (37 procent) i samma kategori har besvär med huvudvärk flera gånger i veckan eller oftare är också anmärkningsvärt. Dessutom svarar 29 procent av dem att de ofta är oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld. Bland de enbart ekonomiskt utsatta eller familjeutsatta är motsvarande andelar 14 respektive 15 procent. I populationen som helhet är det 5 procent som är oroliga för att bli utsatta för våld.

Att leva med dubbel utsatthet i ekonomi och familj är att i mycket hög grad erfara utsatthet.

Materiellt och samhälleligt utsatta

För unga som är dubbelt utsatta i ekonomi och samhällsliv är tendenserna inte lika entydiga som i fallet med de materiellt och relationellt utsatta. Jag börjar med att redovisa de tendenser som är mycket lika. Tabell 37 visar att nästan åtta av tio (78 procent) av de materiellt och samhälleligt utsatta ofta är oroliga över att bli arbetslösa. Bland de enbart samhälleligt (49 procent) eller ekonomiskt utsatta (48 procent) är det knappt hälften och knappt en av fem (18 procent) av populationen som helhet upplever samma oro. Mönstret från de dubbelt utsatta i ekonomi och familj går igen här. Av tabellen framgår också att tendenserna för bristande självförtroende och icke uppfyllda förväntningar på livet ser likadana ut. Med dubbel utsatthet följer högre andelar utsatta. Detsamma, med något mindre skillnader, gäller också för erfaren utsatthet i stress, trötthet under dagarna och att ofta oroas för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld.

Utseende och huvudvärk visar delvis andra tendenser. Här är andelen utsatta i båda fallen något högre för de unga som endast är samhälleligt utsatta. Men skillnaderna är mycket små. Bland unga som endast är samhälleligt utsatta är 47 procent ofta oroliga för sitt utseende och 33 procent har ofta huvudvärk. Bland de dubbelt utsatta är 44 procent oroliga för sitt utseende och 32 procent har huvudvärk.

Relationen mellan materiellt och samhälleligt utsatta och erfaren utsatthet är inte lika entydig i sina tendenser som relationen mellan materiellt och relationellt utsatta och erfaren utsatthet. Men i många fall som till exempel oron över arbetslöshet, bristande självförtroende, stress, trötthet och samtidsperception, så leder

Tabell 38. Andelen unga, ekonomiskt utsatta, hälsoutsatta samt materiellt och hälsoutsatta som erfar utsatthet. Procent

	Alla	Ekonomiskt utsatta	Hälsoutsatta	Materiellt och hälsoutsatta
Självbild				
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	48	47	65
Ofta orolig över sitt utseende	18	36	44	44
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	14	23	24
Självförtroende				
Bristande självförtroende	21	41	53	61
Psykosocial hälsa				
Huvudvärk	16	28	34	44
Känt sig stressad	40	63	69	82
Trött under dagarna	55	75	80	84
Sam- och framtids-perception				
Icke uppfyllda förväntningar på livet	18	43	44	57

dubbel utsatthet i ekonomi och samhällsliv till tydligt högre grader av erfarna utsattheter.

Precis som i fallet med dubbel utsatthet i ekonomi och familj, är andelsnivåerna för erfarna utsattheter bland de materiellt och samhälleligt utsatta överlag mycket höga. Drygt åtta av tio (84 procent) är stressade flera gånger i veckan eller oftare. Knappt åtta av tio (79 procent) är lika ofta trötta under dagarna. I stort samma andel (78 procent) är ofta oroliga över

att bli arbetslösa. Knappt sju av tio (68 procent) har bristande självförtroende. Samma andel (68 procent) tycker inte att deras nuvarande liv uppfyller deras förväntningar. Drygt var fjärde (44 procent) oroar sig ofta för sitt utseende och knappt var tredje (32 procent) har huvudvärk flera dagar i veckan eller oftare. Samma andel (32 procent) oroar sig ofta för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld.

Materiellt och hälsoutsatta

Med ett undantag – att ofta oroas över sitt utseende – erfar de dubbelt utsatta i ekonomi och hälsa utsattheter i högre grad än de unga som enbart är utsatta i ekonomi eller hälsa. Unga som lever med utsatthet i ekonomi och hälsa har också påtagligt högre nivåer för erfaren utsatthet än den unga populationen som helhet. Andelsnivåerna för erfaren utsatthet kan genomgående betecknas som mycket höga, precis som i fallen med dubbel utsatthet i ekonomi och familj respektive i ekonomi och samhälls-

liv. I fem av de åtta erfarna utsattheter som redovisas i tabell 38 gäller andelarna majoriteter. Drygt åtta av tio unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi och hälsa är trötta under dagarna (84 procent) och känner sig stressade (82 procent) flera gånger i veckan eller oftare. Dessa andelar måste betecknas som höga också i hela den studerade populationen. Som tidigare redovisats är 55 procent av de unga trötta och 40 procent stressade flera gånger i veckan eller oftare. Sextiofem procent av de dubbelt utsatta i ekonomi och hälsa är ofta oroliga över att bli arbetslösa och 61 procent har bristande

Tabell 39. Andelen unga med en till sju grader av utsatthet i relation till erfaren utsatthet. Procent

	Alla	0	1	2	3	4	5	6	7
Självbild									
Ofta orolig över att bli arbetslös	18	10	11	15	27	41	52	48	67
Ofta orolig över sitt utseende	18	10	11	17	25	34	44	50	100
Ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld	5	2	2	4	8	14	20	32	67
Självförtroende									
Bristande självförtroende	21	10	13	19	32	38	57	60	100
Psykosocial hälsa									
Huvudvärk	16	11	10	16	19	25	39	50	33
Känt sig stressad	40	30	30	42	49	61	71	88	100
Trött under dagarna	55	47	47	55	63	76	84	96	100
Sam- och framtids-perception									
Icke uppfyllda förväntningar på livet	18	13	13	14	26	24	41	52	100

självförtroende. Nästan lika många (57 procent) upplever att deras nuvarande liv inte uppfyller deras förhoppningar. Drygt fyra av tio (44 procent) är ofta oroliga över sitt utseende. Knappt var fjärde (24 procent) av de dubbelt utsatta i ekonomi och hälsa är ofta oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld. Dubbel utsatthet är alltså mycket tydligt förknippat med höga andelsnivåer av erfaren utsatthet.

Förtätad utsatthet och erfaren utsatthet

Tabell 39 visar tydligt att en ökande förtätning av utsatthet leder till högre grader av erfaren utsatthet. Nästan var femte ung (18 procent) i populationen är ofta orolig för att bli arbetslös. Bland unga som inte alls är utsatta är det en av tio (10 procent). Tabellen visar att den erfarna utsattheten (med ett undantag⁵³) successivt ökar med förtätningen i antalet utsattheter. Med en förtätning av utsatta villkor i sju aspekter är det 67 procent som ofta är oroliga över att bli arbetslösa. Av tabellen framgår även att tendensen är densamma (med ytterligare undantag⁵⁴) för de resterande sju indikatorerna på erfaren utsatthet.

Med ökad förtätning av utsatthetens villkor, följer alltså en allt högre grad av erfaren utsatthet. Av de unga som är drabbade av sju aspekter av utsatthetens villkor och som i stort sett lever med utsatthetens villkor i samtliga fyra dimensioner, så uttrycker alla ofta oro över sitt utseende, bristande självförtroende, vardaglig stress och trötthet på dagarna samt icke uppfyllda förväntningar på livet. Men – det är viktigt att

komma ihåg att procentandelarna för de mest förtätat utsatta unga rör sig om väldigt få individer och att ingen av de unga angav svar som motsvarar åtta graders utsatthet i villkor. Den samlade tendensen är dock tydlig: att vara utsatt i många villkor tär ofantligt på unga människor. Och omvänt: de unga som inte erfar utsatta villkor i någon grad är också de som genomgående har lägst andelsnivåer i erfaren utsatthet.

Tabell 39 visar också att andelen som är stressade och trötta under dagarna är hög även bland de unga som är helt befriade från de dimensioner av utsatta villkor som har studerats. Nästan hälften av dem (47 procent) är trötta flera dagar i veckan och var tredje (30 procent) känner sig lika ofta stressad. Även om andelarna är lägre än andelarna för de som är utsatta i fem, sex och sju grader måste de ändå ses som höga. Att nästan hälften av dem som lever det goda livets villkor är trötta flera dagar i veckan eller oftare och att 30 procent av dem lika ofta känner sig stressade är ett fenomen som närmare borde studeras. Visst är det så att dessa unga inte växer upp med all den förtätade utsatthet som präglar Angelas villkor och erfarenheter. Men det har ändå en stor betydelse om unga lever med det goda livets villkor eller de skadliga missförhållandenas villkor. Skillnader i villkor och erfarenheter mellan unga som lever dessa olika liv är mycket stora. Men det blir inte mindre intressant att försöka förstå även de icke utsattas utsatthet. Till detta återkommer jag i det avslutande kapitlet om fritid som emergens.

de unga erfar utsatthet i 0–6 indikatorer. Det kvarstår alltså 11 procent som erfar utsatthet i fler än 7 indikatorer. Endast 3 procent erfar 9–10 utsattheter. En av hundra unga (1 procent) anger 11–13 indikatorer på erfarna utsattheter. 3 procent motsvarar ungefär 33 000 individer i den studerade populationen av unga 16–25 år. 1 procent motsvarar cirka 11 000 individer.

I tabell 41 jämförs förtätad utsatthet i villkor (0–7 aspekter) med förtätad erfaren utsatthet (0–13 indikatorer).

Tabell 41 visar en mycket tydlig tendens: med ökad utsatthet i antalet aspekter följer ökad utsatthet i antalet indikatorer. Med förtätad erfarenhet i villkor följer alltså förtätad utsatthet i erfarenhet.

Sammanfattning och slutsatser

Det femte kapitlets huvudsakliga resultat kan sammanfattas i följande fem punkter:

- Andelen unga som lever med utsatthets villkor i ekonomi och familj, ekonomi och samhällsliv respektive ekonomi och hälsa är mycket låg. Det rör sig om 1 eller 2 procent av den studerade populationen av unga, 16–25 år. I absoluta tal handlar det naturligtvis om många enskilda individer, nästan lika många som den totala befolkningen i en mindre kommun.

- Andelen unga som är utsatta i ekonomiska villkor är i betydligt större utsträckning (än de som är partiellt eller inte alls ekonomiskt utsatta) också utsatta i familjevillkor, samhällslivets villkor och hälsovillkor. Den stora merparten av dem som är utsatta i ekonomiska villkor är dock inte utsatta i familj, samhällsliv eller hälsa.

- Andelen unga som är materiellt och relationellt utsatta, materiellt och samhälleligt utsatta respektive materiellt och hälsoutsatta tenderar att erfara utsatthet i högre grad än de unga som endast är utsatta i ett villkor eller i en dimension.

- Andelen unga som erfar utsatthet ökar påtagligt när de lever med utsatthet i flera aspekter eller villkor.

- Andelen unga som lever med utsatthets villkor i många aspekter erfar också utsatthet för fler indikatorer: med tilltagande utsatthet i villkor följer en ökad utsatthet i antalet utsatta erfarenheter.

Fyra slutsatser är viktiga.

En första slutsats är att andelarna unga som lever med dubbel utsatthet är låg. Men för de som lever med denna utsatthet är priset ofta högt.

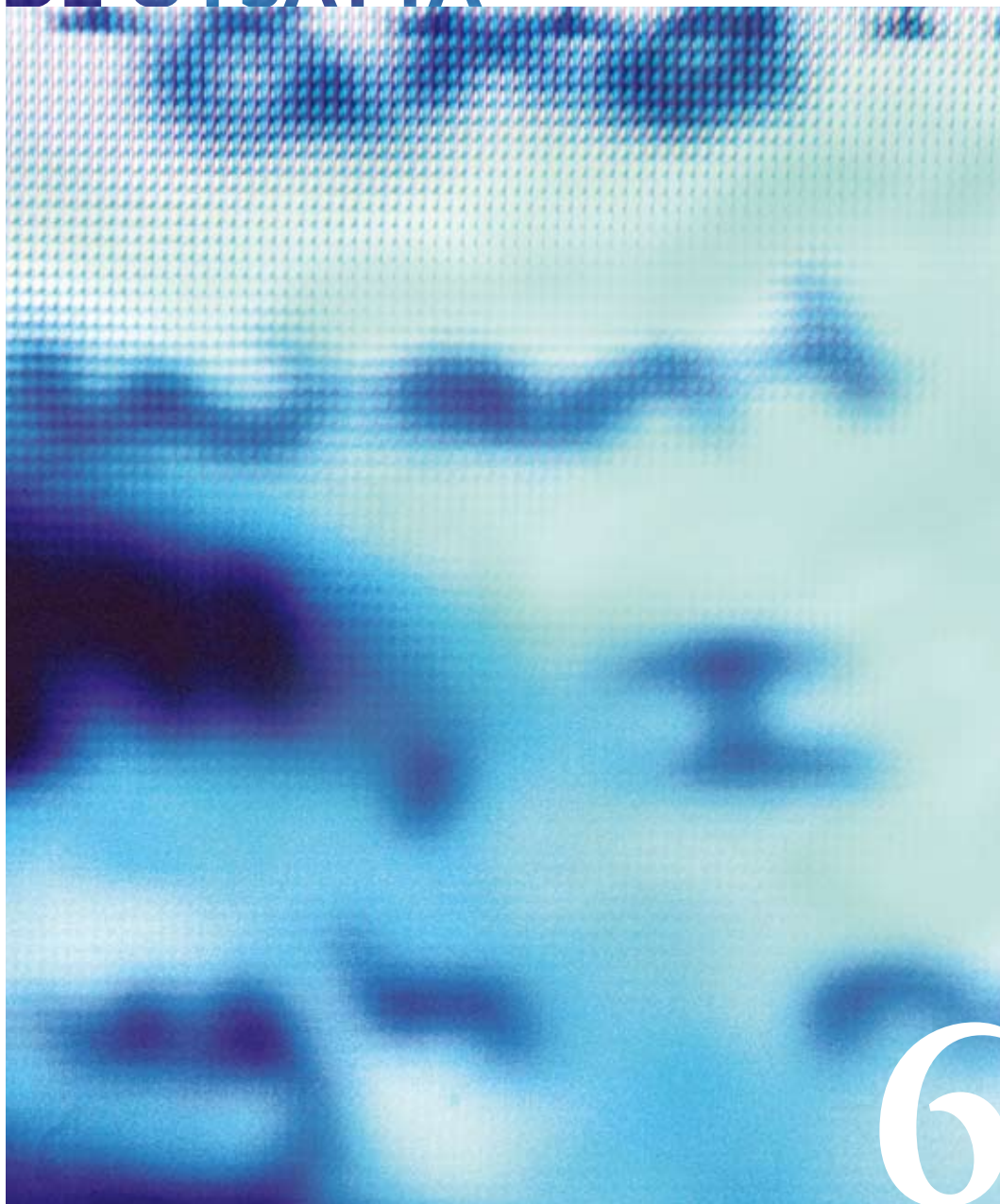
En andra slutsats är att utsatthet i ekonomiska villkor ökar riskerna att vara utsatt i familj, samhällsliv och hälsa. Med denna dubbla utsatthet följer ofta höga andelar av unga som erfar utsatthet. Särskilt för de unga individer som erfar förtätad utsatthet. Ju mer förtätad

utsattheten är, desto mer tenderar andelarna som erfar olika dimensioner av utsatthet att stiga.

I en tredje slutsats finner jag att när unga lever med dubbel och förtätad utsatthet är risken att erfar utsatthet mycket hög. Med dubbel och särskilt förtätad utsatthet följer oroväckande höga andelar unga med en självbild präglad av social oro, bristande självförtroende, dålig psykosocial hälsa, missnöje med sitt liv och negativa framtidsutsikter.

En fjärde slutsats visar att det med förtätad utsatthet också följer en förtätning i erfaren utsatthet. Med denna utsatthetens samlade tyngd ser vi Angelas livssituation framför oss. Den är ett exempel på vad förtätad utsatthet och förtätad erfaren utsatthet kan innebära för en ung människa och visar relevansen i Nussbaums filosofi. Den har också bidragit till att understödja trovärdigheten i Wilkinsons forskningsöversikt.

DE UTSATTA

Mitt uppdrag vägleds av fyra frågor. Den första frågan om hur utsatthet i ungas liv kan förstås fick med hjälp av Nussbaum och med understöd av Wilkinson och Angela sitt svar i inledningskapitlet. I de fyra kapitel som följde besvarades uppdragets andra fråga om i vilken grad unga är utsatta. I tur och ordning riktades intresset mot utsatthetens villkor (kapitel 2), erfaren utsatthet (kapitel 3), relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet (kapitel 4) och dubbel och förtätad utsatthet (kapitel 5). Följaktligen kvarstår två av uppdragets frågor, nämligen den tredje frågan om vilka de utsatta är och den fjärde frågan om ungas fritid kan bidra till att motverka utsatthet. Det sjätte kapitlet ägnas åt uppdragets tredje fråga om vilka de utsatta är. Beskrivningen är avgränsad till fyra *utsatthetsformer*:

- de ekonomiskt utsatta
- de familjeutsatta
- de som lever med förtätad utsatthet i villkor
- de som erfar förtätad utsatthet.

Ovanstående gäller de *analytiska kategorierna* kön, ålder, socialt ursprung, social position, födelseland och funktionshinder. Den vägledande frågan om vilka de utsatta är får sitt svar genom jämförelser mellan:

- unga kvinnor och män
- unga i olika åldrar (16–25 år)

- unga vars pappor är industriarbetare utan kvalificerad utbildning, lägre tjänstemän, tjänstemän på mellan-nivå respektive högre tjänstemän
- unga som själva är industriarbetare utan kvalificerad utbildning, lägre tjänstemän, tjänstemän på mellan-nivå respektive högre tjänstemän
- unga födda i Sverige eller i länder i andra världsdelar
- unga som har eller inte har funktionshinder.

Frågan om vilka de utsatta är besvaras alltså genom beskrivningar av i vilken utsträckning män och kvinnor i åldern 16–25 år med olika socialt ursprung, position och födelseland⁵⁵ samt med eller utan funktionshinder är utsatta i ett avgränsat antal av de dimensioner och former av utsatthet som tidigare beskrivits.

Eftersom redovisningen är omfattande kan läsaren välja att endast läsa inledning och sammanfattningar.

Kapitlets svar på frågan om vilka de utsatta är, bör i huvudsak ses som beskrivningar och inte förklaringar. Låt mig ta ett exempel: Ett av kapitlets mest påfallande resultat är att de utsatta i stor utsträckning är unga kvinnor. Med en sådan beskrivning kvarstår en rad obesvarade frågor om varför så är fallet. Till viss del fördjupas svaren. Det kommer till exempel att visa sig att unga kvinnor i större utsträckning haft betalningssvårigheter. De erfar också en mer omfattande oro än unga män. Det visar sig även att utsatthet är relaterad till ålder. Men svaren väcker nya frågor. Varför, till exempel, är det vanligare att kvinnor inte kan betala sina

räkningar? Varför är de oftare oroliga? Vad är det som ökar andelen utsatta med stigande ålder? Varför är det en sådan stor andel unga kvinnor som erfar utsatthet fast de inte är utsatta varken vad gäller ekonomi, familj eller av påtaglig förtätning? Det är många frågor som *inte* kommer att få svar, vilket i stor utsträckning beror på projektets tidsramar men också på att det empiriska material som används inte erbjuder möjligheter att ge svar på alla frågor.

Samma svårigheter med att fördjupa svaren på frågor om varför, gäller naturligtvis också de andra analytiska kategorierna. Är, som exempel, unga med funktionshinder mer utsatta till följd av just deras funktionshinder? Eller är de utsatta därför att funktionshindrade erbjuds sämre möjligheter att leva sina liv i samhället? I det första fallet är svaret beroende av funktionshinder. I det andra är svaret beroende av livsvillkor. Är unga som är födda i Afrika mer utsatta därför att dessa i större utsträckning än andra drabbas av relativ fattigdom, segregation och rasism? Hur kan det komma sig att Angela **och** unga kvinnor som lever under avsevärt mer privilegierade förhållanden upplever stress och trötthet? Mycket talar för att de utsatthetsformer som här beskrivs kan ha mycket olika och komplexa förklaringar, i vilka en rad olika faktorer samverkar med skilda utfall. Svar på frågan om vilka de utsatta är måste ses som just beskrivningar som kräver fördjupade förklaringar. Några rimliga slutsatser kommer dock att formuleras.

De ekonomiskt utsatta

Jag inleder med att titta närmare på vilka unga som i störst utsträckning lever med utsatthetens villkor i ekonomi. Först beskrivs unga med *betalningssvårigheter*. Det är de unga som under de senaste tolv månaderna vid flera tillfällen haft svårigheter att klara löpande utgifter för mat, hyra, räkningar med mera. I populationen som helhet har 17 procent av de unga haft sådana svårigheter.

För det andra beskrivs de unga som under den senaste tiden oroat sig för sin egen eller familjens ekonomi. Knappt var fjärde ung (23 procent) har erfarit *ekonomisk oro*.

För det tredje tittar jag på vilka de *ekonomiskt utsatta* är, de som både har haft betalningssvårigheter **och** som ofta känner ekonomisk oro. Var tionde ung (10 procent) i populationen är ekonomiskt utsatt. Jag undersöker här relationen mellan unga med betalningssvårigheter och ekonomisk oro för att se om erfarenheter av betalningssvårigheter genererar ekonomisk oro.

Det kan också vara av värde att påminna läsaren om att drygt åtta av tio (82 procent) av de ekonomiskt utsatta är mycket (41 procent) eller ganska missnöjda (41 procent) med sin ekonomiska situation. Med ekonomisk utsatthet följer alltså i stor utsträckning ett missnöje med den egna eller familjens ekonomi.

Betalningssvårigheter

Kön: Var femte ung kvinna (20 procent) har haft betalningssvårigheter. Bland unga män är det 13 procent.

Ålder: Betalningssvårigheter är vanligast bland 22–25-åringar, 23–30 procent har vid flera tillfällen haft svårt att klara löpande utgifter för exempelvis mat, hyra och räkningar. I åldern 19–21 år har 16–19 procent haft samma svårigheter och bland 18-åringar är det 11 procent. De lägsta nivåerna för betalningssvårigheter anges av 16- och 17-åringar med 2 respektive 6 procent.

Socialt ursprung: Unga med en pappa som är industriarbetare eller lägre tjänsteman har i något större utsträckning haft betalningssvårigheter (19 respektive 17 procent) än unga med en pappa som är tjänsteman på mellannivå (14 procent) eller med en pappa som är högre tjänsteman (10 procent). Störst är skillnaden mellan barn till industriarbetare och högre tjänstemän.

Social position: Unga som är industriarbetare eller lägre tjänstemän har större erfarenheter av betalningssvårigheter (26 respektive 24 procent) än unga som är tjänstemän på mellannivå (16 procent) eller högre tjänstemän (7 procent). Även här är skillnaden störst mellan arbetare och högre tjänstemän.

Födelseland: Unga som är utomeuropeiskt födda har oftare haft betalningssvårigheter (20 procent) än unga födda i Sverige (16 procent). Andelarna för unga födda i Afrika och Sydamerika är betydligt högre (35 respektive 42 procent). Andelarna vilar dock på ett litet antal individer.

Funktionshinder: Unga med funktionshinder har i betydligt större utsträckning haft betalningssvårigheter (32 procent) än unga som inte är funktionshindrade (15 procent).

En sammanfattning av redovisningen visar:

- Att unga kvinnor i större utsträckning har betalningssvårigheter än unga män.
- Att ungas erfarenheter av betalningssvårigheter markant ökar med stigande ålder.
- Att arbetarbarn i större utsträckning har betalningssvårigheter än barn till högre tjänstemän.
- Att unga i industriarbetar- och lägre tjänstemannayrken i något större utsträckning erfar betalningssvårigheter än unga som är tjänstemän på mellannivå och särskilt i jämförelse med högre tjänstemän.
- Att unga som är födda utomlands (särskilt i Sydamerika och Afrika) i större utsträckning har haft betalningssvårigheter än unga födda i Sverige.
- Att unga som är funktionshindrade i betydligt större utsträckning har erfarenheter av betalningssvårigheter än unga utan funktionshinder.

Ekonomisk oro

Kön: Bland unga kvinnor har 28 procent ofta känt sig oroliga över sin egen eller familjens ekonomi. Detsamma gäller 16 procent av de unga männen.

Ålder: Ekonomisk oro är mest omfattande i åldersintervallet 23–25 år. Där känner 30–32 procent ofta en sådan oro. Motsvarande andelar för 19–21-åringar varierar mellan 24 och 25 procent. Bland 18-åringar är 19 procent ofta oroliga. De lägsta nivåerna för ekonomisk oro finns hos 16- och 17-åringar med 12 respektive 10 procent.

Socialt ursprung: Bland unga med en pappa som är industriarbetare erfar 30 procent ofta ekonomisk oro. Om pappan är lägre tjänsteman är andelen 23 procent. Motsvarande andelar för barn till tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän är i båda fallen 22 procent.

Social position: Bland unga som är industriarbetare är 28 procent ofta oroliga för sin ekonomi. Detsamma gäller var tredje lägre tjänsteman (33 procent). Motsvarande andel för tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän är 24 respektive 15 procent.

Födelseland: Nästan fyra av tio (38 procent) unga som är utomeuropeiskt födda oroar sig ofta över sin ekonomi. Bland unga födda i Sverige är det drygt en av fem (22 procent). Särskilt oroliga är unga födda i Afrika (53 procent).

Funktionshinder: Knappt fyra av tio unga med funktionshinder (37 procent) känner ofta ekonomisk oro. Bland unga utan funktionshinder är det drygt var femte (21 procent).

En sammanfattning av vilka de unga är som lever med ekonomisk oro visar:

- Att unga kvinnor i betydligt större utsträckning upplever ekonomisk oro än unga män.
- Att ungas erfarenheter av ekonomisk oro markant ökar med stigande ålder.
- Att unga med pappor som är arbetare i större utsträckning upplever ekonomisk oro än unga vars pappor är tjänstemän.
- Att unga som är lägre tjänstemän, arbetare och tjänstemän på mellannivå i större utsträckning upplever ekonomisk oro än unga som är högre tjänstemän.
- Att unga som är utomeuropeiskt födda i betydligt större utsträckning känner ekonomisk oro än unga födda i Sverige.
- Att unga med funktionshinder i betydligt större utsträckning lever med ekonomisk oro än unga utan funktionshinder.

De ekonomiskt utsatta

Kön: Tretton procent av de unga kvinnorna och 6 procent av de unga männen är ekonomiskt utsatta. Skillnaderna mellan män och kvinnor blir ännu tydligare när man jämför unga män och unga kvinnor som inte är ekonomiskt utsatta (42 respektive 26 procent).

Ålder: Andelarna ekonomiskt utsatta 16-åringar (1 procent), 17-åringar (3 procent) och 18-åringar (5 procent) är låga. Bland 19–21-åringar är andelarna högre och varierar mellan 9 och 11 procent. Motsvarande andelar för åldersintervallet 22–25 år är mellan 16 och 19 procent. Det kan också tilläggas att andelen icke ekonomiskt utsatta mer än halveras från 16 år (46 procent) till 25 år (20 procent).

Socialt ursprung: Bland unga vars pappor är industriarbetare är 13 procent ekonomiskt utsatta. Motsvarande andelar för unga med pappor som är lägre tjänstemän och tjänstemän på mellannivå är 11 respektive 10 procent. Var tjugonde ung (5 procent) med en pappa som är högre tjänsteman är ekonomiskt utsatt.

Social position: Andelen utsatta unga i arbetar- och tjänstemannayrken (lägre och på mellannivå) varierar mellan 13 och 16 procent. Bland unga med högre tjänstemannayrken är det 3 procent.

Födelseland: Var tionde ung född i Sverige (10 procent) är ekonomiskt utsatt. Motsvarande andelar för unga födda utanför Europa eller i andra europeiska länder är 9 respektive 11 procent. Det bör dock tilläggas att 34 procent av unga födda i Sverige inte är ekonomiskt utsatta. Bland unga födda i länder i Asien och Afrika är

motsvarande andelar 18 respektive 0 procent. Det betyder att ingen ung född i ett afrikanskt land hör till kategorin icke ekonomiskt utsatta.

Funktionshinder: Var femte ung (20 procent) med funktionshinder är ekonomiskt utsatt. Bland unga utan funktionshinder är det knappt en av tio (9 procent).

Det bör också nämnas att det finns höga andelar ekonomiskt utsatta bland unga med föräldrar som är sjukskrivna, förtidspensionerade eller pensionerade, mellan 17 och 22 procent. Om föräldrarna har arbete är motsvarande andel 8 eller 9 procent.

En kort sammanfattning visar att de största andelarna ekonomiskt utsatta finns bland:

- unga kvinnor
- äldre unga (23–25 år)
- arbetar- och tjänstemannabarn på lägre- och mellannivå
- barn till arbetslösa och förtidspensionerade
- unga arbetare
- unga utlandsfödda från Afrika och Asien
- funktionshindrade.

Särskilt höga andelar ekonomiskt utsatta finns bland:

- unga kvinnor som är 25 år (24 procent)

- unga funktionshindrade kvinnor (26 procent)
- funktionshindrade som är 25 år (33 procent)
- unga, funktionshindrade kvinnor som är 25 år (50 procent).⁵⁶

Relationen mellan betalnings-svårigheter och ekonomisk oro

Eftersom kategorin ekonomiskt utsatta unga skapas genom att betalningssvårigheter relateras till ekonomisk oro, är det också intressant att redovisa hur dessa båda indikatorer förhåller sig till varandra med avseende på kön och ålder.

- Nästan sju av tio (68 procent) av de unga kvinnor som vid flera tillfällen under de senaste 12 månaderna har haft svårigheter att klara de löpande utgifterna för mat, hyra, räkningar med mera är ofta oroliga för sin ekonomi. Motsvarande andel för unga män är 50 procent.
- Bland unga kvinnor som aldrig erfarit betalningssvårigheter oroar sig 16 procent över sin ekonomi. Bland unga män är det 8 procent.

Åldern spelar en viktig roll, drygt sju av tio unga (71 procent) som är 25 år och har haft betalningssvårigheter oroar sig för sin ekonomi. Motsvarande andel för 25-åringar som aldrig haft betalningssvårigheter är 12 procent.

Sammanfattning

Unga är sina materiella omständigheters barn, precis som Nussbaum formulerat det och som Wilkinsons forskningsöversikt och tidigare kapitel i denna bok visat. Det här avsnittet visar att de som är mest ekonomiskt utsatta är unga kvinnor, de äldre unga, unga som är arbetare och lägre tjänstemän samt unga med funktionshinder. Särskilt hög är andelen ekonomiskt utsatta bland de äldre unga kvinnorna, de funktionshindrade kvinnorna och äldre funktionshindrade kvinnor. Med "äldre" menas de äldsta i det studerade åldersintervallet 16–25 år. Utfallet av den empiriska redovisningen är tydlig i det här fallet, med stigande ålder stiger andelen ekonomiskt utsatta. Med stigande ålder ökar även andelen utsatta unga kvinnor och utsatta funktionshindrade.

Det är också viktigt att nämna att även socialt ursprung och födelseland har betydelse. Unga med arbetar- och tjänstemannabakgrund (på lägre- och mellannivå) är utsatta i större utsträckning än unga som har högre tjänstemannabakgrund. Unga vars föräldrar är arbetslösa och sjukskrivna är i större utsträckning utsatta än unga vars föräldrar har arbete. Även barn som är födda utomlands är i större utsträckning utsatta, särskilt de som kommer från Afrika, Sydamerika och Asien. De kan i större andelar vara ekonomiskt utsatta än barn som är födda i Sverige. Men det är få unga som är födda i Afrika och Sydamerika som ingår i studiens urval vilket kan vara viktigt att påminna om. Denna tendens bör läsas med försiktighet.

Det är också viktigt att nämna att även när unga kvinnor och unga män inte erfarit betalningssvårigheter, så oroar sig en större andel

kvinnor än män. Unga kvinnor är inte bara mer utsatta. De är i större utsträckning oroliga för sin ekonomi än männen, även när de inte är utsatta i termer av betalningssvårigheter.

Vi kan också tillägga att barn till högre tjänstemän och unga som själva är högre tjänstemän i mycket liten utsträckning anger att de är ekonomiskt utsatta.

Avslutningsvis konstaterar jag att samtliga sex analytiska kategorier kunde bidra till att svara på frågan om vilka de ekonomiskt utsatta är. Kön och ålder har dock en särskilt betydelse. Med ökad ålder följer ökad ekonomisk utsatthet och unga kvinnor är i alla de studerade kategorierna mer utsatta än unga män. Det finns två tänkbara förklaringar till detta: unga flickor har i större utsträckning betalningssvårigheter och känner i större utsträckning ekonomisk oro än unga män – även när de inte har ekonomiska svårigheter. Och även om de unga männen också blir mer ekonomiskt utsatta med stigande ålder, så blir unga kvinnor utsatta i ännu större utsträckning.

De familjeutsatta

I detta andra avsnitt riktas intresset mot de unga som lever med utsatthetens villkor i familj. Först följer en beskrivning av vilka de unga är som inte brukar prata med sin pappa när de är bekymrade eller oroar sig för något – men gärna skulle vilja göra det. Knappt en av fyra unga (24 procent) har dessa *relationssvårigheter*. Därefter beskrivs unga som ger uttryck för *oro över familjerelationer*, det vill säga de unga som under den senaste tiden känt sig oroliga för skilsmässa el-

ler uppbrott i sin egen eller föräldrarnas relation. Sex procent av de unga erfar ofta denna oro och 27 procent gör det ofta eller då och då. I en tredje del beskrivs de unga som lever med relationssvårigheter *och* som ofta eller då och då känner oro för familjerelationer. Denna kategori av unga, som motsvarar 7 procent av den studerade populationen, utgör de *familjeutsatta*. Bland dessa är 14 procent mycket eller ganska missnöjda med sitt familjeliv. Precis som i föregående avsnitt beskrivs de familjeutsatta med avseende på sex analytiska kategorier; kön, ålder, socialt ursprung, social position, födelse-land och funktionshinder. Varje del avslutas med en sammanfattning.

Relationssvårigheter

Kön: Bland unga kvinnor erfar 27 procent relationssvårigheter. Motsvarande andel för unga män är 18 procent.

Ålder: I åldern 16–18 år erfar 24–28 procent relationssvårigheter. Bland 19-åringar är andelen 28 procent och bland 20-åringar är andelen 34 procent. Därefter sjunker andelen unga som har dessa svårigheter. I kategorin 21–25 år varierar andelarna mellan 17 och 19 procent.

Socialt ursprung: Knappt var femte (19 procent) ung med en pappa som är industriarbetare har relationssvårigheter. Motsvarande andelar för unga med pappor som är lägre tjänstemän, tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän är 17, 22 respektive 22 procent.

Social position: Var fjärde ung arbetare (25 procent), knappt var fjärde ung lägre tjänsteman

(23 procent) och drygt var femte ung tjänsteman på mellannivå (21 procent) erfar relationssvårigheter. Detsamma gäller 7 procent av unga som är högre tjänstemän.

Födelseland: Drygt fyra av tio (44 procent) utomeuropeiskt födda unga erfar relationssvårigheter. Bland unga födda i Sverige eller i övriga Europa är andelen 22 respektive 28 procent. Andelen unga födda i Asien som erfar relationssvårigheter är särskilt hög (46 procent).

Funktionshinder: Knappt var fjärde ung (24 procent) med funktionshinder har relationssvårigheter. Detsamma gäller 22 procent av unga utan funktionshinder.

En sammanfattning av ungas erfarenheter av relationssvårigheter visar:

- Att unga kvinnor i större utsträckning upplever relationssvårigheter än unga män.
- Att andelen som upplever relationssvårigheter är störst bland 19–20-åringar, i äldre åldersgrupper sjunker andelen markant.
- Att unga med olika socialt ursprung i ungefär samma utsträckning har erfarenheter av relationssvårigheter.
- Att unga som är högre tjänstemän i betydligt mindre utsträckning upplever relationssvårigheter än unga som är industriarbetare och tjänstemän på lägre- och mellannivå.

- Att unga som är födda utomlands i betydligt större utsträckning erfar relationsproblem än unga som är födda i Sverige.
- Att unga med funktionshinder och unga utan funktionshinder erfar relationssvårigheter i mycket likartad omfattning.

Oro för familjerelationer

Kön: 8 procent av de unga kvinnorna och 4 procent av de unga männen är ofta oroliga för sina familjerelationer.

Ålder: Andelarna unga i olika åldrar som erfar oro för familjerelationer är mycket lika i alla åldrar, omkring 6 procent.

Socialt ursprung: Andelarna unga, med pappor som är arbetare, lägre tjänsteman, tjänsteman på mellannivå eller högre tjänsteman, som ofta upplever oro för sina familjerelationer varierar mellan 5 och 6 procent.

Social position: Andelen unga i olika socialgrupper som ofta upplever oro för sin familjesituation är förhållandevis lika och varierar mellan 5 och 10 procent. Det finns dock ingen tydlig tendens.

Födelseland: Bland unga utomeuropeiskt födda känner 8 procent oro över familjerelationer. Motsvarande andel bland unga födda i Sverige och andra europeiska länder är 6 respektive 4 procent.

Funktionshinder: Drygt en av tio unga (11 procent) med funktionshinder upplever ofta oro över sin egen familjesituation. Detsamma gäller en av tjugo (5 procent) unga utan funktionshinder.

En sammanfattning av unga med oro för familjerelationer visar:

- Att unga kvinnor i något större utsträckning känner oro för familjerelationer än unga män.
- Att ungas oro för familjerelationer inte skiljer sig nämnvärt åt i olika åldrar.
- Att unga med olika socialt ursprung i mycket likartad utsträckning känner oro för sina familjerelationer.
- Att unga i olika sociala positioner i relativt likartad utsträckning erfar oro för familjerelationer.
- Att unga som är utomeuropeiskt födda i något större utsträckning känner oro för sina familjerelationer än unga födda i Sverige.
- Att unga med funktionshinder i något större utsträckning erfar oro för familjerelationer än unga utan funktionshinder.

De familjeutsatta

Kön: Åtta procent av unga kvinnor och 5 procent av unga män är familjeutsatta. Andelen icke utsatta unga kvinnor och män är 36 respektive 44 procent.

Ålder: Andelen familjeutsatta i olika åldrar, 16–25 år, varierar mellan 4 och 9 procent. Den vanligaste andelen är 7 procent.

Socialt ursprung: Andelen utsatta varierar mellan 3 och 6 procent utan något tydligt mönster.

Social position: Andelen familjeutsatta i olika sociala positioner varierar mellan 6 procent (arbetare) och 3 procent (högre tjänstemän). Bland unga som är lägre tjänstemän och tjänstemän på mellannivå är andelarna 4 respektive 5 procent.

Födelseland: Bland de utomeuropeiskt födda är 13 procent familjeutsatta. Motsvarande andel för unga födda i Sverige och i andra europeiska länder är 6 respektive 9 procent.

Funktionshinder: Åtta procent av unga funktionshindrade och 7 procent av unga utan funktionshinder är familjeutsatta.

Sammanfattning

Enligt Nussbaum är barn inte endast sina materiella omständigheters barn utan också sina "föräldrars barn". En kort sammanfattning visar att de största andelarna familjeutsatta finns bland:

- unga kvinnor
- 19–20-åringar
- utomeuropeiskt födda.

Men skillnaderna är i de flesta fall inte särskilt påtagliga, särskilt inte när det gäller oro för familjerelationer. Det är därför rimligt att konstatera

att unga som lever med utsatthetens villkor i familj, i relativt likartade andelar finns i alla studerade analytiska kategorier. Men, vilket framgår av de tre punkterna ovan, relationssvårigheter är vanligare bland unga kvinnor, 19–20-åringar och utomeuropeiskt födda. Unga som är högre tjänstemän lever med just relationssvårigheter i betydligt mindre utsträckning än unga som är arbetare, lägre tjänstemän eller tjänstemän på mellannivå.

De som erfar utsatthet

Detta avsnitt undersöker oro för att bli arbetslös, oro för det egna utseendet, oro för att hitta en partner att leva med och oro för att utsättas för fysiskt eller psykiskt våld. De unga som ofta oroar sig för dessa fenomen antas ha en självbild präglad av *social oro*.

Med självförtroende avses vad unga tänker om sin egen förmåga, om de tror att de kan klara av något viktigt. Unga som ofta tror att de inte kan klara något de anser är viktigt har ett *bristande självförtroende*.

Förekomsten av huvudvärk, magont, sömnbesvär, stress och trötthet på dagarna bestämmer deras *psykosociala hälsa*. Unga som flera gånger i veckan eller oftare har dessa besvär anses ha *påtagliga psykosociala bekymmer*. Redovisningen fokuserar i första hand på stress.

Slutligen tittar jag på de ungas *sam- och framtidsperception*. Med det första avses hur unga bedömer sitt nuvarande liv och det andra sin egen framtid. De unga som inte instämmer i att deras liv motsvarar deras förväntningar antas erfar

icke uppfyllda förväntningar på livet. De unga som ser mycket eller ganska pessimistiskt på sin egen framtid antas erfar *pessimistisk framtidsperception*.

När frågan om vilka de unga är som erfar utsatthet besvaras, redovisas de unga som erfar en självbild präglad av social oro, bristande självförtroende, påtagliga psykosociala bekymmer, icke uppfyllda förväntningar på livet och pessimistisk framtidsperception. Precis som i de två föregående avsnitten görs detta med hjälp av de sex analytiska kategorierna. Varje beskriven erfaren utsatthet avslutas med en kort sammanfattning.

Självbild

Arbetslöshet

Kön: Drygt var femte ung kvinna (21 procent) och 14 procent av de unga männen är ofta oroliga för arbetslöshet.

Ålder: Bland 16-åringar är 3 procent ofta oroliga för arbetslöshet. Bland 17-åringar är det 9 procent. Detsamma gäller 14 procent av 18-åringarna och var tredje 19-åring (33 procent). I åldersintervallet 20–25 år varierar andelarna mellan 20 och 25 procent.

Socialt ursprung: Nästan var fjärde ung med en pappa som är industriarbetare är ofta orolig för arbetslöshet (23 procent). Detsamma gäller var femte ung (20 procent) med en pappa som är lägre tjänsteman. Motsvarande andelar för unga vars pappor är tjänstemän på mellannivå eller högre tjänstemän är 17 respektive 14 procent.

Social position: Nästan en av fyra unga (23 procent) som är industriarbetare och en av fem (20 procent) som är lägre tjänstemän är ofta orolig för arbetslöshet. Detsamma gäller 17 procent av unga som är tjänstemän på mellannivå och 14 procent av unga som är högre tjänstemän.

Födelseland: Nästan hälften (46 procent) av unga födda i Afrika och 30 procent av unga födda i Asien är ofta oroliga för arbetslöshet. Bland unga födda i Sverige är det 17 procent. Detsamma gäller 28 procent av unga födda i andra europeiska länder och 21 procent födda i Sydamerika. Dessa andelar vilar på ett litet antal individer.

Funktionshinder: Var fjärde ung (25 procent) med funktionshinder är ofta orolig för arbetslöshet. Bland de unga som inte är funktionshindrade är det 18 procent.

En sammanfattning av redovisningen ovan visar:

- Att unga kvinnor i större utsträckning är oroliga för arbetslöshet än unga män.
- Att ungas oro över arbetslöshet ökar markant med stigande ålder, men är som mest omfattande när de är 19 år. Andelen unga som ofta oroar sig över arbetslöshet är betydligt högre i åldersintervallet 20–25 år än i intervallet 16–18 år.
- Att unga som är barn till arbetare och lägre tjänstemän i betydligt större utsträckning ofta är oroliga för arbetslöshet än barn till tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän.

- Att unga som är arbetare och lägre tjänstemän i något större utsträckning ofta är oroliga för arbetslöshet än unga som är tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän.
- Att unga födda i Asien och Afrika i betydligt större utsträckning ofta är oroliga för arbetslöshet än unga födda i Sverige.
- Att unga med funktionshinder i något större utsträckning oroar sig för arbetslöshet än unga utan funktionshinder.

Utseende

Kön: Var fjärde ung kvinna (25 procent) är ofta orolig för sitt utseende. Motsvarande andel för de unga männen är 8 procent.

Ålder: Andelen som oroar sig för sitt utseende i åldern 16–25 år varierar mellan 15 och 22 procent utan någon tydlig tendens.

Socialt ursprung och social position: Inte heller de ungas sociala ursprung eller deras sociala position visar några nämnvärda skillnader vad gäller om de ofta oroar sig för sitt utseende.

Födelseland: Närmare var femte ung född i Sverige (19 procent) oroar sig ofta för sitt utseende. Motsvarande andelar för unga födda i andra delar av världen varierar mellan 7 och 10 procent.

Funktionshinder: Knappt en av fyra unga med funktionshinder (24 procent) oroar sig ofta för sitt utseende. Bland unga utan funktionshinder är det 17 procent.

En sammanfattning av vilka unga det är som är oroliga över sitt utseende visar:

- Att unga kvinnor i betydligt större utsträckning än unga män ofta oroar sig för sitt utseende.
- Att de analytiska kategorierna ålder, socialt ursprung och social position inte uppvisar några tydliga skillnader med avseende på erfaren utsatthet av oro för utseende.
- Att unga födda i Sverige i betydligt större utsträckning oroar sig över sitt utseende än unga födda i andra delar av världen.
- Att unga med funktionshinder i något större utsträckning ofta oroar sig för sitt utseende än unga utan funktionshinder.

Att hitta en partner

Kön: Fjorton procent av de unga kvinnorna och 8 procent av de unga männen oroar sig ofta för att det kommer att bli svårt att hitta en partner att leva med.

Ålder: Andelen unga som oroar sig för att inte hitta en partner varierar mellan 8 och 14 procent i olika åldrar.

Socialt ursprung och social position: Socialt ursprung eller social position visar inte några tydliga skillnader vad gäller oron för att inte hitta en partner.

Födelseland: Detsamma gäller födelseland, men med ett undantag. Unga födda i Sydamerika uttrycker i större utsträckning (21 procent) oro för att hitta en partner att leva med än unga från de andra studerade världsdelarna (som varierar mellan 7 och 13 procent).

Funktionshinder: 18 procent av de funktionshindrade är ofta oroliga för att inte hitta en partner. Motsvarande andel för unga utan funktionshinder är 11 procent.

En sammanfattning av ungas erfarna utsatthet vad gäller att hitta en partner att leva med visar:

- Att unga kvinnor i större utsträckning än unga män ofta är oroliga över att inte hitta en partner att leva med.
- Att ålder, socialt ursprung och social position inte visar på några nämnvärda skillnader.
- Att unga födda i Sydamerika i något större utsträckning oroar sig för att inte hitta en partner än unga födda i Sverige eller andra delar av världen.
- Att unga med funktionshinder i större utsträckning än unga utan funktionshinder ofta är oroliga över att inte hitta en partner.

Fysiskt och psykiskt våld

Kön: Andelen unga kvinnor som ofta är oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld är 7 procent, bland unga män är det 2 procent.

Ålder, socialt ursprung och social position: De ungas ålder, ursprung och position uppvisar inga nämnbara skillnader. Nivåerna är genomgående låga, runt 4–5 procent.

Födelseland: Nästan var fjärde ung (23 procent) som är född i ett afrikanskt land är ofta rädd för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. Motsvarande andel för unga födda i Sverige är 5 procent. Andelarna för unga födda i Asien, Sydamerika och övriga Europa ligger nära andelen för unga födda i Sverige.

Funktionshinder: Bland unga med funktionshinder är 16 procent ofta oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld. Motsvarande andel för unga utan funktionshinder är 4 procent.

En sammanfattning av unga som ofta är oroliga över att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld visar:

- Att unga kvinnor i något större utsträckning än unga män är oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld.
- Att ungas ålder, sociala ursprung och sociala position inte visar på några tydliga skillnader.
- Att unga födda i Afrika betydligt oftare är oroliga för att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld än unga födda i Sverige eller i andra delar av världen.

Självförtroende

Kön: Bland de unga kvinnorna svarar 29 procent att de ofta är oroliga över att inte klara något de anser är viktigt. Var tionde unga man (10 procent) gör samma bedömning.

Ålder, socialt ursprung, social position och födelseland: Ingen av dessa kategorier uppvisar några nämnvärda andelsskillnader vad gäller självförtroende.

Funktionshinder: Knappt var tredje (32 procent) ung med funktionshinder har bristande självförtroende. Detsamma gäller knappt var femte (19 procent) ung utan funktionshinder.

En sammanfattning av erfaren utsatthet i termer av bristande självförtroende visar:

- Att unga kvinnor i betydligt större utsträckning ofta är oroliga över att inte klara något de anser är viktigt än unga män.
- Att skillnader i ålder, socialt ursprung, social position och födelseland inte tycks påverka andelen unga som ofta är oroliga över att inte klara något de anser är viktigt.
- Att unga med funktionshinder i betydligt större utsträckning ofta är oroliga över att inte klara något de anser är viktigt än unga utan funktionshinder.

Psykosocial hälsa

Stress

Kön: Hälften av de unga kvinnorna (50 procent) anger att de flera gånger i veckan eller oftare känner stress. Bland unga män är det drygt var fjärde (26 procent) som upplever samma stress.

Ålder: Av 16-åringarna anger 31 procent att de flera gånger i veckan eller oftare känner stress. Bland 17- och 18-åringar är andelen 42 procent. Motsvarande andel bland 19-åringar är 34 procent. Därefter stiger andelarna igen till 37 procent bland 20-åringar och 42 procent bland 21-åringar. I åldern 22–25 år varierar andelarna mellan 39 och 50 procent. Högst andel finns hos 25-åringarna med 50 procent.

Socialt ursprung: Andelen unga som ofta känner sig stressade är ungefär densamma oavsett socialt ursprung.

Social position: Unga som är lägre tjänstemän har betydligt högre andelar som ofta är stressade (53 procent) än industriarbetare (35 procent), tjänstemän på mellannivå (34 procent) och högre tjänstemän (39 procent).

Födelseland: Andelen unga som ofta känner sig stressade varierar i stor utsträckning mellan unga som är födda i olika delar av världen. Lägst andelar finns hos unga födda i Sydamerika (21 procent). Därefter följer unga från Afrika (33 procent) följt av unga födda i Sverige (39 procent) och i andra europeiska länder (41 procent). Högst andel unga som ofta är stressade är unga från Asien (53 procent). Andelarna av

unga födda i Afrika och Sydamerika är beräkande på ett litet antal individer.

Funktionshinder: Drygt hälften av unga med funktionshinder (51 procent) är ofta stressade. Bland unga utan funktionshinder är andelen 39 procent.

När det gäller ungas psykosociala hälsa återkommer två tendenser. Unga kvinnor är i betydligt större utsträckning utsatta vad gäller samtliga indikatorer för psykosocial hälsa. Drygt var femte ung kvinna (22 procent) har flera dagar i veckan eller oftare ont i huvudet. Bland unga män är det 7 procent. Sjutton procent av de unga kvinnorna har lika ofta ont i magen. Detsamma gäller 7 procent av de unga männen. Drygt en av fyra unga kvinnor (26 procent) har ofta svårt att somna. Bland de unga männen är det knappt en av fem (19 procent). Av de unga kvinnorna uppger 30 procent och av de unga männen uppger 21 procent att de ofta sover dåligt på nätterna. Drygt sex av tio unga kvinnor (63 procent) är trötta på dagarna flera dagar i veckan eller oftare. Motsvarande andel för unga män är 45 procent. Samma tendens gäller unga med funktionshinder, som i alla indikatorer för psykosocial hälsa är mer utsatta än unga utan funktionshinder.

En sammanfattning vad gäller psykosociala bekymmer visar:

- Att unga kvinnor i betydligt större utsträckning än unga män flera dagar i veckan eller oftare erfar stress och andra påtagliga psykosociala bekymmer.

- Att andelarna unga med påtagliga bekymmer av stress tenderar att öka med stigande ålder. Bilden är inte helt entydig då andelen 19-åringar som ofta erfar stress är något lägre än andelen 16- och 17-åringar som gör detsamma.
- Att unga med olika socialt ursprung i ungefär samma utsträckning erfar stress flera gånger i veckan eller oftare.
- Att unga som är lägre tjänstemän i större utsträckning än unga med andra sociala positioner erfar stress flera gånger i veckan eller oftare.
- Att unga födda i olika länder uppvisar påtagligt skilda andelnivåer för stress. Unga födda i Asien har betydligt högre andel som flera gånger i veckan eller oftare erfar stress än unga födda i Sydamerika. Unga födda i Sverige har en mellanställning.
- Att unga med funktionshinder i större utsträckning är stressade flera gånger i veckan eller oftare än unga utan funktionshinder.

Sam- och framtidsperception

Icke uppfyllda förväntningar på livet

Kön: Var femte ung kvinna (20 procent) upplever inte att livet motsvarar förväntningarna. Detsamma gäller 15 procent av de unga männen.

Ålder: Bland 16–17-åringar är 13–15 procent inte nöjda med sitt nuvarande liv. I åldern 19–22 år varierar andelarna mellan 21 och 24 procent, undantaget är 21-åringarna, där 16 procent inte anser att deras nuvarande liv motsvarar deras förväntningar. Motsvarande andelar bland 23–25-åringarna varierar mellan 16 och 19 procent.

Socialt ursprung: Det finns inga tydliga skillnader mellan unga med olika sociala ursprung.

Social position: Unga som är industriarbetare (22 procent) och lägre tjänstemän (19 procent) anger i större utsträckning missnöje med sitt nuvarande liv än unga som är tjänstemän på mellannivå (10 procent) och högre tjänstemän (12 procent).

Födelseland: 29 procent av unga födda i Sydamerika och 27 procent av unga födda i Afrika upplever inte att deras nuvarande liv lever upp till de förväntningar de har. Motsvarande andelar för unga födda i Asien, Sverige och andra europeiska länder är 20, 18 respektive 16 procent.

Funktionshinder: Bland unga med funktionshinder är 29 procent inte nöjda med sitt nuvarande liv. Motsvarande andel för unga utan funktionshinder är 17 procent.

En sammanfattning av ungas erfarenheter av icke uppfyllda förväntningar på livet visar:

- Att unga kvinnor i något större utsträckning än unga män upplever att livet inte motsvarar deras förväntningar.
- Att unga i åldern 19–22 år i större utsträckning tenderar att uppleva att livet inte motsvarar förväntningarna än 23–25-åringarna och 16–17-åringarna. Men bilden är inte entydig då 21-åringarna avviker från denna tendens.
- Att unga med olika socialt ursprung i mycket likartad utsträckning tenderar att erfara att livet inte motsvarar deras förväntningar.
- Att unga som är industriarbetare och lägre tjänstemän anger missnöje med sitt nuvarande liv i något större utsträckning än unga som är tjänstemän på mellannivå eller högre tjänstemän.
- Att unga som är födda i Afrika och Sydamerika upplever att deras liv inte motsvarar förväntningarna i större utsträckning än unga födda i Sverige.
- Att unga med funktionshinder upplever att deras liv inte motsvarar förväntningarna i större utsträckning än unga som inte är funktionshindrade.

Pessimistisk framtidspception

Kön: Sju procent av de unga männen och 6 procent av de unga kvinnorna ger uttryck för pessimistiska framtidspceptioner. Just pessimistisk framtidspception är den enda indikatorn på erfaren utsatthet där unga män i större utsträckning erfar utsatthet än unga kvinnor. Skillnaden är dock så liten att inga könsskillnader finns när det gäller unga kvinnors och unga mäns framtidspception.

Ålder: Andelarna unga med pessimistisk framtidspception är mycket likartade i alla studerade åldrar. Procentandelarna varierar mellan 4 och 7 procent utan tydlig tendens.

Socialt ursprung och social position: Social bakgrund eller social grupptillhörighet tycks inte heller spela någon roll.

Födelseland: Nästan var tredje ung född i Afrika (31 procent) och var femte ung född i Sydamerika (21 procent) har en pessimistisk bild av sin egen framtid. Detsamma gäller för 11 procent av unga födda i Asien och Europa. Bland unga födda i Sverige är det 5 procent. Jag vill förtydliga att andelarna för unga födda i Afrika och Sydamerika är beräknande på ett litet antal individer.

Funktionshinder: Bland unga med funktionshinder har 13 procent en pessimistisk framtidspception. Motsvarande andel för unga utan funktionshinder är 5 procent.

En sammanfattning av unga som erfar pessimistisk framtidsperception visar:

- Att unga kvinnor och män i olika åldrar med olika socialt ursprung och social position i mycket likartad utsträckning har en pessimistisk bild av sin framtid.
- Att unga födda i Sydamerika och Afrika i betydligt större utsträckning ser negativt på sin framtid än unga födda i Asien och Sverige.
- Att unga med funktionshinder har en pessimistisk framtidsperception i större utsträckning än unga utan funktionshinder.

Förtätad utsatthet

Frågan är nu vilka de unga är som med avseende på de sex analytiska kategorierna nedan lever med den mest förtätade utsattheten.

Kön: Var tionde ung kvinna (10 procent) och 17 procent av de unga männen anger ingen grad av utsatthet. Drygt fyra av tio unga män (41 procent) är utsatta i 1 grad. Detsamma gäller knappt var tredje ung kvinna (31 procent). Utsatthet i 2 grader gäller 27 procent av unga kvinnor och 23 procent av unga män. Bland unga med utsatthet i 3 grader är 18 procent unga kvinnor och 12 procent unga män. Motsvarande andelar för utsatthet i 4 grader är 9 respektive 6 procent. Av de unga kvinnorna anger 4 procent och av de unga männen anger 1 procent utsatthet i 5 grader. Inga unga män och 1 procent av kvinnorna är utsatta i 5 grader. Endast några enstaka unga anger utsatthet i 7 grader. Inte någon ung individ anger utsatthet i 8 grader.

Ålder: Drygt var femte (22 procent) 16-åring och 17 procent av 17-åringarna är inte utsatta i någon grad. Bland 18–20-åringar varierar andelarna mellan 10 och 13 procent för icke utsatta unga. Motsvarande andelar för 22–25-åringar varierar mellan 7 och 9 procent. Var tionde 16- (10 procent) och 17-åring (10 procent) är utsatt i 3 grader. I resten av de studerade åldrarna 18–25 år är motsvarande andelar 16–21 procent. Även vid 4 graders utsatthet är andelarna något lägre bland 16- (4 procent) och 17-åringarna (4 procent). Bland 19–21-åringarna varierar andelarna mellan 5 och 8 procent. Detsamma gäller 8–14 procent av 22–25-åringarna.

Socialt ursprung: Uppvisar inga nämnvärda skillnader.

Social position: Bland de allra mest utsatta (5 grader) är industriarbetare (5 procent) därefter unga som är lägre tjänstemän (3 procent), tjänstemän på mellannivå (3 procent) och högre tjänstemän (0 procent). Men sammantaget är inte skillnaderna mellan unga med olika sociala positioner särskilt påtagliga.

Födelseland: Ungefär var fjärde ung som är född i Afrika (26 procent) och i Asien (23 procent) är utsatt i 3 grader. Bland unga födda i Sydamerika är det ungefär var femte (21 procent). Motsvarande andelar för unga födda i Sverige och övriga Europa är 15 respektive 13 procent.

Funktionshinder: Andelen unga som inte är utsatta i någon grad är densamma (12 procent) bland unga med och utan funktionshinder. Närmare var femte ung med funktionshinder (18 procent) är utsatt i 3 grader. Motsvarande andel för unga utan funktionshinder är 15 procent. Andelsskillnaderna mellan dessa båda kategorier av unga är större när det gäller utsatthet i 4 grader. Tretton procent av de funktionshindrade och 7 procent av de icke funktionshindrade är utsatta i 4 grader.

En kort sammanfattning visar att de unga som i störst utsträckning erfar förtätad utsatthet i villkor finns bland:

- unga kvinnor
- äldre unga
- unga födda i Afrika och Sydamerika.

Förtätad erfaren utsatthet

Kapitlet avslutas med att titta närmare på *förtätad erfaren utsatthet*. Frågan är nu vilka unga som i störst utsträckning erfar förtätad utsatthet i termer av antalet indikatorer.

Kön: Nästan sju av tio (69 procent) unga män erfar utsatthet i 0–2 indikatorer. Bland unga kvinnor är andelen 44 procent. Nästan var fjärde (23 procent) ung kvinna är utsatt i 3–4 indikatorer. Motsvarande andel för unga män är 19 procent. I samtliga resterande intervall, det vill säga 5–6, 7–8, 9–10 och 11 eller fler indikatorer, är andelen unga kvinnor högre än andelen unga män. Av de unga kvinnorna erfar 18 procent förtätad utsatthet i 5–6 indikatorer. Detsamma gäller 7 procent av männen. Var tionde (10 procent) ung kvinna erfar utsatthet i 7–8 indikatorer. Andelen män i samma intervall är 4 procent. Av de unga kvinnorna lever 4 procent och av de unga männen lever 1 procent med förtätad utsatthet i 9–10 indikatorer. Inga män erfar utsatthet i 11 indikatorer eller fler. Motsvarande andel för unga kvinnor är 1 procent.

Ålder, socialt ursprung och social position: Inga av dessa analytiska kategorier visar några tydliga skillnader. Det finns en svag tendens att 19–20-åringar erfar en något mer omfattande förtätning i erfaren utsatthet än unga som är yngre respektive äldre. Det finns också en svag tendens till att unga som är lägre tjänstemän i något större utsträckning erfar förtätad utsatthet.

Födelseland: Det finns en viss tendens till att unga födda i Afrika och Sydamerika i större utsträckning erfar förtätad erfarenhet än unga födda i Asien, i andra europeiska länder eller i Sverige. Mest påtaglig är denna tendens i intervallet 5–6 indikatorer. Drygt en av fem (21 procent) unga födda i Afrika och 38 procent födda i Sydamerika erfar utsatthet i detta intervall. Motsvarande andelar för unga födda i Asien, Sverige och andra europeiska länder är 15, 13 respektive 12 procent. Viktigt är återigen att påpeka att antalet unga födda i Afrika och Sydamerika som besvarat enkäten är litet.

Funktionshinder: Bland unga med funktionshinder är 37 procent utsatta i 0–2 indikatorer. Detsamma gäller 56 procent av unga utan funktionshinder. Andelen utsatta unga i intervallet 3–4 indikatorer är likartade bland unga med (19 procent) respektive utan (21 procent) funktionshinder. Var femte ung (20 procent) med funktionshinder och 13 procent av unga utan funktionshinder erfar förtätad utsatthet i 5–6 indikatorer. Av unga funktionshindrade erfar 14 procent utsatthet i 7–8 indikatorer. Detsamma gäller 7 procent av unga utan funktionshinder. Sex procent av de funktionshindrade och 3 procent av de icke funktionshindrade erfar utsatthet i 9–10 indikatorer. Fyra procent av unga med funktionshinder och 0 procent av unga utan funktionshinder erfar den högsta graden av förtätning. Detta med avseende på utsatthet i 11 eller fler indikatorer.

En kort sammanfattning visar att de unga som är drabbade av erfaren förtätad utsatthet i störst utsträckning är:

- unga kvinnor
- unga som är 19–20 år
- unga födda i Afrika och Sydamerika
- unga med funktionshinder.

Slutsatser

I detta kapitel har jag med hjälp av kategorierna kön, ålder, socialt ursprung, social position, födelseland och funktionshinder beskrivit de utsatta i termer av fem utsatthetsformer. Formerna består av ekonomisk utsatthet, familjeutsatthet, erfaren utsatthet, förtätad utsatthet och förtätad erfaren utsatthet. De mest påtagliga tendenserna kan formuleras i tre slutsatser. Tillsammans utgör dessa ett svar på uppdragets tredje fråga om vilka de utsatta är. De ligger också till grund för den avgränsning som vägleder hur uppdragets fjärde och sista fråga besvaras i nästa kapitel.

Jag kan konstatera att en större andel unga kvinnor än unga män är utsatta i samtliga studerade utsatthetsformer och i samtliga, med ett undantag, indikatorer och aspekter som empiriskt definierar dessa former. Undantaget gäller ungas framtidsperception där 7 procent av de unga männen och 6 procent av de unga kvinnorna erfar en pessimistisk framtidsperception. Det innebär att unga kvinnor i större utsträckning än unga män lever med:

- betalningssvårigheter
- ekonomisk oro
- ekonomisk utsatthet

- relationssvårigheter
- oro för familjerelationer
- familjeutsatthet
- oro för arbetslöshet
- oro för sitt utseende
- oro för att inte hitta en partner
- oro för att utsättas för fysiskt och psykiskt våld
- bristande självförtroende
- huvudvärk
- ont i magen
- svårt att somna
- dålig nattsömn
- stress
- trötthet på dagarna
- icke uppfyllda förväntningar på livet
- förtärad utsatthet
- förtärad erfaren utsatthet.

Särskilt tydliga är skillnaderna mellan unga kvinnor och unga män när det gäller stress, bristande självförtroende, trötthet på dagarna, utseende, ont i huvudet och ekonomisk oro. De högsta andelarna för utsatthet bland unga kvinnor finner vi bland trötthet på dagarna (63 procent), stress (50 procent), dålig nattsömn

(36 procent), bristande självförtroende (29 procent), ekonomisk oro (28 procent), relationssvårigheter (27 procent), svårt att somna (26 procent) och utseende (25 procent). Dessa indikatorer avser såväl utsatthetens villkor, både i ekonomi och familj, som en rad olika dimensioner av erfarna utsattheter som självbild, självförtroende och psykosocial hälsa.

Jag konstaterar att unga kvinnor är mer utsatta än unga män i tre betydelser: i indikatorernas och aspekternas antal, i andelsnivåernas höjd och i utsatthetsformernas antal.

En nästan lika stark och obönhörlig tendens gäller unga med funktionshinder. Med undantag för utsatthet i familj och förtärad utsatthet är andelen utsatta unga med funktionshinder genomgående högre än andelen utsatta unga utan funktionshinder.

En likartad tendens gäller unga som är födda utanför Europa. Men även i denna kategori finns undantag. Deras självförtroende är inte sämre än bland unga som är födda i Sverige. De tydligaste skillnaderna mellan unga födda i Sverige och unga födda utom Europa gäller ekonomisk utsatthet, relationssvårigheter och oro för arbetslöshet. Unga födda i Afrika uttrycker dessutom i betydligt större utsträckning oro för att utsättas för fysiskt eller psykiskt våld. Unga födda i Asien erfar stress i högre grad. Det bör också nämnas att unga som är födda i Afrika och Sydamerika i hög grad tycker att det egna livet inte uppfyller förväntningarna och uttrycker pessimism inför framtiden. Nästan var tredje ung som är född i ett afrikanskt land har dessutom en pessimistisk framtidsperception. Bland unga födda i Sverige är det en av tjugo.

Dessa tendenser bygger på ett litet antal individer och de bör därför läsas med stor försik-

tighet. Dessutom är det svårt att bedöma vad det innebär att vara född utomlands. Är det, som exempel, de utomeuropeiskt föddas ekonomiska utsatthet som är den viktigaste faktorn för utsatthet? Är det så att denna utsatthet också ökar relationssvårigheterna inom familjen? Eller kan utsatta villkor i ekonomi och relativ fattigdom, samspele med utsatta villkor vad gäller familj och diskriminering, främlingsfientlighet och rasism? Inledningskapitlets berättelse om Angela är ett sådant exempel.

En första slutsats är alltså att utsatthet i mycket stor utsträckning har att göra med:

- att vara ung kvinna
- att vara ung och funktionshindrad
- att vara ung och inte född i Sverige eller Europa.

Det finns också goda skäl att kommentera ålderns betydelse. Med stigande ålder tenderar allt större andelar unga att bli mer utsatta med avseende på följande indikatorer och utsatthetsformer:

- betalningssvårigheter
- ekonomisk oro
- ekonomisk utsatthet
- oro för arbetslöshet
- stress
- förtäta utsatthet
- erfaren förtäta utsatthet.

Det är rimligt att anta att en förlängd ungdomstid – en förlängd tid för allt fler att bli vuxna i termer av att vara klar med utbildning, att få jobb och lön att leva på samt en egen bostad – skapar en slags strukturell utsatthet i termer av livsfas. För övrigt har detta kapitel redovisat att utsattheten är särskilt omfattande för äldre unga kvinnor och funktionshindrade.

En andra slutsats blir att den förlängda ungdomstiden medför att äldre unga vuxna, särskilt äldre unga kvinnor och funktionshindrade, är särskilt utsatta med avseende på materiella faktorer och stress samt i båda formerna av förtäta utsatthet.

Också de ungas sociala position har betydelse för vissa utsatthetsformer. Det finns tendenser till att främst unga som är industriarbetare och lägre tjänstemän är mer utsatta än tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän när det gäller:

- betalningssvårigheter
- ekonomisk oro
- ekonomisk utsatthet
- relationssvårigheter (gäller även tjänstemän på mellannivå)
- oro för arbetslöshet
- stress
- icke uppfylla förväntningar på livet.

En tredje slutsats är att unga arbetare och unga lägre tjänstemän är mer materiellt och relationsmässigt utsatta än unga tjänstemän på mellannivå och unga som är högre tjänstemän. Ung

arbetare och unga lägre tjänstemän är också mer utsatta för stress och är i mindre utsträckning nöjda med sina liv.

Det är samtidigt viktigt att påpeka att det endast är i sex undantagsfall som andelsmajoriteter i dessa kategorier av unga, det vill säga kön, funktionshinder, födelseland, ålder och social position är utsatta. Undantagsfallen är:

- 63 procent av unga kvinnor är trötta på dagarna flera gånger i veckan eller oftare.
- 53 procent av unga som är födda i Afrika känner ofta ekonomisk oro.
- 53 procent av unga som är lägre tjänstemän erfar stress flera gånger i veckan eller oftare.
- 53 procent av unga födda i Asien erfar stress flera gånger i veckan eller oftare.
- 51 procent av unga med funktionshinder erfar stress flera gånger i veckan eller oftare.
- 50 procent av unga kvinnor erfar stress flera gånger i veckan eller oftare.

Det är även värt att nämna att 46 procent av unga som är födda i Afrika ofta oroar sig för arbetslöshet och att 44 procent av unga födda utomlands lever med relationssvårigheter, det vill säga brukar inte prata med sin pappa fast de gärna skulle vilja det.

En fjärde slutsats är att även bland de kategorier som i störst utsträckning är utsatta, så är oftast andelsmajoriteten av dem inte utsatta.

De kategorier av unga som i minst utsträckning är utsatta finns bland pojkar, yngre unga (16–17 år), barn till högre tjänstemän, unga som själva är högre tjänstemän, unga födda i Sverige och unga utan funktionshinder.

En femte slutsats är att utsatthet i de flesta fall minskar radikalt om man är ung man, från övre medelklass, född i Sverige och utan funktionshinder.

Här följer ett samlat svar på uppdragets tredje vägledande fråga: Vilka är de utsatta? Svaret formuleras i följande huvudpunkter:

- De mest utsatta är framförallt unga kvinnor. Andelarna utsatta är ofta höga. Högre än för unga män och gäller alla utsatthetsformer, indikatorer och aspekter, med ett undantag (framtidsprediktion).
- Bland unga funktionshindrade och unga utomeuropeiskt födda är en stor del utsatta.
- I viss omfattning är även unga arbetare och lägre tjänstemän i hög grad och ofta utsatta. Det gäller särskilt materiella frågor, stress och icke uppfyllda förväntningar på livet.
- Äldre unga är särskilt utsatta när det gäller materiella aspekter och stress.

Jag vill betona de två erfarna utsattheter som i samtliga fall återkommer med de högsta andelarna: att vara trött på dagarna och stress. Kapitel tre (tabell 18) visade att 55 procent av alla unga är trötta på dagarna flera dagar i veckan eller oftare. Fyra av tio (40 procent) känner lika ofta stress. Detta kapitel visar:

- Att hälften av unga kvinnor känner stress flera gånger i veckan eller oftare.
- Att hälften av 25-åringarna känner stress flera gånger i veckan eller oftare.
- Att drygt hälften av de unga som är lägre tjänstemän känner stress flera gånger i veckan eller oftare.
- Att drygt hälften av alla unga som är födda i Asien känner stress flera gånger i veckan eller oftare.
- Att drygt hälften av unga funktionshindrade känner stress flera gånger i veckan eller oftare.

Särskilt höga blir stressnivåerna om kön och ålder relateras till stress. Störst andel unga män som erfar stress flera gånger i veckan eller oftare återfinns bland 25-åringarna (41 procent). Bland 16-åriga män är motsvarande andel 18 procent. Andelen unga stressade män är dubbelt så stor bland 25-åringar som bland 16-åringar. Bland 16-åriga kvinnor är andelen stressade lika hög som bland unga män som är 25 år, nämligen 41 procent. Bland 25-åriga kvinnor är andelen 55 procent. Med andra ord har unga kvinnor genomgående högre stressnivåer i alla åldrar, jämfört med unga män.

Just stress återkommer i resonemangen och redovisningarna som gjorts i samband med slutsatserna ovan. Även tidigare har det starka sambandet mellan stress och trötthet framkommit tydligt.

En avslutande slutsats är att utsatthet bland unga vuxna i mycket hög grad handlar om unga kvinnor och stress. Självklart är denna slutsats

på en och samma gång mycket rimlig och alltför uteslutande. Den är, som jag formulerar det i inledningskapitlet, **ett** sätt att se något viktigt. Den är också ett sätt att **inte** se andra viktiga saker, nämligen att funktionshinder, födelse-land, ålder och klass **också** spelar stor roll. Men mot bakgrund av tid, utrymme och vetenskaplig rationalitet kommer jag i bokens avslutande kapitel att fokusera på just kön och stress. Nu återstår en vägledande fråga att besvara.

FRITID SOM EMERGENS

7

Jag har nått fram till uppdragets fjärde och sista fråga: *Kan ungas fritid bidra till att motverka utsatthet?* För att förtydliga hur fritiden som emergent kraft kommer att studeras, behöver fyra avgränsande frågeställningar först besvaras. Den första frågeställningen gäller vilken kategori av de unga som ska studeras. Mot bakgrund av att unga kvinnor i så stor utsträckning erfar utsatthet har jag valt att fokusera på kön och den empiriska analysen som följer kommer därför att jämföra unga kvinnor med unga män.

En andra frågeställning gäller definitionen av fritid som emergent kraft. I inledningskapitlet definierades denna kraft som "att under utsatthetens villkor mobilisera kraft och förmåga att hantera utsattheten så att erfaren utsatthet som till exempel stress motverkas" (s. 9). Vad menas då med fritid när vi undersöker om den kan motverka erfaren utsatthet? Kapitlet fokuserar på tre betydelse av fritid. Först undersöks fritid som *aktivitet*. Frågan är: Kan ungas deltagande i olika typer av fritidsaktiviteter minska utsatthet? Är, som exempel, andelen unga kvinnor och män som erfar utsatthet lägre om de föreningsidrottar, tillbringar mycket tid i naturen eller läser ofta? Detta jämfört med om de aldrig föreningsidrottar, är i naturen eller läser. Men frågan om fritidsaktiviteter som eventuellt motverkande kraft till erfaren utsatthet är svårhanterlig. Det är nämligen mycket svårt att avgöra om, och hur, en fritidsaktivitet kan förstås som en förklaring till om unga erfar utsatthet eller inte. Det kommer att bli nödvändigt att problematisera betydelsen av just fritid som aktivitet.

Därefter följer fritid i betydelsen *lokalt fritidsutbud*, vilket innebär ungas upplevelser av hur stort utbudet av fritidsaktiviteter är på den plats

där de bor. Är erfaren utsatthet lägre bland unga kvinnor och män när de upplever att de har tillgång till ett omfattande lokalt fritidsutbud, än när de finner samma utbud begränsat?

Den tredje betydelsen av fritid fokuserar på relationen mellan fritidsintresset och upplevelsen av den mängd ledig tid som finns för att utöva detta intresse på. Definitionen benämns *fritid i och utan balans*. En individs fritid är i balans om hon eller han upplever att den fria tid som finns till förfogande för fritidsintresset är lagom i omfattning. Är, som exempel, andelen unga kvinnor och unga män som erfar utsatthet lägre bland dem med en balanserad fritid, än bland dem som upplever att de har brist på fri tid? Även två former av fritid i obalans berörs. Mer om detta i den empiriska redovisning som följer.

Om frågan är ifall fritid – förstådd som aktivitet, utbud och balans – kan motverka unga kvinnors och unga mäns erfarna utsatthet, så kvarstår frågeställningen om vilken slags erfaren utsatthet som avses?

Den tredje frågan gäller alltså den empiriska avgränsningen av erfaren utsatthet. Svaret är att fokusera på *stress*. Jag ser tre skäl till denna avgränsning. Det första skälet är omfattningen av stress bland unga. Vi vet att fyra av tio (40 procent) av de unga under det senaste halvåret känt sig stressade flera gånger i veckan eller oftare. Bortsett från att vara trött under dagarna är stress den vanligaste erfarna utsattheten bland unga.⁵⁷

Det andra skälet är att andelen stressade är särskilt hög bland unga kvinnor. Hälften av dem (50 procent) känner sig stressade flera gånger i veckan eller oftare. Bland unga män är motsvarande andel 26 procent. Förutom det tenderar unga kvinnor, oavsett vilken erfaren utsatthet som avses, att vara mer utsatta än unga män.

Det tredje skälet är att stress som erfaren utsatthet är starkt förbunden med både utsatthetens villkor och andra erfarna utsattheter. I sin forskningsöversikt betonar Wilkinson starkt orons och stressens sociala karaktär. Den är relaterad till aspekter som social status och sociala relationer.⁵⁸ Inte minst viktig är relationen mellan psykosociala riskfaktorer och stress.⁵⁹ Stress, skriver han, "berättar för oss om den sociala osäkerhetens källor".⁶⁰ Hit hör sådana erfarna utsattheter som här studerats: självbild formad av social oro, bristande självförtroende, psykosocial hälsa, missnöje med livet i nuet och brist på framtidstro. Det är i känslan av vilka vi är som utsatthetens villkor levs som erfaren utsatthet, en självförståelse som i hög grad formas av vilka vi upplever oss vara i andras ögon. Med Wilkinsons ordval erfars dessa villkor "som en social känsla, som skam, otillräcklighet, utanförskap, underordning, misslyckanden med mera".⁶¹ Det är på så sätt, i dessa sociala upplevelser och känslor, som villkoren "tar sig in i oss".⁶² Stress tycks vara en av de tydligaste samlingsuttrycken för denna utsatthet. Inledningskapitlets berättelse om Angela synliggör vad allt detta kan innebära för en individ som lever med utsatthetens villkor och erfår ett relationskomplex av erfarna utsattheter. I Angelas liv verkar inte heller fritiden utgöra någon påtaglig emergent kraft. Men vi ska inte glömma bort att stress också "tar sig in i" unga som inte lever med utsatthetens villkor.

Jag kommer också att återuppta bekantskapen med utsatthetens villkor. Den fjärde frågan handlar därför om vilka villkor det är som avses. Svaret är: villkor i *ekonomi* och *familj*, det materiella och relationella.

Uppdragets fjärde och avslutande fråga kan nu preciseras: Kan fritiden minska erfaren ut-

satthet förstådd som stress hos unga kvinnor och unga män? Fritid i betydelsen utövande av olika aktiviteter, omfattande lokalt utbud och balans mellan fritidsintresse och mängden fritid. Kan denna minskning gälla både unga som lever och unga som inte lever utsatthetens villkor i ekonomi och familj?

I det sista empiriska avsnittet vänder jag åter intresset till utsatthetens villkor och dess betydelse för erfaren utsatthet. Frågan är nu hur vi ska förstå att det finns unga som lever med utsatthetens villkor och som erfår utsatthet och unga som har utsatta villkor men som inte erfår utsatthet. Det finns självklart också unga som inte har utsatta villkor och som inte erfår utsatthet. Det finns även de som erfår utsatthet utan att leva med utsatthetens villkor. Vad är det som skiljer de som erfår utsatthet från dem som inte gör det i dessa båda grupper av utsatta respektive icke utsatta? Kan det vara så att en balanserad fritid reducerar andelen stressade unga bland både de med utsatta och de med icke utsatta villkor? Om så är fallet har vi lagt en empirisk grund för tolkningen att fritid kan vara en emergent kraft i betydelsen motverka erfaren utsatthet – i detta fall stress. Det är naturligtvis svårare att tänka sig att fritiden kan ändra villkor i ekonomi och familj. Jag tänker mig att vi i första hand får försöka förstå fritiden som en förmedlande emergent kraft "mellan" utsatthetens villkor och erfaren utsatthet. Enkelt uttryckt: Kanske kan ungas fritid på olika sätt bidra till att minska andelen stressade unga men den kan inte förändra utsatthetens villkor i ekonomi och familj. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och några slutsatser. Frågan om fritid kan motverka utsatthet får då ett mer samlat svar.

Unga och stress

Tidigare kapitel har visat att unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa i betydligt större utsträckning erfar stress än unga som inte gör det.

Stress är påtagligt relaterad till andra aspekter av ungas vardagliga hälsa. För att tydliggöra detta jämförs nedan de unga som känner stress varje dag med de unga som mycket sällan eller aldrig känner stress. Den första kategorin benämns *de dagligen stressade*. Elva procent av de unga hör till denna kategori. Den andra kategorin *de icke stressade*, är andelsmässigt i stort densamma (12 procent). Jämförelserna innefattar fem psykosociala hälsoindikatorer.

Stress och huvudvärk: Fyra av tio (39 procent) av de dagligen stressade har huvudvärk flera gånger i veckan eller oftare. Motsvarande andel för de icke stressade är 3 procent.

Stress och ont i magen: Bland de dagligen stressade har 39 procent ont i magen flera gånger i veckan eller oftare. Detsamma gäller 2 procent av de icke stressade.

Stress och svårt att somna: Femtiosex procent av de unga som känner stress varje dag har svårt att somna flera gånger i veckan eller oftare. Bland de icke stressade är motsvarande andel 9 procent.

Stress och dålig nattsömn: Drygt sex av tio (61 procent) av de dagligen stressade sover dåligt på nätterna flera gånger i veckan eller oftare. Sju procent av de icke stressade har samma problem.

Stress och trötthet under dagarna: Drygt nio av tio (94 procent) av de dagligen stressade är trötta under dagarna flera gånger i veckan eller oftare. Detsamma gäller drygt var femte (21 procent) ung i kategorin icke stressade.

Eftersom det empiriska kunskapsintresset är avgränsat till stress och kön är det också av vikt att veta att 15 procent av unga kvinnor och 5 procent av unga män erfar daglig stress. Bland unga kvinnor som erfar daglig stress har:

- 42 procent ont i huvudet flera gånger i veckan eller oftare
- 41 procent ont i magen flera gånger i veckan eller oftare
- 55 procent svårt att somna flera gånger i veckan eller oftare
- 59 procent dålig nattsömn flera gånger i veckan eller oftare
- 95 procent problem med trötthet på dagarna flera gånger i veckan eller oftare.

Motsvarande andelar för unga män är 29 procent (ont i huvudet), 33 procent (ont i magen), 62 procent (svårt att somna), 52 procent (dålig nattsömn) och 92 procent (trött på dagarna). Jag kan konstatera att unga män med daglig stress i något mindre utsträckning har problem med huvudvärk och magont än unga kvinnor. Desamma gäller i viss utsträckning dålig nattsömn. Det omvända gäller i viss grad för svårigheter att somna. Andelarna som är trötta på dagarna är mycket omfattande både bland de unga kvinnorna (95 procent) och bland de unga

männen (92 procent). De dagligen stressade är också nästan alltid trötta med andra ord.

Frågan är nu om de ungas fritid kan minska andelen stressade och därmed även andelen unga med andra psykosociala problem? I kategorin stressade unga, menas de unga som under det senaste halvåret (flera gånger i veckan eller varje dag) känt sig stressade. Som en påminnelse är andelen stressade bland unga 40 procent. Hälften av de unga kvinnorna (50 procent) och drygt var fjärde ung man (26 procent) hör till denna kategori. Eftersom kategorin rymmer en betydligt större andel individer än de "dagligt stressade", möjliggör den analyser med flera variabler. Den synliggör också hur stor andel av unga vuxna som är stressade flera gånger i veckan eller oftare.

Fritid som aktivitet

I detta avsnitt undersöks relationen mellan olika fritidsaktiviteter och stress. Jag har valt att studera fritidsaktiviteter som utövas av stora (eller förhållandevis stora) andelar unga. De representerar även fritidsområden och aktiviteter med olika karaktär, nämligen sociala relationer, fysiska aktiviteter, natur, kultur, it och motor. Aktiviteterna är också valda i termer av att höra till områden som tilltalar både unga kvinnor och unga män (socialt umgänge), fler kvinnor än män (kultur och natur) och fler män än kvinnor (it och motor). Närmare beskrivningar av de olika områdena och aktiviteterna följer i samband med redovisningarna nedan.

Frågan är om unga kvinnor och unga män som aktivt deltar i de valda fritidsaktiviteterna i

mindre utsträckning är stressade än de som inte deltar? Det är viktigt att påpeka att jag med den empiri som redovisas endast kan uttala mig om hur stor andel stressade som finns bland unga som utövar en viss fritidsaktivitet och bland unga som inte gör det. Svaret på frågan om ungas deltagande i olika fritidsaktiviteter kan antas leda till lägre andelar unga som erfår utsatthet i termer av stress, berörs först i avsnittets avslutande del. Det är nämligen viktigt att skilja empiriska beskrivningar och upptäckter från förklaringar. Jag kommer därför att beskriva andelen unga som är stressade i och utanför de valda fritidsaktiviteterna. På så sätt kan jag upptäcka om andelen stressade unga är lägre eller högre om de, som exempel, ofta umgås med kompisar, ägnar sig åt fysiska aktiviteter eller skriver. Men därmed har jag inte förklarat om det är just aktiviteten i sig som förklarar utfallet. Den fråga jag vill börja med att besvara lyder därför: Vilka andelar stressade finns det inom olika kategorier av fritidsutövare?

Sociala relationer: att umgås med kompisar

Att umgås med kompisar är en av de allra vanligaste fritidsaktiviteterna bland unga. Det är också en aktivitet som värderas mycket högt. Närmare nio av tio unga (88 procent) umgås med kompisar varje vecka eller oftare. Tolv procent gör det mer sällan än varje månad. Knappt 1 procent umgås aldrig med kompisar. Könsskillnaderna är mycket små. Nio av tio unga män (90 procent) umgås med kompisar varje vecka eller oftare. Bland unga kvinnor är motsvarande andel 86 procent. Fortsättningsvis kallar jag denna kategori för *kompisaktiva*.

Knappt fyra av tio kompisaktiva (39 procent) är stressade. Bland de unga som umgås med kompisar mer sällan än varje månad är 52 procent stressade. Bland den knappa procent av unga som inte alls umgås med kompisar är motsvarande andel 83 procent.

Tendensen för unga kvinnor är inte entydigt densamma som för alla unga. Hälften (50 procent) av de kompisaktiva unga kvinnorna är stressade. Bland de som är kompisaktiva mer sällan än varje månad är det 54 procent. Skillnaden blir mer påtaglig om jämförelsen görs med unga kvinnor som aldrig umgås med kompisar. I denna senare kategori är drygt tre av fyra (76 procent) stressade. Bland unga män är en av fyra (25 procent) kompisaktiva män stressade. Motsvarande andelar för dem som i liten utsträckning eller inte alls umgås med kompisar är det 44 respektive 67 procent. Det bör återigen betonas att unga som inte alls umgås med kompisar är mycket få och procentandelarna för denna kategori bör därför läsas med försiktighet.

Andelen stressade unga är alltså lägre bland de som umgås med sina kompisar varje vecka eller oftare än de som gör det i mindre utsträckning eller inte alls. Tendensen är densamma för unga män. För unga kvinnor är andelsskillnaden endast påtaglig när de kompisaktiva jämförs med de få som inte alls umgås med kompisar.

Sammanfattningsvis är andelen stressade unga betydligt lägre bland kompisaktiva än bland dem som inte är kompisaktiva.

Fysiska aktiviteter: att föreningsidrotta, motionera i egen regi och vara fysiskt aktiv oavsett organisationsform

Med *föreningsidrottare* avses den dryga tredjedel (35 procent) unga som idrottar i föreningsregi varje vecka eller oftare. Närmare sex av tio unga (57 procent) anger att de aldrig föreningsidrottar. Var tredje ung kvinna (33 procent) och 37 procent av de unga männen är föreningsidrottare.

En jämförelse mellan föreningsidrottare och de som aldrig idrottar i förening visar att de förra (34 procent) i något mindre utsträckning är stressade än de senare (43 procent). Samma jämförelse men med hänsyn taget till kön visar att 49 procent av unga föreningsidrottande kvinnor och 52 procent av unga kvinnor som aldrig föreningsidrottar är stressade. Bland unga män är motsvarande andelar 21 respektive 31 procent. Med andra ord är unga föreningsidrottande män i mindre utsträckning stressade än unga män som inte föreningsidrottar.

Knappt sex av tio unga (58 procent) är *motionärer i egen regi*. Det betyder att de idrottar eller motionerar på egen hand varje vecka eller oftare. Knappt var femte ung (18 procent) svarar att de aldrig motionerar i egen regi. Bland de som motionerar i egen regi är 59 procent unga kvinnor och 57 procent unga män. Knappt fyra av tio unga (39 procent) som motionerar i egen regi är stressade. Bland unga som inte motionerar är 44 procent stressade. Ungas som motionerar i egen regi är alltså stressade i något mindre utsträckning. Denna skillnad har, precis som i fallet med föreningsidrotten, sin grund i könsskillnader. Nästan hälften (49 procent) av unga kvinnor som är motionärer i egen regi hör till

kategorin stressade unga. Bland unga kvinnor som aldrig motionerar är det 53 procent. Motsvarande andelar för de unga männen är 25 respektive 36 procent. Utfallet är mycket likt resultatet för de unga föreningsidrottarna. De unga kvinnornas andelnivåer för stress är ungefär desamma oavsett om de motionerar i egen regi eller ej. Unga män som motionerar i egen regi är i mindre utsträckning stressade än unga män som inte gör det.

För att helt och hållet bortse från de organisationsformer som fysiska aktiviteter kan utföras inom, kan ytterligare en indikator för att studera relationen mellan fysiska aktiviteter och stress användas. I Ungdomsstyrelsens enkät besvarade de unga frågan "hur ofta du brukar träna så att du blir andfådd eller svettas?" Nästan hälften av de unga (49 procent) angav att de tränar så att de blir andfådda och svettas flera gånger i veckan eller oftare. Dessa kallas *fysiskt aktiva* och jämförs här med fysiskt inaktiva. De fysiskt inaktiva utgör 16 procent av de unga och definieras av att mer sällan än en gång i månaden eller aldrig träna så att de blir andfådda eller svettas. Unga män är i större utsträckning (56 procent) fysiskt aktiva än unga kvinnor (43 procent). De fysiskt aktiva är i mindre utsträckning (37 procent) stressade än de fysiskt inaktiva (47 procent). Bland unga kvinnor som är fysiskt aktiva är 50 procent stressade. Bland de icke fysiskt aktiva kvinnorna är det 55 procent. Motsvarande andelar för unga män är 22 respektive 33 procent.

Andelen stressade unga är sammanfattningsvis något lägre bland fysiskt aktiva än bland fysiskt inaktiva, och detta oavsett om det gäller föreningsidrottare, motionärer i egen regi eller fysiskt aktiva (utan hänsyn taget till organi-

sationsform). Denna förhållandevis svaga tendens gäller i stort sett bara unga män. Andelen stressade unga kvinnor bland fysiskt aktiva respektive fysiskt inaktiva är mycket likartad.

Sammanfattningsvis är andelen stressade lägre bland unga fysiskt aktiva män än bland unga fysiskt inaktiva män. Bland unga kvinnor är andelen stressade ungefär densamma oavsett om de är fysiskt aktiva eller inte.

Naturintresse: att vara ute i naturen

Knapp var tredje ung (31 procent) är ute i naturen varje vecka eller oftare. Dessa benämns *naturaktiva*. Åtta procent anger att de aldrig är ute i naturen. Unga kvinnor är i större utsträckning (36 procent) naturaktiva än unga män (25 procent).

Drygt fyra av tio (41 procent) av de naturaktiva är stressade och bland de unga som aldrig vistas i naturen är 39 procent stressade. Unga som tillbringar en stor del av sin fritid i naturen är alltså inte stressade i mindre utsträckning än de som aldrig gör det.

Drygt hälften (51 procent) av de naturaktiva unga kvinnorna är stressade jämfört med 52 procent av de unga kvinnor som aldrig är ute i naturen. Knappt en av fyra unga män (23 procent) som är ute i naturen varje vecka eller oftare hör till kategorin stressade unga. Bland män som aldrig är i naturen är 28 procent stressade.

Sammanfattningsvis är andelen stressade bland unga som ofta är ute i naturen ungefär densamma som andelen stressade bland unga som aldrig är ute i naturen.

Kulturintresse: att läsa, skriva och musicera

Sex av tio unga (60 procent) läser varje vecka eller oftare. Denna kategori kallas *läsare*. Sju procent av de unga anger att de aldrig läser på sin fritid. Bland unga kvinnor är 64 procent läsare. Bland männen är det 54 procent. Unga läsare är i något större utsträckning (41 procent) stressade än unga som aldrig läser (33 procent). Unga läsande kvinnor är i ungefär samma utsträckning (50 procent) stressade som unga kvinnor som aldrig läser (51 procent). Unga läsande män är i något större utsträckning (28 procent) stressade än unga män som aldrig läser (23 procent).

Nästan hälften (48 procent) av unga skriver varje vecka eller oftare. Denna kategori kallas *skrivare*. Drygt var femte ung (21 procent) skriver aldrig på sin fritid. Bland unga kvinnor är drygt hälften (53 procent) skrivare och 40 procent bland männen är det. Nästan hälften (49 procent) av de som skriver är stressade. Bland unga som aldrig ägnar sig åt att skriva på sin fritid är 31 procent stressade. Unga kvinnor som skriver är i större utsträckning (53 procent) stressade än unga kvinnor som aldrig skriver (44 procent). Tendensen, om än på betydligt lägre andelsnivåer, är densamma för unga män. I stort var tredje skrivare (32 procent) hör till kategorin stressade unga. Bland unga män som aldrig ägnar sin fritid åt att skriva är knappt en av fyra (23 procent) stressade.

Drygt var fjärde ung (25 procent) sjunger, spelar instrument eller skapar musik varje vecka eller oftare. Denna kategori kallas *musikutövare*. Närmare sex av tio unga (57 procent) musicerar aldrig. Av de unga kvinnorna är 27 procent och av de unga männen är 23 procent musikutöva-

re. Musikutövarna är i något större utsträckning (44 procent) stressade än de som aldrig sjunger, spelar instrument eller skapar musik (39 procent).

Precis som i fallet med skrivarna är musikutövande unga kvinnor i större utsträckning (54 procent) stressade än unga kvinnor som aldrig musicerar (49 procent). Tendensen, fast på betydligt lägre andelsnivåer, är densamma för unga män. Tjugonio procent av musikutövarna är stressade jämfört med 26 procent av dem som aldrig musicerar.

Jag kan utifrån detta konstatera att det bland unga som läser, skriver eller spelar finns en större andel stressade än bland unga som aldrig ägnar sig åt dessa former av kulturutövning. Bland unga män som läser, skriver eller spelar är andelen stressade högre än bland unga män som inte gör det. Med ett undantag, att läsa, är tendensen densamma bland unga kvinnor.

Sammanfattningsvis tenderar andelen stressade kulturutövare att vara högre än andelen stressade bland unga som aldrig läser, skriver eller musicerar.

It: att spela dator- och tv-spel

Knappt var tredje (31 procent) ung spelar dator- eller tv-spel varje vecka eller oftare. Jag benämner dem *it-spelare*. I stort samma andel (32 procent) spelar aldrig dator- eller tv-spel. Femtiosex procent av unga män och 13 procent av unga kvinnor är it-spelare. Det är därför inte konstigt att unga som är it-spelare i betydligt mindre utsträckning är stressade (32 procent) än unga som inte är det (47 procent). Fritidsaktiviteter som andelsmässigt domineras av män får lägre andelar stressade unga eftersom unga män i

betydligt lägre grad än unga kvinnor anger att de är stressade. Hur ser det då ut om vi gör jämförelser inom ett och samma kön? Det visar sig att 56 procent av de unga kvinnorna som är it-aktiva är stressade. Bland unga kvinnor som aldrig spelar är andelen 50 procent. Skillnaden mellan unga män är något större. Var fjärde (25 procent) ung it-spelande man är stressad och 35 procent av dem som aldrig spelar är stressade.

Sammanfattningsvis är andelen stressade bland unga it-spelare något lägre än bland unga som inte spelar. Att så är fallet beror i mycket stor utsträckning på att kategorin it-spelare andelsmässigt domineras av unga män. Andelen stressade är också något högre bland unga kvinnor som spelar dator- eller tv-spel än bland unga kvinnor som aldrig gör det. För de unga männen råder det omvända förhållandet. Andelen stressade är lägre bland it-spelande män än bland män som aldrig spelar.

Motorintresse: att meka med fordon

Med *motoraktiva* avses unga som minst en gång i månaden mekar med bilar, motorcyklar, skotrar eller andra tekniska saker. Dessa utgör 15 procent av de unga. Sju av tio (69 procent) mekar aldrig på sin fritid. Femton procent av de unga männen och 1 procent av de unga kvinnorna är motoraktiva. Bland de motoraktiva är 24 procent stressade medan 44 procent av de icke motoraktiva är stressade. Precis som i fallet med it-spelarna, beror denna skillnad till stor del på att de motoraktiva nästan uteslutande är unga män, vilka i betydligt lägre grad är stressade än unga kvinnor. Det är därför viktigt att jämföra de som är aktiva med dem som inte är motoraktiva

inom ett och samma kön. Drygt hälften (52 procent) av de unga kvinnorna som är motoraktiva och hälften (50 procent) av de unga kvinnorna som inte är motoraktiva är stressade. (Det bör dock påpekas att endast 1 procent av unga kvinnor är motorintresserade.) Motsvarande andelar för unga män är 28 respektive 21 procent.

Sammanfattningsvis är andelen stressade unga kvinnor i stort densamma bland motoraktiva som bland icke motoraktiva. Motoraktiva män är däremot i något större utsträckning stressade än unga män som inte är motoraktiva.

Sammanfattning och problematisering av fritid som aktivitet

Hur kan man förstå resultatet av relationen mellan fritid som aktivitet och stress? Vilka slutsatser av fritidsaktiviteter som motverkande kraft till stress är rimliga att dra? Låt mig först sammanfatta andelen stressade inom och utanför olika fritidsaktiviteter.

Andelen stressade är lägre bland:

Kompisaktiva, det vill säga unga som umgås med sina kompisar varje vecka eller oftare, jämfört med unga som aldrig är kompisaktiva.

Fysiskt aktiva, det vill säga unga män som tränar och/eller motionerar varje vecka eller oftare, jämfört med unga män som aldrig är fysiskt aktiva.

It-spelare, det vill säga unga män som spelar dator- eller tv-spel varje vecka eller oftare, jämfört med unga män som aldrig spelar dator- eller tv-spel

Andelen stressade är högre bland:

Kulturutövare, det vill säga unga som varje vecka eller oftare läser, skriver eller musicerar, jämfört med unga som aldrig är kulturutövare.

It-spelare, det vill säga unga kvinnor som varje vecka eller oftare spelar dator- eller tv-spel, jämfört med unga kvinnor som aldrig är it-spelare.

Motoraktiva, det vill säga unga män som varje vecka eller oftare mekar med bilar, motorcyklar, skotrar eller tekniska saker, jämfört med unga män som aldrig är motoraktiva.

Andelen stressade är i stort densamma bland:

Naturaktiva, det vill säga unga som varje vecka eller oftare är ute i naturen, som bland unga som aldrig är det.

Fysiskt aktiva, det vill säga unga kvinnor som varje vecka eller oftare idrottar och/eller motionerar, som bland unga kvinnor som aldrig gör det.

Motoraktiva, det vill säga unga kvinnor som varje vecka eller oftare mekar med bilar, motorcyklar, skotrar eller andra tekniska saker, som bland unga kvinnor som aldrig gör det.

Sammanfattningen ovan besvarar frågan om vilka andelar unga stressade som finns inom och utom olika kategorier av fritidsutövare. Kan vi förstå de studerade fritidsaktiviteterna som förklarande krafter?

Om det vore möjligt, skulle man kunna dra slutsatsen att umgänge med kompisar motverkar stress bland unga kvinnor och unga män.

Samma slutsats skulle kunna dras om unga män med avseende på fysisk aktivitet och dator- och tv-spel. Enligt samma förståelse av de studerade fritidsaktiviteterna skulle man kunna dra slutsatsen att ungas kulturutövning som att läsa, skriva och musicera, medför ökad stress. Man skulle också kunna hävda att it-spelande bland unga kvinnor och mekande bland unga män leder till ökad stress.

En mer övergripande slutsats skulle vara att fritidsaktiviteter i större utsträckning tenderar att minska andelen stressade bland unga män än bland unga kvinnor. Det skulle vara klädsamt att samtidigt varna för att andelsskillnaderna ofta är små och att de statistiska sambanden därmed är svaga. Men man skulle, med viss försiktighet, vara redo att formulera en fritidspolicy som betonar vikten av att stimulera ungas sociala umgänge, liksom fysiska aktiviteter och it-spelande bland pojkar – med avseende att minska andelen stressade unga.

Förutom det skulle man även kunna varna något för ungas kulturutövande. Särskilt om det gäller att skriva. Vi skulle också kunna varna för dator- och tv-spelande bland unga kvinnor och för motorintresse bland unga män. Vi skulle överhuvudtaget kunna ställa oss skeptiska till fritidsaktiviteter för unga kvinnor. Men – av flera skäl ska vi inte dra enkla och förhastade slutsatser som dessa.

Låt mig därför problematisera relationen mellan fritid som aktivitet – som emergent kraft – och erfaren utsatthet – som stress. Problematiseringens vägledande fråga lyder: Varför ska vi vara försiktiga med att se fritidsaktiviteter som förklaringar till att unga **inte** är respektive **är** stressade? Frågan får i följande resonemang sex problematiserande men inte problemlösande svar. Inte ens problematiseringarna är uttömmande,

utan endast tillräckliga för att hävda att vi måste vara mycket försiktiga med att använda fritidsaktiviteter som förklaringar till fenomenet stress. Om vi försöker göra det, så måste vi genomföra mångdimensionella studier av strategiskt valda aktiviteter. Med mångdimensionella menar jag att vi måste ta hänsyn till innehållet i de problematiseringar som nu följer. Sådana studier skulle mycket väl kunna visa att fritid som aktivitet under specifika förhållanden kan motverka erfaren utsatthet.

Problematiseringar

Förklaringen är en annan än fritidsaktiviteten

När det finns ett samband mellan ungas regelbundna utövande av en viss fritidsaktivitet och en låg andel stressade – hur kan vi då veta att det är just aktiviteten som är orsaken?

Det kan ju vara så att de som utövar aktiviteten delar andra villkor? Om så är fallet kanske stressandelarna inom en viss fritidsaktivitet bör förklaras med faktorer som har att göra med de unga som gör valet av aktiviteten: att de som väljer den till exempel har starka materiella och relationella livsvillkor gemensamt, det vill säga faktorer som finns "utanför" aktiviteten. Den första problematiseringen handlar därför om svårigheten att förklara vad som orsakar ett visst utfall.

Det kan ju även vara så att det finns skillnader inom kategorier som höginkomsttagare eller högutbildade som också har betydelse. Vi kan tänka oss olika individuella karaktärer inom en och samma sociala grupp. I redovisningen ovan har jag endast tagit hänsyn till denna invändning när det gäller kön. Skälet till

just detta är att unga kvinnor i betydligt större utsträckning tenderar att erfara utsatthet än unga män. Just därför blev det extra intressant att söka skillnader mellan unga kvinnor i och utanför olika aktiviteter.

En och samma fritidsaktivitet kan vara relaterad till olika utfall

Jämförelsen mellan unga kvinnor och unga män har visat att en fritidsaktivitet i sig inte verkar med ett entydigt utfall. Inom en och samma aktivitet kan det finnas skilda utfall beroende på om det är unga kvinnor eller unga män som utövar den. Så även om vi på mer eller mindre goda grunder tänker att fritidsaktiviteter kan leda till en minskad andel stressade unga, så tycks detta inflytande ske via betydelsen av kön. Vi kan därmed, som redan påpekats, inte utsluta att andra faktorer än kön ytterligare skulle förändra utfallet. Denna andra problematisering synliggör således att utfallet av en fritidsaktivitet verkar via andra meningssystem eller betydelser – i vårt fall betydelsen av kön. Sådana betydelser kan både öka och minska andelen stressade.

Fritidsaktivitet som symptom på erfaren utsatthet

Det svårt att veta när en fritidsaktivitet har inflytande – är en kausal kraft – och när den snarare borde ses som ett symptom på stress. För att ytterligare komplicera det hela, när den kan ha en viss effekt trots att den i stor utsträckning är ett symptom. Låt mig förtydliga med ett exempel: Det visade sig att naturaktiva unga, de som var ute i naturen varje vecka eller oftare,

inte var stressade i mindre utsträckning än unga som under det senaste halvåret aldrig satt sin fot i naturen. Det var till och med så att andelen stressade var något högre bland de naturaktiva än bland de som inte var det. Tendensen i utfallet var i stort densamma när vi jämförde unga kvinnor som var naturaktiva med unga kvinnor som inte var det. Kanske kan detta utfall verka förvånande, inte minst därför att föreställningen om naturens rogivande effekt är så stark. Många av oss tänker säkert att de som är ute i naturen är mindre stressade just därför att naturen skänker lugn. Hur kan man då förstå att andelen stressade unga som regelbundet och ofta är ute i naturen inte är lägre än andelen stressade bland unga som aldrig är ute i naturen? Ett förslag kan vara att det är något som föregår skogspromenader som förklarar utfallet: att unga stressade, särskilt unga kvinnor, ser skogspromenader som ett sätt att hantera sina höga stressnivåer på. Skogspromenader blir med andra ord ett symptom på, men inte förklaring till, att unga kvinnor är stressade. Stressade söker naturen eftersom naturen tillskrivs rogivande effekter. Vi kan samtidigt inte utesluta att dessa stressade och naturaktiva unga kvinnor (och unga män) skulle kunna vara ännu mer stressade om de inte var ute i naturen. Skogspromenader skulle då kunna minska stressen, men inte så mycket att de når andelarna för kvinnor som inte är stressade och inte går på skogspromenader.

Den här tredje problematiseringen rör alltså de betydelse olika fritidsaktiviteter och det inflytande dessa betydelse har för vilka som väljer respektive inte väljer en viss aktivitet. Kvinnor är oftare naturaktiva än män. Stressade kvinnor ser naturen som ett sätt att hantera stress. Dessa betydelse utesluter inte att aktiviteterna

via dessa betydelse också kan motverka erfarna utsattheter – i detta fall andelen stressade. Eller att skogspromenader inte är tillräckligt för att minska andelen stressade eftersom dess grundorsaker, till exempel, dålig ekonomi, inte påverkas av just skogspromenader.

Förklaringar som kräver fler förklaringar

Den fjärde problematiseringen uppmärksammar att varje möjlig förklaring väcker nya frågor om förklaringar. Varför ser vi naturen som rogivande? Gör alla det? Varför vistas kvinnor mer i naturen? Hur, om den nu gör det, påverkar naturen stress? För vem? Varför är en lägre andel män än kvinnor stressade fast de i mindre utsträckning vistas i naturen? Kan det också finnas de som skulle bli stressade av att behöva vara i skog och mark? Varför? Om så är fallet, kan det då verkligen finnas något i naturen som per automatik reducerar andelen stressade? Varför ser stressade, om det nu är så, naturen som ett sätt att hantera sin stress? Kommer de icke stressade, om de blir stressade, också att promenera i naturen? Eller skulle de hantera sin stress på ett annat sätt eftersom deras livsstil inte rymmer smak för att vara ute i naturen? Skulle de stressade vara mer stressade om de inte promenerade i naturen? Om de villkor som orsakar stressen i deras liv förändras, skulle de då fortsätta att vara i naturen? Kanske har de som inte är stressade andra fritidsintressen som reducerar stressen bättre för dem än vad skogen gör för de stressade?

Fritidsaktiviteter kan bidra till att orsaka andra utfall än stress

Även om man är tveksam till att en fritidsaktivitet i sig själv skulle kunna reducera stress, utesluter det inte att fritidsaktiviteter kan skapa andra eftersträvansvärda utfall. Umgänge kan generera socialt kapital, som gör det lättare att få jobb via kontaktnät. Fysiska aktiviteter, som skogspromenader, förbättrar hälsan. Att läsa och skriva utvecklar språklig kompetens. Att spela musik med andra lär oss samarbete. It-spelande utvecklar it-kompetens och kunskaper i engelska språket. Det är bra att några kan laga bilar. Valet av fritidsaktiviteter är en del av ungas identitetsarbete. Att vara en del av en livsstil kan ge upplevelser av gemenskap och erkännande. Med denna femte problematisering vill jag poängtera att även om fritidsaktiviteter kanske inte är de bästa av indikatorer för att förklara frånvaro eller närvaro av stress, så utesluter detta inte att de kan vara emergenta krafter på en rad andra områden än just stress.

Fritidsaktivitet kan förstås på annat sätt än som aktivitetens kärninnehåll

Kanske kan betydelsen av olika fritidsaktiviteter förstås på ett annat sätt än varje aktivitetens kärninnehåll. Med kärninnehåll menar jag helt enkelt att fotboll handlar om att spela fotboll och att skriva handlar om att skriva. Att förstå dessa aktiviteter på ett annat sätt kan handla om att förstå dem som aktiviteter som görs med andra eller som görs i ensamhet. Är det sociala aktiviteter som reducerar stress? Är det aktiviteter som innebär ensamhet som ökar andelen stressade? De empiriska utfallen skulle kunna användas

för att pröva en sådan tes. Socialt umgänge är som denna studie visat relaterat till lägre andelar stressade. En kulturaktivitet som att skriva rymmer en högre andel stressade. Samtidigt tror jag inte att denna förståelse av fotboll och skrivande är tillräcklig. Man kan mycket väl tänka sig ökad och minskad stress inom varje sådan aktivitet beroende på, som exempel, om laget fungerar som social gemenskap eller inte. Eller om skrivandet uppfattas som en självvald, kontemplativ ensamhet eller som en icke självvald ensamhet för att man är exkluderad från social gemenskap.

Hur det än förhåller sig, så hjälper den här avslutande problematiseringen till att förstå att man borde pröva andra infallsvinklar på hur fritid kan motverka stress än fritid som just aktivitetens kärninnehåll. Det är till två sådana alternativ jag vänder mig. Ett försök till studier av fritidsaktivitetens eventuella emergenta kraft, med hänsyn tagen till de problematiseringar som skisserats ovan, får av tids-, utrymmes-, och materialskäl vänta. Jag fokuserar i stället på fritid som utbud och balans.

Fritid som lokalt utbud

Den andra empiriska definitionen av fritid, förändrar väsentligen fokus. Frågan är om andelen stressade unga kvinnor och unga män är lägre när de upplever att de har tillgång till ett omfattande lokalt fritidsutbud än när de finner utbudet begränsat? Enkätfrågan löd: Hur mycket, av det du är intresserad av, finns det att göra på fritiden? Fyra svarsalternativ erbjöds. Det första alternativet: Det finns väldigt mycket att göra,

kallas *omfattande* lokalt fritidsutbud. De unga som valde svarsalternativet: Det finns ganska mycket att göra, har gjort bedömningen att det finns ett *relativt omfattande* lokalt fritidsutbud. Det tredje alternativet: Det finns ganska lite att göra, kallas *begränsat* lokalt fritidsutbud. Slutligen används benämningen *mycket begränsat* lokalt fritidsutbud när de unga ansåg att: Det finns väldigt lite eller inget att göra. De fyra svarsalternativen utgör ett ramverk för beskrivningen av ungas upplevelse av deras lokala fritidsutbud. Var fjärde ung (25 procent) gjorde bedömningen att deras lokala fritidsutbud var omfattande. Drygt hälften (51 procent) fann det relativt omfattande. Var femte (20 procent) ansåg att det var begränsat och 4 procent upplevde det som mycket begränsat.

Lokalt fritidsutbud och kön

En jämförelse mellan hur unga kvinnor och unga män upplever sitt lokala fritidsutbud visar relativt små skillnader. Bland unga män bedömer 28 procent och bland unga kvinnor bedömer 23 procent att de har ett omfattande

lokalt fritidsutbud. Hälften av de unga männen (50 procent) och drygt hälften av de unga kvinnorna (52 procent) bedömer det lokala fritidsutbudet som relativt omfattande. Andelen unga kvinnor som anser att utbudet är begränsat är dock något större (23 procent) än andelen unga män med samma uppfattning (16 procent). En mycket liten andel unga kvinnor och unga män finner att det lokala fritidsutbudet är mycket begränsat, i båda fallen är det 4 procent. Det går alltså att konstatera att unga kvinnor i något större utsträckning finner det lokala fritidsutbudet mer begränsat än unga män. Men skillnaderna är inte särskilt stora.

Lokalt fritidsutbud och stress

Bland unga som bedömer sitt lokala fritidsutbud som omfattande är 36 procent stressade. Om fritidsutbudet anses vara relativt omfattande är motsvarande andel 37 procent. Knappt hälften (48 procent) av unga som upplever sitt fritidsutbud som begränsat är stressade. Sex av tio (60 procent) unga som bedömer sitt lokala fritidsutbud som mycket begränsat är stressade. Unga

Tabell 42. Andelen unga kvinnor och unga män med olika lokala fritidsutbud som är stressade. Procent

Omfattande lokalt fritidsutbud		Relativt omfattande lokalt fritidsutbud		Begränsat lokalt fritidsutbud		Mycket begränsat lokalt fritidsutbud	
Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män
46	25	47	23	55	35	70	48

som bedömer att de har tillgång till ett lokalt fritidsutbud som är omfattande eller relativt omfattande är i betydligt mindre utsträckning stressade än unga som bedömer samma utbud som begränsat eller mycket begränsat. Andelen unga som bedömer det lokala fritidsutbudet som mycket begränsat är dock liten (4 procent).

Lokalt fritidsutbud, kön och stress

I tabell 42 redovisas relationen mellan unga kvinnors och unga mäns bedömning av det lokala fritidsutbudet och andelen stressade. Med ett omfattande lokalt fritidsutbud är 46 procent av de unga kvinnorna och 25 procent av de unga männen stressade. Andelarna är i stort desamma med ett relativt omfattande fritidsutbud (47 respektive 23 procent). Om de unga bedömer det lokala fritidsutbudet som begränsat är 55 procent av unga kvinnor och 35 procent av unga män stressade. Med ett mycket begränsat lokalt fritidsutbud är motsvarande andelar för unga kvinnor 70 procent och för unga män 48 procent.

Mot bakgrund av denna redovisning kan tre empiriska poänger sammanfattas. För det första är andelen stressade kvinnor och män mindre när fritidsutbudet är omfattande och större när det är begränsat. För det andra är andelen stressade kvinnor högre än andelen stressade män i samtliga fyra alternativ för fritidsutbudets omfattning. Det innebär, för det tredje, att den lägsta andelen stressade finns bland unga män som bedömer det lokala fritidsutbudet som omfattande och att den högsta andelen stressade finns bland unga kvinnor som tycker att de har ett mycket begränsat lokalt fritidsutbud.

Om möjligheten att påverka och känslan av delaktighet

Upptäckten att andelen stressade är betydligt lägre när det lokala utbudet är omfattande än när det är begränsat kan förstärkas. För det första genom att undersöka relationen mellan de ungas bedömning av det lokala fritidsutbudet och deras upplevelse av möjligheten att göra sina röster hörda för kommunens beslutsfattare. Bland unga som bedömer att det lokala fritidsutbudet är omfattande anser drygt var femte ung (21 procent) att de har mycket små eller inga möjligheter att föra fram sina åsikter till dem som bestämmer i kommunen.⁶³ Motsvarande andel för unga som bedömer fritidsutbudet som mycket begränsat är drygt den dubbla (43 procent). Det är alltså möjligt att hävda att ungas upplevelser av att ha en röst i samhället kan höra samman med en upplevelse av att ha ett omfattande fritidsutbud.

För det andra kan vi undersöka relationerna mellan tre variabler: ungas känsla av delaktighet i samhället,⁶⁴ bedömningen av det lokala fritidsutbudet och andelen stressade unga. Av de unga stressade upplever 64 procent sig inte som delaktiga i samhället och bedömer att fritidsutbudet är mycket begränsat. När det omvända är fallet: att de unga känner sig helt delaktiga och bedömer fritidsutbudet som omfattande är andelen stressade 38 procent. Samma jämförelse med hänsyn taget till kön ger följande utfall:

- Om unga män upplever sig delaktiga i samhället och bedömer det lokala fritidsutbudet som mycket omfattande är 23 procent stressade.

- Om unga män inte upplever sig delaktiga i samhället och bedömer det lokala fritidsutbudet som mycket begränsat är 39 procent stressade.
- Om unga kvinnor upplever sig delaktiga i samhället och bedömer det lokala fritidsutbudet som mycket omfattande är 42 procent stressade.
- Om unga kvinnor inte upplever sig delaktiga i samhället och bedömer det lokala fritidsutbudet som mycket begränsat är 86 procent stressade.

Sammanfattningsvis finns ett empiriskt stöd för tolkningen att upplevelsen av lokalt fritidsutbud är relaterad till upplevelsen av att få sin röst hörd. Med en känsla av delaktighet i samhället och en bedömning av ett omfattande lokalt fritidsutbud följer mycket lägre, i stort sett halverade, stressnivåer. Detta gäller för både unga kvinnor och unga män, men stora könsskillnader i andelen stressade kvarstår dock.

Fritid i och utan balans: tre existensformer

Den tredje empiriska definitionen av fritid undersöks med hjälp av enkätfrågan "Hur mycket fritid har du?" Fokus gäller de ungas bedömning av relationen mellan två aspekter: att ha eller inte ha fri tid *respektive* att veta eller inte veta vad man vill göra. De svarande ombads att välja ett av tre svarsalternativ.⁶⁵ Det första löd:

"Jag känner att jag har lagom med fritid och att jag hinner med att göra vad jag vill". De unga som känner igen sig i denna beskrivning har, med mitt ordval, en *balanserad fritid*. De upplever balans mellan tid till förfogande och meningsfull aktivitet. Drygt hälften av de unga (54 procent) upplever att deras fritid är i balans. Det andra svarsalternativet var formulerat: "Jag känner ofta att jag har så lite fritid att jag inte vet hur jag ska hinna med det jag vill". Unga som väljer detta alternativ vet vad de vill men saknar tillräckligt med tid och upplever *tidsnödens fritid*. Drygt var tredje ung (35 procent) lever med denna form av obalans.

Det tredje svarsalternativet löd: "Jag känner ofta att jag har så mycket fritid att jag inte vet vad jag ska göra med min tid". De unga som känner igen sig i detta påstående upplever överflöd av fri tid och frånvaro av vetskap om vad de vill göra, vilket benämns *tomrummets fritid*. Drygt var tionde ung (11 procent) erfar denna form av obalans. De tre begreppen får tillsammans utgöra en teori om *fritidens existensformer*.

Fritidens existensformer och kön

Nästan sex av tio (59 procent) unga män och hälften (50 procent) av de unga kvinnorna upplever att de har en balanserad fritid. De unga männen erfar i något större utsträckning (13 procent) än de unga kvinnorna (9 procent) tomrummets fritid. Den största skillnaden mellan unga män och unga kvinnor gäller upplevelsen av tidsnödens fritid. Drygt fyra av tio (41 procent) unga kvinnor upplever att de ofta har så lite fritid att de inte vet hur de ska hinna med vad de vill göra. Detsamma gäller 28 procent av de unga männen. Den största skillnaden mellan

unga kvinnor och unga män är alltså att kvinnorna oftare erfar tidsnödens fritid.

Fritidens existensformer och stress

Unga med balanserad fritid är i minst utsträckning stressade (28 procent). Bland unga med tidsnödens fritid är andelen drygt den dubbla. Sex av tio unga (60 procent) som inte tycker att tiden räcker till för att göra vad de vill är stressade.⁶⁶ Motsvarande andel bland dem som upplever tomrummets fritid är 35 procent. Skillnaderna mellan de tre existensformerna med avseende på andelen stressade är alltså högst påtaglig.

Fritidens existensformer, kön och stress

I tabell 43 redovisas återigen relationen mellan fritidens balansformer och andelen stressade unga. Men nu tas också hänsyn till kön. Av tabellen framgår tydligt att mönstren från

avsnittet ovan kvarstår. Bland unga kvinnor med balanserad fritid är 37 procent stressade. Motsvarande andel av unga män är 19 procent. Andelen stressade bland unga som upplever tomrummets fritid är högre. Drygt fyra av tio unga kvinnor (41 procent) och 29 procent av de unga männen med överskott på tid och underskott på idéer om vad de vill göra på fritiden är stressade. Nästan sju av tio (68 procent) unga kvinnor med underskott på tid är stressade. Bland männen är andelen drygt fyra av tio (43 procent). Både bland unga kvinnor och unga män är det alltså unga med en fritid i balans som i minst utsträckning är stressade. Därefter följer unga med tomrummets fritid. Den högsta andelen stressade finns bland unga som vet vad de vill göra på sin fritid men som inte får tiden att räcka till. Utöver det är andelen stressade betydligt högre bland unga kvinnor än bland unga män i alla tre existensformerna.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att en fritid i balans ger en lägre andel stressade unga kvinnor och unga män. Mest utsatta, särskilt av de unga kvinnorna, är de som erfar tidsnödens fritid.

Tabell 43. Andelen unga kvinnor och unga män med balanserad fritid, tomrummets fritid respektive tidsnödens fritid. Procent

Balanserad fritid		Tomrummets fritid		Tidsnödens fritid	
Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män
37	19	41	29	68	43

Fritidsutbudets omfattning och fritid i och utan balans

Studien har funnit empiriskt stöd för att ett omfattande lokalt fritidsutbud respektive en fritid i balans tydligt är relaterade till lägre andelar stressade unga. Därmed blir det intressant att närmare undersöka relationen mellan just utbud, balans och stress. Jag börjar med relationen mellan utbud och balans. Därefter tittar jag närmare på andelen stressade unga, de som under senaste halvåret känt sig stressade flera gånger i veckan eller oftare.

Utbud och balans

När unga bedömer att det lokala fritidsutbudet är omfattande, upplever hälften av dem (50 procent) att deras fritid är i balans. Om fritidsutbudet bedöms som mycket begränsat, är motsvarande andel 30 procent. Med upplevelsen av ett omfattande utbud följer alltså en större andel unga med en balanserad fritid. Bilden förstärks när man lägger till bedömningen av det lokala fritidsutbudet som omfattande, då känner endast 7 procent igen sig i tomrummets fritid. Om de lokala utbudet bedöms som mycket begränsat är motsvarande andel 32 procent.

Utbud, balans och kön

När det lokala fritidsutbudet är omfattande upplever 45 procent av de unga kvinnorna att deras fritid är i balans. Motsvarande andel för de unga männen är 56 procent. Om fritidsutbudet

i stället bedöms som mycket begränsat, är det 30 procent av de unga kvinnorna som upplever detsamma, bland männen är det 32 procent. Med ett omfattande utbud följer högre andelar unga kvinnor och unga män med sin fritid i balans. Dessutom är könsskillnaderna betydligt lägre än vad den empiriska redovisningen tidigare visat.

Utbud, balans, kön och stress

När unga kvinnor bedömer det lokala utbudet som omfattande och upplever att deras fritid är i balans är 30 procent stressade. Under dessa villkor anger endast 2 procent att de är stressade varje dag! När fallet är det omvända, det vill säga när unga kvinnor bedömer det lokala utbudet som mycket begränsat och upplever att deras fritid inte är i balans är stressnivåerna påtagligt högre. Om obalansen avser att de upplever överflöd i fri tid och frånvaro av meningsfull aktivitet, tomrummets fritid, så är 71 procent av de unga kvinnorna stressade. Om obalansen i stället avser en idé om en aktivitet men ett underskott på fri tid, tidsnödens fritid, så är 82 procent av kvinnorna stressade. Med ett omfattande utbud och en fritid i balans är andelen stressade kvinnor avsevärt mycket lägre än när utbudet är begränsat och fritiden i obalans.

Tendensen, om än med betydligt lägre andelsnivåer, är densamma för unga män. Med ett omfattande lokalt fritidsutbud och en fritid i balans är 13 procent av männen stressade. Med ett begränsat utbud och obalans i termer av för mycket fri tid (53 procent) respektive för lite tid (54 procent) är andelen stressade unga män avsevärt högre.

Sammanfattningsvis finns ett starkt empiriskt stöd för två tolkningar. För det första är lokalt fritidsutbud och en balanserad fritid relaterade till varandra. Med ett omfattande lokalt utbud har en större andel unga fritid i balans, både unga kvinnor och unga män. För det andra är andelen stressade, både kvinnor och män, betydligt lägre om de har ett omfattande utbud och en fritid i balans. Andelen stressade är alltså betydligt högre om de samtidigt upplever att det lokala fritidsutbudet är begränsat och att deras fritid inte är i balans.

Utsatthet, stress och fritid i och utan balans

Jag har vid återkommande tillfällen påmint om att det finns unga som erfar utsatthet utan att leva med utsatthetens villkor. Även det omvända har påpekats. Unga kan leva med utsatthetens villkor utan att erfara utsatthet. Med dessa två exempel på tänkbara utfall av relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet påbörjas en konstruktion av en *utsatthetstypologi* med följande fyra kategorier:

- **Utsatthetens utsatta:** unga som lever med utsatthetens villkor och erfar utsatthet.
- **Utsatthetens icke utsatta:** unga som lever med utsatthetens villkor men inte erfar utsatthet.
- **Utsatta utan utsatthet:** unga som inte lever med utsatthetens villkor men erfar utsatthet.

- **Icke utsatta:** unga som inte lever med utsatthetens villkor och inte erfar utsatthet.

I detta avslutande avsnitt avgränsas utsatthetens villkor till *utsatthet i ekonomi* (ekonomisk oro och betalningssvårigheter) respektive *utsatthet i familj* (oro för familjerelationer och relations-svårigheter).⁶⁷ Precis som i tidigare avsnitt innebär erfaren utsatthet *stress*: att under det senaste halvåret flera gånger i veckan eller oftare känna stress. Fritidens emergens, frågan om fritid kan bidra till att motverka utsatthet avgränsas till *balanserad fritid* och *tidsnödens fritid*.

När jag nu en fjärde och sista gång återvänder till frågan om fritid kan bidra till att motverka utsatthet vägleds jag huvudsakligen av två frågeställningar:

- Vad skiljer de unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi respektive familj **och** inte erfar utsatthet i form av stress från de unga som lever med samma utsatthet och är stressade?
- Vad skiljer de unga som inte lever med utsatthetens villkor i ekonomi och familj **och** inte erfar utsatthet i form av stress från dem som är stressade fast de inte lever med utsatthet i villkor?

Undersökningen gäller alltså om det som skiljer de stressade (med respektive utan utsatta villkor) från de som inte är stressade (med respektive utan utsatta villkor) är närvaro av balanserad fritid och frånvaro av tidsnödens fritid. Frågan om fritidens emergens lyder alltså:

- Om unga med och utan utsatthetens villkor i ekonomi respektive familj och som *inte är stressade* i större utsträckning upplever att de har balanserad fritid och i mindre utsträckning upplever att de har en fritid kännetecknad av tidsnöd?
- Om unga med och utan utsatthetens villkor i ekonomi respektive familj och som *är stressade* i mindre utsträckning upplever att de har en balanserad fritid och i större utsträckning upplever att de har en fritid kännetecknad av tidsnöd?

De två frågeställningarna besvaras med hjälp av två strategiska jämförelser. Dels jämförs unga som lever utsatthetens villkor och är stressade med unga som lever med samma utsatthet i villkor men som inte är stressade. Dels jämför vi unga som inte lever med utsatthetens villkor och som trots detta är stressade med unga som inte lever med utsatthetens villkor och inte är stressade. Först läggs fokus på utsatthet i ekonomi och därefter utsatthet i familj. Varje delavsnitt inleds med en beskrivning av andelen och antalet unga i den studerade populationen av 16–25-åringar som hör till typologins fyra kategorier. För att förtydliga repeteras definitionerna av de fyra kategorierna. Därefter redovisas andelen unga kvinnor samt andelen unga män i de olika kategorierna. I en tredje del undersöks om en balanserad fritid minskar och om tidsnödens fritid ökar andelen stressade bland unga som lever med respektive utan utsatthet. Avslutningsvis görs samma jämförelse med avseende på kön.

Utsatthetens villkor i ekonomi

Andelen unga i typologins fyra kategorier

Sex procent av de unga hör till kategorin *utsatthetens unga*. I absoluta tal är det ungefär 72 000 individer som lever med utsatta ekonomiska villkor och är stressade. *Utsatthetens icke utsatta* utgör 4 procent av de unga. Precis som utsatthetens unga lever de med utsatta ekonomiska villkor men är trots detta inte stressade. Ungefär 48 000 unga hör till denna kategori. Typologins tredje kategori innefattar de unga som inte är ekonomiskt utsatta men som ändå är stressade. Denna kategori av *utsatta utan utsatthet* utgör 9 procent av de unga, vilket motsvarar ungefär 108 000 individer. Knappt var fjärde ung (24 procent) hör till kategorin *icke utsatta*. De unga i denna kategori är inte utsatta i ekonomiska villkor. Inte heller är de stressade, det vill säga de känner sig inte stressade flera gånger i veckan eller oftare. I absoluta tal är rör det sig om ungefär 288 000 individer.⁶⁸

Andelen unga män och unga kvinnor i de fyra kategorierna

Till kategorin utsatthetens utsatta hör 8 procent av de unga kvinnorna och 3 procent av de unga männen. För utsatthetens icke utsatta är motsvarande andelar 4 respektive 3 procent. Nästan var tionde ung kvinna (9 procent) hör till kategorin utsatta utan utsatthet. Detsamma gäller 7 procent av de unga männen. Slutligen har vi kategorin icke utsatta som drygt var tredje ung man (34 procent) hör till, bland unga kvinnor är det 17 procent. Det går alltså att konstatera att

för varje kategori är andelen unga kvinnor större än andelen unga män. Men endast i fallet med de icke utsatta är andelsskillnaderna påtagliga.

Ekonomiska villkor och fritidens emergens

Tabell 44 redovisar mycket påtagliga tendenser. Den största andelen unga med balanserad fritid finner vi bland de icke utsatta, de unga som inte lever med utsatthetens villkor i ekonomi och inte är stressade. Närmare sju av tio (68 procent) i denna kategori av icke utsatta upplever att de har en balanserad fritid. Den minsta andelen unga med balanserad fritid finns hos unga som lever med utsatta ekonomiska villkor och är stressade. Drygt en av tre (34 procent) av utsatthetens utsatta har en balanserad fritid. Dessa utfall är kanske inte särskilt förvånande med tanke på att vi vet att utsatthet i ekonomi är starkt relaterad till stress. Men vi har också

lärt oss att unga som upplever att deras fritid karaktäriseras av balans mellan tid till förfogande och meningsfull aktivitet är mindre stressade än unga som upplever obalans i form tidsnödens fritid: att veta vad man vill men av tidsskäl inte kunna.

Vad som är särskilt intressant för fokus på fritidens eventuellt motverkande kraft mot stress är om det finns andelsskillnader mellan utsatthetens utsatta och utsatthetens icke utsatta *respektive* mellan utsatta utan utsatthet och icke utsatta. När vi jämför utsatthetens utsatta med utsatthetens icke utsatta jämför vi kategorier av unga som å ena sidan delar utsatthetens villkor i ekonomi och å andra sidan **är** respektive **inte är** stressade. Av tabell 44 framgår att utsatthetens utsatta (34 procent) i betydligt lägre utsträckning upplever att de har en mer balanserad fritid än utsatthetens icke utsatta (56 procent). Det finns alltså ett påtagligt empiriskt stöd för

Tabell 44. Andelen unga med balanserad fritid respektive tidsnödens fritid i typologins fyra kategorier med avseende på ekonomiska villkor. Procent

	Utsatthetens utsatta	Utsatthetens icke utsatta	Utsatta utan utsatthet	Icke utsatta
Balanserad fritid	34	56	43	68
Tidsnödens fritid	52	26	50	23

Tabell 45. Andelen unga kvinnor och unga män med balanserad fritid respektive tidsnödens fritid i typologins fyra kategorier med avseende på ekonomiska villkor. Procent

	Utsatthetens utsatta		Utsatthetens icke utsatta		Utsatta utan utsatthet		Icke utsatta	
	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män
Balanserad fritid	35	38	49	58	35	46	67	72
Tidsnödens fritid	50	38	31	27	57	46	24	17

tolkningen att en balanserad fritid kan minska andelen stressade bland ekonomiskt utsatta. Vilket jag ser som en rimlig tolkning.

Tendensen är densamma när vi jämför icke utsatta och utsatta utan utsatthet. Ingen av kategorierna rymmer unga som lever med utsatthetens villkor i ekonomi. De utsatta utan utsatthet är stressade. De icke utsatta är det inte. Nästan sju av tio (68 procent) icke utsatta har en balanserad fritid. Bland de icke utsatta är det drygt fyra av tio (43 procent). Det finns alltså empiriskt stöd för tolkningen att utsatta utan utsatthet i större utsträckning är stressade eftersom de i mindre utsträckning (än de icke utsatta) har en fritid i balans.

Dessa tolkningar om att en balanserad fritid kan motverka stress, stärks ytterligare om man tittar på utfallet av tidsnödens fritid. Av tabell 44 framgår att utsatthetens utsatta respektive utsatta utan utsatthet i betydligt större utsträckning (52 respektive 50 procent) upplever tidsnödens fritid än utsatthetens icke utsatta (26 procent)

och icke utsatta (23 procent). Bland unga som har utsatta ekonomiska villkor och är stressade är andelen som upplever tidsnödens fritid betydligt högre (52 procent) än bland unga som lever med samma utsatthet i ekonomi men som inte är stressade (26 procent). Samma tendens gäller unga som inte är ekonomiskt utsatta. Unga utan utsatta villkor men som är stressade, upplever i betydligt större utsträckning att deras fritid lider av tidsnöd (50 procent) än unga utan utsatthet i ekonomi och utan stress (23 procent). Vi har alltså empiriskt stöd för tolkningen att tidsnödens fritid kan bidra till ökad stress både bland unga som lever med utsatta och icke utsatta ekonomiska villkor.

Ekonomiska villkor, kön och fritidens emergens

Hur påverkas dessa antaganden om fritiden som emergent kraft om vi också tar hänsyn till kön (tabell 45)? Först här i betydelsen av balanserad

fritid. Unga kvinnor i kategorin utsatthetens icke utsatta upplever i större utsträckning (49 procent) en balanserad fritid än unga kvinnor i kategorin utsatthetens utsatta (35 procent). Även icke utsatta unga kvinnor upplever i större utsträckning (67 procent) att deras fritid är i balans än unga kvinnor som är utsatta utan utsatthet (35 procent). Tendensen för de unga männen är densamma. Utsatthetens icke utsatta unga män har i större utsträckning (58 procent) en balanserad fritid än utsatthetens utsatta unga män (38 procent). Icke utsatta unga män upplever i betydligt större utsträckning (72 procent) att deras fritid är i balans än unga män som är utsatta utan utsatthet (46 procent). Det finns ett empiriskt stöd för tolkningen att en balanserad fritid kan motverka stress, både bland unga kvinnor och bland unga män som lever med och utan ekonomiskt utsatta villkor.

Även här förstärks tolkningen av utfallet i tidsnödens fritid, som är mer vanlig bland utsatthetens utsatta unga kvinnor (50 procent) än bland utsatthetens icke utsatta unga kvinnor (31 procent). Detsamma gäller för de unga männen. Sjutton procent av de icke utsatta unga männen upplever tidsnödens fritid. Bland unga män som är utsatta utan utsatthet är motsvarande andel 46 procent. Det finns alltså empiriskt stöd för tolkningen att tidsnödens fritid kan bidra till ökad stress både bland unga kvinnor och bland unga män som lever med utsatta och icke utsatta ekonomiska villkor.

Frågan är nu om det finns stöd för tolkningen att en fritid i balans kan bidra till att motverka stress bland unga som lever med utsatthetens villkor i familj.

Utsatthetens villkor i familj

Andelen unga i typologins fyra kategorier

Fyra procent hör till kategorin utsatthetens utsatta. Det innebär att ungefär 48 000 unga lever med utsatta familjevillkor och är stressade. Också utsatthetens icke utsatta lever med utsatta villkor i familj, men till skillnad från utsatthetens utsatta är de inte stressade. Till denna senare kategori hör 2 procent av de unga, ungefär 24 000 individer. Typologins tredje kategori, de unga som inte har utsatta familjevillkor men som likväl är stressade, utgör 12 procent av de unga, det motsvarar ungefär 144 000 individer. Drygt var fjärde ung (28 procent) är icke utsatt och lever varken med utsatta familjevillkor eller stress i betydelsen att känna sig stressad flera gånger i veckan eller oftare. I absoluta tal rör det sig om cirka 336 000 individer.

Andelen unga män och unga kvinnor i typologins fyra kategorier

Till kategorin utsatthetens utsatta hör 5 procent av unga kvinnor och 3 procent av unga män. Motsvarande andelar för utsatthetens icke utsatta är 3 respektive 2 procent. Av de unga kvinnorna är 14 procent utsatta utan utsatthet. Bland de unga männen hör 8 procent till samma kategori. Drygt var femte ung kvinna (22 procent) och 36 procent av de unga männen är icke utsatta. Precis som i fallet med ekonomiska villkor, visar det sig att för varje kategori kring utsatthet är andelen unga kvinnor större än andelen unga män.

Familjevillkor och fritidens emergens

Av tabell 46 framgår att andelen unga som i störst utsträckning upplever att deras fritid är i balans är de icke utsatta (68 procent). Den lägsta andelen unga som upplever att de vet vad de vill göra på fritiden och har lagom med tid att göra det på är unga i kategorin utsatthetens utsatta (34 procent). Det intressanta i sökandet efter svar på frågan om fritiden kan vara en emergent kraft i ungas liv är om vi kan se några tydliga skillnader mellan utsatthetens utsatta och utsatthetens icke utsatta **respektive** icke utsatta och utsatta utan utsatthet. Femtiosex procent av utsatthetens icke utsatta och 34 procent av utsatthetens utsatta upplever en fritid i balans. Alltså har unga med utsatta familjevillkor som inte erfar utsatthet i termer av stress, i betydligt större utsträckning sin fritid i balans än unga som erfar samma utsatthet i villkor och är stressade. Sextioåtta procent av icke utsatta och 43 procent av utsatta utan utsatthet upplever en fritid i balans. Det innebär att unga som inte är utsatta i familjevillkor och inte är stressade i betydligt högre grad har sin fritid i balans än unga som inte är utsatta i familjevillkor men som är stressade.

Ett tydligt empiriskt stöd finns alltså för tolkningen att en balanserad fritid kan minska andelen stressade, både bland unga som är utsatta i familjevillkor och bland unga som inte är det.

Precis som i fallet med utsatthet i ekonomiska villkor stärks detta antagande vid studier i utfallet av tidsnödens fritid. Av tabell 46 framgår att utsatthetens utsatta i betydligt större utsträckning (52 procent) upplever tidsnödens fritid än utsatthetens icke utsatta (26 procent). Samma tendens gäller relationen mellan icke utsatta och utsatta utan utsatthet. Hälften (50 procent) av de senare upplever tidsnödens fritid, bland de förra är det 23 procent. Det finns alltså empiriskt stöd för tolkningen att tidsnödens fritid kan bidra till ökad stress bland unga som lever med utsatta villkor och icke utsatta familjevillkor.

Familjevillkor, kön och fritidens emergens

Är tendensen densamma när man tar hänsyn till om de unga är kvinnor eller män? Vi koncentrerar oss först på betydelsen av balanserad fritid. Utsatthetens icke utsatta unga kvinnor

Tabell 46. Andelen unga med balanserad fritid respektive tidsnödens fritid i typologins fyra kategorier med avseende på familjevillkor. Procent

	Utsatthetens utsatta	Utsatthetens icke utsatta	Utsatta utan utsatthet	Icke utsatta
Balanserad fritid	34	56	43	68
Tidsnödens fritid	52	26	50	23

upplever i betydligt större utsträckning (64 procent) en balanserad fritid än utsatthetens unga kvinnor (33 procent). Även icke utsatta unga kvinnor upplever i större utsträckning (64 procent) att deras fritid är i balans än unga kvinnor som hör till kategorin utsatta utan utsatthet (40 procent). Det finns med andra ord empiriskt stöd för tolkningen att en balanserad fritid kan motverka stress för unga kvinnor som lever med och utan utsatta villkor.

Detsamma gäller när vi jämför icke utsatta unga män (71 procent) med unga män som är utsatta utan utsatthet (49 procent). Däremot har **inte** unga män som är utsatta utan att vara stressade (40 procent) sin fritid i balans i någon större utsträckning jämfört med unga män som hör till kategorin utsatthetens utsatta (37 procent). Medan en balanserad fritid kan bidra till att motverka stress hos unga kvinnor som både lever med utsatta och icke utsatta villkor, tycks en balanserad fritid endast kunna bidra till att motverka stress hos unga män med icke utsatta familjevillkor.

I vilken utsträckning kan denna bild förstärkas av utfallet av tidsnödens fritid? Tidsnödens fritid är betydligt vanligare bland utsatthetens utsatta unga kvinnor (54 procent) än bland unga kvinnor som hör till kategorin utsatthetens icke utsatta (19 procent). Samma tydliga tendens gäller när man jämför unga kvinnor som är icke utsatta med de som är utsatta utan utsatthet. Av de senare upplever 54 procent en fritid i tidsnöd, bland de förra är andelen 26 procent.

Det finns empiriskt stöd för tolkningen att tidsnödens fritid är mer vanligt förekommande bland unga som är stressade, både bland unga med utsatta familjevillkor och bland unga utan utsatthet i sådana villkor. Att så är utfallet stärker tolkningen att en balanserad fritid är en emergent kraft i unga kvinnors liv.

Hur ser det ut med tidsnödens fritid bland unga män? Var femte ung man (20 procent) bland de icke utsatta upplever tidsnödens fritid. Bland utsatta utan utsatthet är motsvarande an-

Tabell 47. Andelen unga kvinnor och unga män med balanserad fritid respektive tidsnödens fritid i typologins fyra kategorier med avseende på familjevillkor. Procent

	Utsatthetens utsatta		Utsatthetens icke utsatta		Utsatta utan utsatthet		Icke utsatta	
	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män	Unga kvinnor	Unga män
Balanserad fritid	33	37	64	40	40	49	64	71
Tidsnödens fritid	54	47	19	40	54	41	26	20

del 41 procent. Utsatta utan utsatthet lever alltså i betydligt större utsträckning med tidsnöd i fritid än icke utsatta. Utfallet stärker tolkningen av en balanserad fritid som motverkande kraft till erfaren utsatthet i termer av stress.

Jämför man däremot utsatthetens icke utsatta män med unga män som hör till kategorin utsatthetens utsatta är skillnaderna inte så stora. Bland de förra upplever fyra av tio unga män (40 procent) tidsnödens fritid, bland de senare är det 47 procent.

Med andra ord: Unga män som lever med utsatta familjevillkor och inte är stressade upplever i något mindre utsträckning tidsnödens fritid än unga män som lever utsatthetens villkor i familj och är stressade. Detta utfall stärker tolkningen att en balanserad fritid endast kan bidra till att motverka stress hos unga män med icke utsatta familjevillkor.

Sammanfattning och slutsatser

I detta avslutande empiriska kapitel har jag på olika sätt försökt att besvara uppdragets fjärde fråga: Kan fritiden bidra till att minska ungas erfarna utsatthet? I sin preciserade form löd frågan: Kan unga kvinnors och unga mäns fritid i betydelsen utövande av olika aktiviteter, omfattande lokalt fritidsutbud och balans mellan fritidsintresse och mängden fri tid minska erfaren utsatthet förstådd som stress? Jag frågade mig också om denna minskning kan gälla både unga som lever med och unga som inte lever med utsatthetens villkor i ekonomi och familj. Studien har visat att andelen stressade unga är betydligt större när de lever med utsatthetens villkor och att stress är påtagligt relaterad till andra psykosociala aspekter som huvudvärk, ont i magen, sömnsvårigheter av olika slag och trötthet. Det gäller särskilt bland unga kvinnor.

Efter detta konstaterande följde en tes om att fritid som aktivitet, utbud och balans kan utgöra en motverkande kraft till stress. Det visade sig mycket svårt att studera relationen mellan *fritidsaktiviteter* och stress. Efter att ha redovisat utfallet av andelen stressade unga män och unga kvinnor i olika fritidsaktiviteter och problematiserat de empiriska utfallen, kunde jag konstatera att det i nuläget var bättre att sätta parentes kring förståelsen av fritidsaktiviteter som eventuella emergenta krafter. Men jag gav emellertid inte helt upp idén om att det skulle kunna vara möjligt, utan kunde snarare konstatera att det kräver mer än vad som var möjligt att göra i detta sammanhang. I stället valde jag att fokusera på fritid som lokalt utbud och fritid i och utan balans.

Jag fann empiriskt stöd för tolkningen att andelen stressade unga, både bland unga kvinnor och bland unga män, var betydligt lägre när de bedömde det lokala fritidsutbudet som omfattande snarare än begränsat. Jag visade också att bedömningen av ett rikt fritidsutbud var relaterad till de ungas känsla av delaktighet i samhället. Det visade sig även att det bland de unga som bedömde det lokala fritidsutbudet som omfattande **och** som kände sig delaktiga i det svenska samhället fanns påtagligt lägre andelar stressade än när fallet var det omvända.

Därefter fann jag även empiriskt stöd för att unga som upplevde en fritid i balans och som kände att de hade lagom med fri tid samt upplevde att de hann med att göra vad de ville, i betydligt lägre utsträckning var stressade än unga som inte hade sin fritid i balans. Särskilt stressade var de unga som erfor vad som benämndes tidsnödens fritid, det vill säga de som kände att de ofta hade så lite fritid att de inte kunde hinna med att göra det som de ville göra. Detta utfall gällde både unga kvinnor och unga män.

Förutom detta var lokalt fritidsutbud och fritid i balans relaterade till varandra. Bland unga som bedömde det lokala fritidsutbudet som omfattande var det en betydligt större andel som kände att deras fritid var i balans än när utbudet var begränsat.

I relationen mellan utsatthetens villkor och utsatt erfarenhet ville jag undersöka fritid som emergent kraft. Jag gjorde det genom att jämföra unga som hade utsatta villkor i ekonomi respektive familj och var stressade med unga med samma utsatta villkor men som inte var stressade. Jag ville även jämföra unga som inte levde med utsatthetens villkor i ekonomi och familj och som var, respektive inte var, stressade.

På så sätt kunde fritiden som eventuell emergent kraft undersökas genom jämförelse inom kategorin unga med utsatta villkor respektive inom kategorin unga utan utsatta villkor.

Jag fann då påtagligt empiriskt stöd för att unga som hörde till kategorin utsatthetens icke utsatta (unga som var utsatta i ekonomi respektive familj men inte var stressade) i betydligt större utsträckning hade en balanserad fritid än unga som hörde till kategorin utsatthetens utsatta (unga som var utsatta i ekonomi respektive familj och som var stressade).

På samma sätt förhöll det sig när icke utsatta (unga som varken levde med utsatthetens villkor eller var stressade) jämfördes med utsatta utan utsatthet (unga som inte hade utsatta villkor men som ändå var stressade). De förra hade sin fritid i balans i betydligt större utsträckning än de senare.

Med ett mindre undantag gällde detta tydliga utfall både unga kvinnor och unga män. Undantaget gällde unga män som är utsatta i familjevillkor. Inom denna kategori fanns inga påtagliga skillnader i andelen stressade vad gäller balanserad fritid.

Avslutningsvis är det möjligt att formulera en sammanhållen slutsats om fritid som emergens. Fritid kan utgöra en emergent kraft – den kan motverka utsatthet i form av stress – om de unga bedömer det lokala fritidsutbudet som omfattande och om deras fritid är i balans. I Archers anda har jag med empiriskt stöd visat *hur* fritid kan bidra till att utfallet av olika livsvillkor kan "bli på ett annat sätt än vad det blir om endast påverkan från strukturella och kulturella krafter får verka".⁶⁹ Det finns goda grunder att göra tolkningen att "fritidens emergenta *hur*" kan förstås som en kombination av ett omfattande lokalt fritidsutbud och individer med en fritid i balans.

AVSLUTANDE SAMMAN- FATTNING OCH SLUTSATSER

8

Minna mitt uppdrag har varit att studera ungas utsatthet. Studiens empiriska material är en enkätundersökning till ett riksrepresentativt urval av unga i åldern 16–25 år. Uppdraget har väglett av fyra arbetsuppgifter. För det första att definiera utsatthet. För det andra att mot bakgrund av en definition undersöka i vilken grad unga är utsatta. För det tredje att beskriva vilka de utsatta är och slutligen att försöka utforska om, och i så fall hur, fritid kan bidra till att minska utsatthet.

I huvudsak är studien beskrivande. I vissa avseenden görs tolkningar utifrån stöd i redovisade empiriska mönster. Mot bakgrund av dessa arbetsuppgifter formulerades studiens syfte: att synliggöra villkor och erfarenheter som är av avgörande betydelse för att förstå, förebygga och minska ungas utsatthet. I detta avslutande kapitel ska jag sammanfatta det huvudsakliga utfallet av de fyra arbetsuppgifterna.

Jag inleder med att ge komprimerade svar på studiens fyra vägledande frågor: Hur kan utsatthet förstås? I vilken grad är de unga utsatta? Vilka är de utsatta? Kan fritid bidra till att motverka ungas utsatthet? I dessa svar ryms även några problematiserande kommentarer kring de definitioner och svar som studien gett. Avslutningsvis anger jag några kortfattade utgångspunkter för hur utsatthet kan förebyggas och minskas. Denna avslutning föregås av att jag presenterar en teori om fritid som emergens.

Att förstå utsatthet

Min förståelse av utsatthet tog sin utgångspunkt i filosofen Martha C. Nussbaums fokus på de livsvillkor som, begränsande eller möjliggörande, formar ett barn under uppväxten. Nussbaums bestämning av dessa villkor och erfarenheterna som de genererar, erbjuder en möjlighet att med förnuft och känsla förstå de livsvillkor ett barn på goda grunder bör ha tillgång till. Nussbaums perspektiv synliggjorde tre interrelaterade analytiska fokus.

Ett första analytiskt fokus är ungas grundläggande livsvillkor i termer av materiella resurser, relationer till föräldrar, tillit till den stad där man lever med andra och bemötandet från dess samhälleliga institutioner. Fokus finns även på hälsa. Dessa villkor kom att kallas *utsatthetens villkor* och bestämdes med fyra dimensioner: ekonomiska villkor, familjevillkor, samhällslivets villkor och hälsovillkor.

Varje dimension definierades av en upplevelse- och en fakticitetsaspekt. Att vara *ekonomiskt utsatt* innebär att under den senaste tiden ha känt oro för sin egen (eller den egna familjens) ekonomi **och** att vid flera tillfällen under de senaste tolv månaderna haft betalningssvårigheter. Det första, den ekonomiska oron, utgör upplevelseaspekten, det andra, betalningssvårigheter, utgör fakticiteten. Att vara *familjeutsatt* innebär att känna oro för sina familjerelationer (att de kan leda till skilsmässa eller uppbrott) och att inte kunna prata med sin pappa när man är bekymrad över något.⁷⁰ *Samhälleligt utsatt* innebär att uppleva att det inte går att lita på människor i allmänhet och att vid flera tillfällen ha blivit orättvist behandlad i möten med

samhällsinstitutioner (skola, arbetsförmedling, polis eller rättväsende) på ett sådant sätt att man känt sig kränkt. Slutligen innebär *hälsoutsatt* att ofta känna oro för den egna hälsan och att sällan eller aldrig utöva fysisk aktivitet så att man blir andfådd eller svettas.

Skälet till att jag valde att definiera utsatthetens villkor med både fakticitet (till exempel haft betalningssvårigheter) och upplevelse (till exempel oro över sin familjesituation) var att jag valde att förstå villkor som både yttre strukturella villkor och en inre upplevelse av dessa villkor. På gott och ont blev därmed utsatthet en fråga om strukturella villkors närvaro som förkroppsligad oro. Villkor som dessa påverkar grundligt hur vi mår, hur vi förstår oss själva och vad vi kan göra med våra egna liv.

Ett andra analytiskt fokus är allt det som en ung individ kan men inte givet måste erfara till följd av utsatthetens villkor: att ha en självbild präglad av social oro inför en rad olika viktiga fenomen i livet, att ha bristande självförtroende, att ha påtagliga psykosociala bekymmer och att ha en negativ sam- och framtidsperception. Här användes benämningen *erfaren utsatthet*. En självbild präglad av social oro indikeras av att ofta vara orolig över att bli arbetslös, sitt utseende, vikten, att inte hitta en partner att leva med och att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. Bristande självförtroende innebär oro över att inte klara något som är viktigt. Psykosocial hälsa innebär bekymmer med ont i magen, huvudvärk, sömnsvårigheter, stress och trötthet. Samtidsperceptionen innebär unga som upplever att deras förväntningar på livet inte är uppfyllda. Slutligen, erfaren utsatthet i framtidsperception som innefattar att ha en pessimistisk framtidstro.

Relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet kan bäst förstås som en fråga om *risk*. Vägled av Gunnel Rönnols lät jag utsatthetens villkor betyda att leva under "riskfyllda" villkor, det vill säga att vara exponerad för negativa sociala faktorer. Denna tankefigur innebär att vi tänker oss att individer och grupper som är exponerade och som lever under utsatthetens villkor riskerar att erfara utsatthet i större utsträckning än individer som inte är exponerade. Med riskbegreppet antyds följaktligen att riskerna att erfara utsatthet i självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt i sam- och framtidsperception är större om man lever med utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhälle och hälsa än om man inte gör det. Men – det antyder också att så inte måste vara fallet. Med riskbegreppet gjordes relationen mellan villkor och erfarenhet mer instabil. Utsatta villkor är just risk, vilket återigen innebär att sådana villkor inte per definition måste falla ut i erfaren utsatthet. Relationen mellan villkor och erfarenhet måste därför undersökas empiriskt.

Eftersom relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet förstås som risk, är det relevant att även intressera sig för om unga, både utsatta och icke utsatta, erbjuds möjligheter att hantera sina villkor på ett sådant sätt att de inte erfar utsatthet. Därpå följde ett tredje analytiskt fokus, vilken benämndes *utsatthetens emergens*. Här tog jag hjälp av sociologen Margret S. Archer som hävdar att "en adekvat förståelse av hur vi formas måste hantera samspelet mellan två krafter".⁷¹ Det innebär dels "en specificering av **hur** strukturella och kulturella krafter påverkar handlande människor, dels **hur** agenter använder sina personliga krafter för att handla så att utfallet blir på ett annat sätt än vad

det blir om endast påverkan från de strukturella och kulturella krafterna får verka⁷². Det var just i detta sammanhang jag undersökte om, och hur, fritid kan verka som emergent kraft.

Efter att denna förståelse av utsatthet som villkor, erfarenhet och emergens hade etablerats fick mötet med Angela exemplifiera vad det **kan** innebära att leva i den kategori som kallas erfaren utsatthet (en kategori som inkluderar självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt sam- och framtidsperception). Exemplet Angela visar inte endast att risk i villkor blir till erfaren utsatthet utan även att villkor som leder till erfaren utsatthet kan förhindra utsatthetens emergens: Angelas möjligheter och förmåga att hantera sin utsatthet så att utsatthetens mönster kan brytas. Min förhoppning är att mötet med Angela kunde förtydliga Nussbaums förnufts- och inlevelsepräglade förståelse, i dess levda form, av vad jag kom att kalla utsatthetens villkor, erfaren utsatthet och utsatthetens emergens.

Berättelsen om Angela följdes av hälsoforskaren Richard G. Wilkinsons forskningsöversikt, som i stor utsträckning bekräftade betydelsen av den definition av utsatthet som används i denna studie. Wilkinson visar nämligen att främst materiella och relationella villkor påtagligt ökar risken för erfaren utsatthet med avseende på faktorer som just självbild, självförtroende, psykosocial hälsa, stress samt sam- och framtidsperception. Han visar också att det jag kallar för emergens, motverkas av just sättet på vilket villkor genererar erfaren utsatthet. Wilkinson fokuserar däremot inte på de unga som erfår utsatthet trots att de inte lever med utsatthetens villkor. Jag återkommer till denna kategori av unga.

Graden av utsatthet

I kapitel två till fem undersöktes i vilken grad unga är utsatta. På så sätt fick uppdragets andra fråga, om i vilken grad unga är utsatta, fyra olika men relaterade svar. Först redovisades andelen unga som lever med utsatthetens villkor. Därefter följde en beskrivning av andelen unga som erfår utsatthet. I det fjärde kapitlet relaterades utsatthetens villkor till erfaren utsatthet. Är det så att unga med utsatta villkor i större utsträckning erfår utsatthet än unga som inte gör det? Innebär utsatthetens villkor ökade risker för erfaren utsatthet? Det femte kapitlet ägnades åt dubbel och förtätad utsatthet. Vad är konsekvensen av att leva med utsatthet i två eller flera dimensioner? Ökar risken för erfaren utsatthet ytterligare då?

Utsatthetens villkor

Kapitlet om utsatthetens villkor möjliggör fyra slutsatser. *Den första slutsatsen* är att andelen unga som lever utsatthetens villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa utgör påtagliga minoritetsandelar. Var tionde av de unga lever med *utsatthet i ekonomiska villkor*. Men det visade sig att andelen unga som den senaste tiden känt oro för sin ekonomiska situation är omfattande (60 procent). Dessutom har nästan var tredje ung under det senaste året, vid minst ett tillfälle, haft svårigheter att klara de löpande utgifterna, till exempel för mat och räkningar. Ekonomisk oro och betalningssvårigheter är alltså vanligt. Mindre vanligt är att vara *ekonomiskt utsatt* – det vill säga att ofta känna oro **och** vid flera tillfällen ha haft betalningssvårigheter.

Var fjortonde av de unga lever med *utsatthet i familjevillkor*. Andelen unga som den senaste tiden känt sig oroliga för skilsmässa eller uppbrott i sin egen eller föräldrars relation är dock relativt omfattande. Det gäller drygt var fjärde ung. Ungefär lika stor andel upplever att de inte kan prata med sin pappa när de har bekymmer eller oroar sig över något. Precis som i fallet med de ekonomiskt utsatta, är det mindre vanligt att vara just *familjeutsatt*, det vill säga att ofta känna oro över sin familjesituation **och** att ha relationssvårigheter till sin pappa.

Endast 3 procent lever med utsatthet i *samhälslivets villkor*. Att vara *samhälleligt utsatt* innebär att uppleva att det inte går att lita på människor i allmänhet **och** att vid flera tillfällen blivit orättvist behandlad av en samhällsinstitution på ett kränkande sätt. Nästan var femte ung upplever dock bristande tillit till andra och drygt en av tre har varit med om kränkande bemötande av en samhällsinstitution.

Sex procent lever med *utsatthet i hälsovillkor*. Dessa *hälsoutsatta* är unga som ofta upplever oro för den egna hälsan **och** är fysiskt inaktiva, som en gång i månaden och mer sällan eller aldrig tränar så att de blir andfådda eller svettas. En stor andel unga, sju av tio, lever dock med oro för sin hälsa. Drygt var tredje ung är fysiskt inaktiv.

Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att den empiriska bestämningen av utsatthet inte är helt övertygande. Min bedömning är att konstruktionen av utsatthet fungerar bäst med ekonomi och hälsa. I båda dessa fall är upplevelse och fakticitet väl relaterade. Oro för den egna ekonomiska situationen relateras till faktiska betalningssvårigheter. Oro över den egna hälsan relateras till att vara fysiskt inaktiv. Konstruktionen av utsatthet i familj och samhällsliv

är inte lika entydiga. I fallet familj relateras oro för familjesituationen till att inte kunna prata med sin pappa när man känner oro och bekymmer. Förvisso rymmer här upplevelse och fakticitet. Det gäller både familj och familjerelationer. Men de båda sidorna är inte helt överensstämmande, det hade krävt att upplevelsen av familjesituationen skulle ha varit relaterad till faktisk erfarenhet av skilsmässa.

Även konstruktionen av de samhälleligt utsatta rymmer samma problematik. Här definieras oro med ungas frånvaro av tillit till andra människor i samhället. Fakticitet bestäms av att ha blivit bemött kränkande av samhällsinstitutioner. Förvisso överstämmer dessa båda variabler väl med Nussbaums betoning på villkor i termer av den stad man lever i och de institutioner man där möter och formas av, men de är inte relaterade på det entydiga sätt som utsatthet i ekonomi och hälsa är. Enkäten rymde helt enkelt inte frågor som gjorde full symmetri möjlig. Jag fann det nödvändigt att betala detta pris för att hålla fast vid idén om att utsatta villkor bör förstås som både upplevelse och fakticitet.⁷³ Med andra ord: att vara utsatt är att faktiskt vara det och uppleva det i form av oro. Också denna bestämning kan naturligtvis ifrågasättas. Inte minst därför att bestämningen av villkor därmed rymmer just en upplevelsesida. Är det då inte rent av en fråga om erfaren utsatthet? Mitt motargument är att villkor måste upplevas för att vara villkor i termer av utsatthet. Fakticitet måste ges mening i form av upplevelse för att ha betydelse. Denna kritiska diskussion har inte någon entydig lösning. Förhoppningsvis hjälper den läsaren att vara mer medveten om min konstruktion och de empiriska utfall som följer i dess spår.

Jag kan även konstatera att samtidigt som andelsminoriteter av unga är utsatta i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa så lever stora andelar (om än mycket varierande) med oro för just ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa. Det gäller särskilt hälsa och ekonomi. *En andra slutsats* är således att andelen unga som känner oro över sina livsvillkor är hög.

Det är även viktigt att konstatera att även om andelarna unga med utsatta villkor utgör klara minoritetsandelar (3–10 procent), så måste antalet utsatta bedömas som högt. I Sverige finns 110 000 unga som lever med utsatta villkor i ekonomi, som ofta upplever oro för den egna eller familjens ekonomi och som vid flera tillfällen under de senaste tolv månaderna haft svårt att klara löpande utgifter för mat, hyra och räkningar med mera. Cirka 77 000 är familjeutsatta, cirka 33 000 är samhälleligt utsatta och cirka 66 000 är hälsoutsatta. *En tredje slutsats* är därmed att antalet unga individer som lever med utsatthetens villkor bör bedömas som högt. Det gäller särskilt utsatta villkor i ekonomi.

Det andra kapitlet rymde även en redovisning av de ungas *bedömning* av sina villkor i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa. Det visade sig, vilket blir *den fjärde slutsatsen*, att unga som är utsatta i villkor i hög grad är missnöjda med dessa villkor. Att vara utsatt betyder därmed också i stor utsträckning att vara missnöjd med sina livsvillkor och de möjligheter som livet erbjuder.

Att erfara utsatthet

Det tredje kapitlet redovisade andelen unga som erfar utsatthet i självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt i sam- och framtidsper-

ception. Det visade sig att relativt stora minoritetsandelar av unga har en självbild präglad av social oro. Ungefär var femte ung oroar sig ofta för att bli arbetslös, för sitt utseende och för sin vikt. Runt var tionde ung är ofta orolig över att inte hitta en partner att leva med. Var tjugonde ung är ofta orolig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld.

En relativt stor andel unga har ett *bristande självförtroende*. Mer än var femte tror inte att de kan klara något som är viktigt för dem.

Mycket varierande andelar unga har en *psykosocial hälsa* präglad av påtagliga bekymmer. Lägst andelar avser ont i magen (13 procent) och besvär med huvudvärk (16 procent). Några andelar är däremot mycket höga. Fyra av tio känner sig stressade flera dagar i veckan eller oftare. Drygt hälften av de unga är lika ofta trötta under dagarna. Olika problem med sömn intar andelsmässigt en mellanställning, ungefär var fjärde har flera gånger i veckan eller oftare svårt att somna. Andelen unga som anger dålig natt-sömn är ungefär densamma.

Relativt stora men varierande minoritetsandelar unga erfar *icke uppfyllda förväntningar på det egna livet* respektive *pessimistiska framtidsförhoppningar*. Närmare var femte ung erfar att deras liv i dag inte motsvarar deras förväntningar. Knappt var tionde ung har en mycket eller ganska pessimistisk syn på sin egen framtid.

Min bestämning av erfaren utsatthet vägledades, på gott och ont, av Nussbaums förståelse av vad ungas livsvillkor bidrar till att forma. Dessa erfarenheter exemplifierades med berättelsen om Angelas liv och erfarenheter. De fick också gott stöd av Wilkinsons forskningsöversikt. Jag ser det ändå som en brist att jag inte integrerat utbildning och skolerfarenheter i min empiriska

analys. Detsamma gäller arbetsvillkor och dessa villkors betydelse.

De empiriska utfallen för erfaren utsatthet möjliggör fyra interrelaterade slutsatser:

En första slutsats är att andelarna av erfaren utsatthet består av minoritetsandelar (med ett undantag). Det innebär i huvudsak att majoriteten av unga inte erfar utsatthet. Minoritetsandelarna varierar dock väsentligt. En av tjugo oroar sig för att bli utsatt för fysiskt eller psykiskt våld. Drygt hälften är trötta på dagarna flera dagar i veckan eller oftare.

En andra slutsats, precis som i fallet med utsatthetens villkor, är att antalet unga som erfar utsatthet måste bedömas som stort. Inte mindre än sex indikatorer på erfaren utsatthet når över 20 procent. En av fem motsvarar drygt 200 000 individer. Stress och trötthet på dagarna visar särskilt höga andelar.

En tredje slutsats är att bekymmer med psykosocial hälsa dominerar ungas erfarenheter av utsatthet.

Slutligen gjordes i det tredje kapitlet en jämförelse mellan andelen unga som lever med utsatthetens villkor och andelen unga som erfar utsatthet.

Denna jämförelse möjliggjorde *en fjärde slutsats*: att andelarna unga som erfar utsatthet ofta är mycket högre än andelarna unga som lever med utsatta villkor. Med andra ord erfar många unga utsatthet utan att nödvändigtvis ha utsatta villkor.

Utsatthetens villkor och erfaren utsatthet

Det fjärde kapitlet undersökte relationen mellan utsatthetens villkor i ekonomi, familj, sam-

hällsliv respektive hälsa **och** erfaren utsatthet vad gäller självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt i sam- och framtidsperception. Frågan var om andelen som erfar utsatthet är högre bland unga som lever utsatthetens villkor. I Rönns andas undersöktes risken med att leva med utsatta villkor. Jag jämförde unga som är utsatta i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa med unga som är partiellt eller inte alls utsatta. Med icke utsatta avses unga som varken känt oro för ekonomi, familj, samhällsliv eller hälsa, haft betalningssvårigheter eller relationssvårigheter, blivit kränkta av samhällsinstitutioner eller varit fysisk inaktiva.

De partiellt utsatta intog en mellanställning mellan de utsatta och de icke utsatta. De ekonomiskt utsatta, som exempel, utgjordes av de unga som då och då upplevt ekonomisk oro **och** som vid ett tillfälle haft betalningssvårigheter.

Den empiriska redovisningen av relationen mellan utsatthetens villkor och erfaren utsatthet möjliggör fyra slutsatser:

En första slutsats är att unga som lever utsatthetens villkor vad gäller ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa i mycket större utsträckning erfar utsatthet än unga som är partiellt och icke utsatta. Med ökad grad av utsatthet gällande ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa, så ökar tydligt andelen unga som erfar utsatthet i form av en självbild präglad av social oro, bristande självförtroende, bekymmer med psykosocial hälsa och negativ sam- och framtidsperception. Det betyder att unga med utsatta villkor i samtliga fyra dimensioner i betydligt högre grad oroar sig över att bli arbetslösa, sitt utseende, sin vikt, att inte hitta en partner att leva med och att bli utsatta för fysiskt eller psykiskt våld än unga som är partiellt och icke utsatta. Med utsatthet i vill-

kor följer även betydligt högre grad av bristande självförtroende. Samma tendens gäller psykosociala besvär som ont i magen, huvudvärk, svårt att somna, dålig nattsömn, stress och trötthet under dagarna. Med utsatta villkor följer även påtagligt högre andelar unga som upplever att deras liv inte motsvarar deras förväntningar och som har pessimistiska framtidsförhoppningar.

Samtidigt är det också av stor vikt att påtala att stora andelar, oftast majoritetsandelar, unga, trots att de lever med utsatthetens villkor **inte** erfar utsatthet.

En andra slutsats är därför att långt ifrån alla unga som lever med utsatthetens villkor erfar utsatthet.

En tredje slutsats, som är lika nödvändig, är att det också finns unga som erfar utsatthet fast de inte lever med utsatta villkor. Undantaget stress och trötthet är dock andelarna icke utsatta som erfar utsatthet relativt låga.

Den viktigaste och mest tydliga slutsatsen är ändå den första: att med utsatthet i ekonomi, familj, samhällsliv och hälsa följer påtagligt höga andelar unga med en orolig och tvivlande självbild, bristande självförtroende, sämre psykosocial hälsa och pessimistisk sam- och framtidsperception.

En fjärde och avslutande slutsats lyder således: med utsatthetens villkor följer påtagliga risker att erfar utsatthet.

Dubbel och förtäta utsatthet

Det femte kapitlet inleds med en beskrivning av andelen unga som lever med *dubbel utsatthet*. Med detta avses de unga som är utsatta i ekonomi **och** familj, ekonomi **och** samhällsliv respektive ekonomi **och** hälsa. Det visar sig att an-

delarna unga som lever med dubbel utsatthet är mycket låg. Det rör sig i samtliga fall om ungefär 1–2 procent av de unga. I absoluta tal motsvarar detta ungefär 7 000 till 22 000 individer.

I kapitlets andra avsnitt undersöks en annan aspekt av dubbel utsatthet. Jag kallar den *dubbel utsatthet i ekonomi och andra villkor*. **Den** handlar om ifall unga som lever med utsatthet i ekonomiska villkor i högre grad också är utsatta i familj, samhällsliv och hälsa jämfört med unga som är partiellt eller icke utsatta. Det visar sig att de som är utsatta gällande ekonomi i större utsträckning också är utsatta i familjevillkor, samhällslivets villkor och hälsovillkor.

Det tredje avsnittet riktar fokus mot *relationen mellan dubbel utsatthet och erfaren utsatthet*. Frågan är om andelen som erfar utsatthet är högre bland unga som lever med dubbel utsatthet än bland unga som är utsatta i endast en dimension. Det tenderar att vara så. Med dubbel utsatthet följer högre andelar unga med en självbild präglad av social oro, bristande självförtroende, psykosociala bekymmer och negativ sam- och framtidsperception än bland unga som endast är utsatta i en dimension.

I kapitlets fjärde avsnitt undersöks *förtäta utsatthet*. Vad händer med andelen unga som erfar utsatthet när deras utsatthet i villkor blir alltmer omfattande, det vill säga rymmer alltfler villkor? Det visar sig att andelen unga som erfar utsatthet i självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt i sam- och framtidsperception ökar påtagligt i takt med att utsattheten vad gäller antalet villkor tilltar.

Slutligen undersöks om förtäta utsatthet i villkor också leder till *förtäta erfaren utsatthet*. Frågan är om antalet indikatorer de unga erfar utsatthet i (till exempel oro för arbetslöshet,

självförtroende, stress och framtidsperception), blir fler som följd av en förtätning i utsatthetens villkor. Erfar de unga fler utsattheter när förtätning i utsatthetens villkor tilltar? Det visar sig stämma – med förtätad utsatthet följer förtätad erfaren utsatthet.

Fyra slutsatser är möjliga. *Den första slutsatsen* är att andelarna unga som lever med dubbel utsatthet är låg. Men för dem som lever med dubbel utsatthet är priset högt och de erfar i mycket hög grad utsatthet.

Den andra slutsatsen är därför att utsatthet i ekonomiska villkor även ökar riskerna för utsatthet gällande familj, samhällsliv och hälsa. Med dubbel utsatthet i villkor följer dessutom också högre andelar som erfar förtätad utsatthet. Om utsatthet i villkor därtill förtätas, så att utsatthet i villkor gäller fler än två dimensioner, tenderar andelarna som erfar olika dimensioner av utsatthet att stiga ytterligare.

Den tredje slutsatsen är att när unga lever med dubbel och förtätad utsatthet är risken att erfara utsatthet mycket hög. Med dubbel, förtätad utsatthet följer mycket höga andelar unga med en självbild som är präglad av social oro, bristande självförtroende, dålig psykosocial hälsa, missnöje med det egna samtida livet och en negativ bedömning av framtiden.

En sista och fjärde slutsats i detta kapitel är att det med förtätad utsatthet också följer en förtätning i erfaren utsatthet. Det betyder att med utsatthet i flera villkor också följer erfaren utsatthet i flera dimensioner. Utfallet av kapitel fem har förstärkt utfallet av kapitel fyra. Med ökad utsatthet ökar riskerna att erfara utsatthet. Därmed har studiens andra vägledande fråga fått sitt mest betydelsefulla svar.

De utsatta

I det sjätte kapitlet besvaras studiens tredje vägledande fråga: Vilka är de unga utsatta? Den tydligaste tendensen är att de mest utsatta framförallt är unga kvinnor. Andelarna utsatta unga kvinnor är höga, oftast betydligt högre än för unga män, och det gäller, med ett undantag (framtidsperception); alla dimensioner av både utsatthetens villkor och erfaren utsatthet.⁷⁴

En första viktig slutsats är därför att de utsatta i mycket stor utsträckning är unga kvinnor. Det bör tilläggas att unga funktionshindrade är mer utsatta än unga icke funktionshindrade. Samma tendens gäller unga utomeuropeiskt födda i jämförelse med unga födda i Sverige. Detsamma gäller i viss utsträckning unga som är arbetare inom industrin och lägre tjänstemän i jämförelse med unga som är högre tjänstemän. De är dock få till antalet, särskilt när det gäller materiella frågor, stress och icke uppfyllda förväntningar på livet. *En andra och avslutande slutsats* är därför att utsatthet bland unga i mycket hög grad handlar om kvinnor och stress.

Det kan vara viktigt att lägga till att det empiriska materialet som används inte erbjuder möjligheter att studera skillnader som kan ha att göra med mer individuella, identitetsmässiga och subjektiva faktorer. Självklart är aspekter som dessa också i stor utsträckning formade av hur individer formats av sociala relationer. Men det utesluter inte på något sätt att individer som i stor utsträckning präglats av likartade villkor ändå utvecklar olika kapaciteter att förstå, hantera och uppleva sina villkor.

Kan man, som exempel, tänka sig olika "(existentiella) karaktärer" som trots samma villkor erfar respektive inte erfar utsatthet? Kan

man, som ett andra exempel, tänka sig mycket likartade (existentiella) karaktärer med mycket likartade erfarna utsattheter fast de lever under olika villkor? Jag tror det, men vet inte. Inte heller har jag tagit hänsyn till att det kan finnas biologiska eller psykiatriska förklaringar till det jag benämnt psykosociala besvär. Dessa kan i sin tur påverka utfallet av andra erfarna utsattheter som självbild, självförtroende samt sam- och framtidsperceptioner.

Fritid som emergens

Det sjunde kapitlet fokuserar på uppdragets fjärde fråga: om ungas fritid kan bidra till att motverka utsatthet. Utsatthetens villkor avgränsas till utsatta villkor i ekonomi och familj. Erfaren utsatthet avgränsas till att endast gälla stress. Förutom det fokuseras kön. Inte minst därför att just unga kvinnor genomgående erfar utsatthet i betydligt större utsträckning än unga män. Stress utgör ett påtagligt och mycket vitt förekommande exempel på just detta. Hälften av de unga kvinnorna anger att de flera gånger i veckan eller oftare känner stress. Bland unga män är motsvarande andel 26 procent.

Fritid som en eventuell emergent kraft studeras i tre betydelser. Med *fritid som aktivitet* undersöks om ungas deltagande i olika typer av fritidsaktiviteter kan minska utsatthet.

Den andra betydelsen benämns *lokalt fritidsutbud* och avser ungas upplevelser av hur stort utbudet av fritidsaktiviteter är på den plats där de bor. Frågan gäller om erfaren utsatthet är lägre bland unga kvinnor och unga män när de upplever att de har tillgång till ett omfattande lokalt fritidsutbud än när de finner samma fritidsutbud begränsat.

Den tredje betydelsen av fritid kallas *fritid i och utan balans* och är relationen mellan ett fritidsintresse och upplevelsen av mängden fritid som finns för att utöva detta intresse. Fritiden är i balans om man upplever att den fria tid som finns till förfogande för att praktisera ett fritidsintresse är lagom i omfattning. Frågan är om andelen unga kvinnor och unga män som erfar utsatthet är lägre bland dem som har en balanserad fritid, än bland dem som upplever att de har brist på fri tid eller för mycket fritid.

Uppdragets fjärde och avslutande fråga preciserades så här: Kan unga kvinnors och unga mäns fritid i betydelsen utövande av olika aktiviteter, omfattande lokalt fritidsutbud och balans mellan fritidsintresse och mängden fri tid minska erfaren utsatthet förstådd som stress? Kan denna minskning gälla både unga som lever och inte lever med utsatthetens villkor i ekonomi och familj?

Det visar sig finnas empiriskt stöd för att ett *omfattande lokalt fritidsutbud* (som också samspelar med ungas känsla av delaktighet i samhället) och en *fritid i balans* kan motverka stress bland unga män och unga kvinnor. Det visar sig dock svårt att få stöd för en slutsats om att ungas val av *fritidsaktivitet* på något entydigt och klart sätt motverkar erfaren utsatthet.⁷⁵

Förutom detta visar det sig att *lokalt fritidsutbud* och *fritid i balans var relaterade*. Bland unga som bedömer det lokala fritidsutbudet som omfattande är det en betydligt större andel unga som har en fritid i balans än när utbudet är begränsat.

Kapitlet avslutades med att vi återvände till relationen mellan utsatthetens villkor och utsatt erfarenhet. I det sista avsnittet undersöks fritid som emergent kraft genom en jämförelse mellan unga som hade utsatta villkor i ekonomi

respektive familj och är stressade och unga med samma villkor men som inte är stressade. Jag ville även jämföra unga som inte lever med utsatthetens villkor i ekonomi och familj och som är respektive inte är stressade. På så sätt kan fritid som eventuell emergent kraft undersökas inom kategorin unga med utsatta villkor respektive inom kategorin unga utan utsatta villkor. Det finns ett påtagligt empiriskt stöd för att unga som är utsatta i ekonomi respektive familj men som inte är stressade, *utsatthetens icke utsatta*, i betydligt större utsträckning har en balanserad fritid än unga som är utsatta i ekonomi respektive familj och som är stressade, *utsatthetens utsatta*.

På samma sätt förhåller det sig när unga som varken levde med utsatthetens villkor eller är stressade, de *icke utsatta*, jämförs med unga som inte har utsatta villkor men likväl är stressade, *utsatta utan utsatthet*. De förra har i betydligt större utsträckning sin fritid i balans än de senare. Med undantaget unga män som har utsatta familjevillkor gäller samma påtagliga utfall både unga kvinnor och unga män.

Därmed kan uppdragets fjärde fråga om fritid som emergens sammanfattas i följande *slutsats*: Fritid kan utgöra en emergent kraft. Den kan motverka utsatthet i form av stress – om de unga bedömer det lokala fritidsombudet som omfattande och om deras fritid är i balans. Det gäller särskilt för unga kvinnor.

Exkurs: en liten teori om fritid som emergent kraft

Låt mig mot bakgrund av denna slutsats presentera en snabbkissad teori för *hur* fritid kan verka som emergent kraft. Jag inleder med att

definiera fyra olika men relaterade betydelser av fritid.⁷⁶ Den första gäller *fritid som aktivitet*. Den definierar fritid som en fråga om just vilken aktivitet en ung människa ägnar sig åt under sin fria tid. Som exempel: "Jag spelar fotboll, men du föredrar att ägna din fritid åt att skriva poesi". Självklart bär dessa aktiviteter betydelser som gör dem mer eller mindre tillgängliga för olika sociala kategorier; ålder, kön, klass, etnicitet och plats samt individer. Detta är nog den vanligast förekommande betydelsen, både bland fritidsforskare och bland allmänheten. Den aktivitet du utövar på fritiden definierar din fritid och förståelsen av den. "Ah, du spelar fotboll". "Ah, du skriver poesi".

Den andra definitionen gäller *fritid som erfarenhet*. En sådan definition sätter parentes kring själva aktiviteten och fokuserar i stället på den känsla, upplevelse eller erfarenhet som det man gör på fritiden genererar. Känslan kan självklart vara förknippad med aktiviteten eller med det aktiviteten genererar som upplevelse av skönhet, delaktighet, fysiskt välmående och så vidare. Känslan av en strike i bowling kanske inte måste skilja sig från känslan av en strof i den egna poesin. Eller gör den det? Oavsett vad som är fallet är det känslan och inte aktiviteten som skiljer sig eller inte skiljer sig åt.

Den tredje definitionen fokuserar på *fritid som val*. Den betonar vikten av att det man gör på fritiden måste upplevas som ett *fritt* val. Något jag väljer att göra (aktivitet) och upplever (erfarenhet) för att jag vill det. Detta utesluter naturligtvis inte att det man upplever som ett fritt val kan vara påverkat av en rad olika faktorer.

Den fjärde definitionen *fritid som funktion* är av en annan karaktär. Den tenderar snarare att känneteckna tjänstemannens eller medbor-

garens perspektiv än den utövande fritidsaktörens. Dess huvudfokus är inte valet av aktivitet, erfarenheten av denna och det fria valet, utan vad fritiden kan generera. Detta i termer av vad som uppfattas vara individuellt och samhällsligt "gott", "eftersträvansvärt" eller "socialt produktivt". Klassiska exempel är en friskare generation (och lägre sjukvårdskostnader), ökad delaktighet och inflytande (en levande demokrati och tilltro till människor och samhällsliga institutioner), socialt kapital (relationer som leder till nätverk som kan generera företagande och jobb) och social integration (att inkludera exkluderade grupper i samhället). Få unga människor skulle dock svara att de spelar fotboll, rider, spelar bas eller skriver dikter för att bidra till minskade sjukvårdskostnader, levande demokrati, tillväxt av socialt kapital eller för att bidra till social integration.

Min analytiska, och medvetet förenklade, poäng är nu följande: Om vi vill att fritid ska vara en emergent kraft i ungas liv måste ett lokalsamhälle erbjuda ett omfattande utbud av fritidsaktiviteter som kan locka alla tänkbara unga att vilja välja sin aktivitet. Detta eftersom den mening de tillskriver aktiviteten och de upplevelser och erfarenheter som de får av att utöva den kommer att få dem att återvända. När aktivitet, erfarenhet och fritt val samspelar på ett meningsfullt sätt – likt en slags *fritidens treenighet* – först då kan den också generera funktioner som är eftersträvansvärda för individ och samhälle.

Den eftersträvansvärda funktionen, oavsett om det gäller hälsa, demokrati, socialt kapital eller social integration, kan endast genereras om det finns aktiviteter som attraherar mig, sådana som jag fritt väljer, och som jag mår bra av när jag utövar dem. Aktiviteterna bör naturligtvis

också göra gott för andra som jag utövar dem tillsammans med. För att skapa just denna meningsbärande relation mellan aktivitet, erfarenhet och val måste det finnas ett *utbud* som möjliggör treenigheten för så många unga som möjligt.

Jag vill även tillägga att det krävs att *fritidens utbudsproducenter* medvetet arbetar med att öppna sina verksamheter för så många olika kategorier av individer som möjligt. Oavsett om producenterna är stat, kommun, föreningsliv eller näringsliv. Detta för att inte endast åstadkomma en "pluralistisk möjlighetsstruktur", med utbud av olika aktiviteter för olika kategorier av unga, utan också för att skapa en "pluralistisk medverkandestruktur", att en aktivitet rymmer medverkande från många olika kategorier av unga. Jag vill slutligen också tillägga att mycket talar för att en avgörande aspekt av fritid som erfarenhet är en *fritid i balans*. Att som samhällsplanerare inom fritidsområdet arbeta med fritid som emergent kraft borde vara att ständigt återvända till relationen mellan treenigheten – mellan fritid som aktivitet, erfarenhet och val **och** fritid som funktion.⁷⁷ Och göra detta inom ramen för en symbolisk struktur som värdegrunds- och visionsmässigt verkar för pluralism i utbud och inkludering. Om så varit fallet i Angelas liv hade också hon kunnat få erfara fritiden som en emergent kraft i sitt liv. Det som ständigt hotar den möjligheten eller visionen är just utsatthetens villkor och de erfarna utsattheter som ökar riskerna för oöverbyggbara motsättningar i ett alltmer tilltagande vi och dom-tänkande.

I en sådan symbolisk struktur ökar inte bara den sociala differentieringen i livsvillkor och erfarna utsattheter utan också viljan att välja sin fritidsaktivitet så att man blir fri från dom som måste undvikas.

Det jag genom denna studie har kunnat visa är att med utsatthetens villkor följer erfaren utsatthet. Särskilt gäller det om utsattheten i villkor är dubbel och förtätad. Men utsatthetens villkor är inget annat än risk och en sådan risk kan i termer av policy hanteras från två håll. Det ena handlar om att minska unga människors utsatta villkor i termer av ekonomi, familj, samhälle och hälsa. Ett sådant arbete involverar alla tänkbara aktörer: stat och marknad, den egna familjens intimsfär, samhällsinstitutionernas bemötande av unga medborgare och medborgares bemötande av varandra på de platser där de bor och lever sina liv. Det handlar också om att mobilisera alla dessa aktörer för att minska de villkor som tydligt riskerar att generera erfaren utsatthet i självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt i sam- och framtidsperception.

Det andra kan gälla unga människors egen förmåga att motverka sin egen utsatthet, både bland unga som lever och inte lever med utsatthetens villkor. Jag har funnit empiriskt stöd för tolkningen att fritid kan utgöra en sådan motkraft. Den kan vara en emergent kraft i ungas liv. Jag har även visat att detta i sin tur kräver strukturella möjlighetsvillkor i form av omfattande fritidsutbud som ökar förutsättningarna för en balanserad fritid. Om min teori om fritid äger relevans, har jag visat att detta i sin tur kräver att treenigheten av fritid som aktivitet, erfarenhet och val måste samspela med en symbolisk struktur för pluralism i just utbud men även i termer av strävan efter inkludering av mångfald. När så är fallet kan vi alla bli vinnare. Jag kallade det fritid som funktion. Fritid som möjlighet. Fritid som emergens. Kan en sådan emergens även bli till en social rörelse för bättre livsvillkor för de andelsminoriteter av barn och unga som saknar dem? Det är en öppen fråga.

Mats Trondman

REFERENSER

- Archer, M. S. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bull, C., Hoose, J. & Weed, M. (2002). *An Introduction to Leisure Studies*. London: Longman Group.
- Burke, K. (1935/1997). *Performance and change. An Anatomy of Purpose*. Berkeley: University of California Press.
- Haywood, L., Kew, F., Bramham, P. & Spinch J. (1999). *Understanding Leisure*. London: Trans-Atlantic Publications.
- Nussbaum, M. C. (1994). *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
- Rönnols, G. (2002). *Det är väl bara för de duktiga?* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Trondman, M. (2002). "Från ingenmansland till samverkansland – en fantasi om en ungdomssekreterare med verkningskraft", i L. Modée (Red.). *Tillsammans. Samverkansprojektet i teori och praktik*. Stockholm: Ungdomsstyrelsens skrifter 2002:2.
- Walzer, M. (2004). *Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism*. New Haven: Yale University Press.
- Wilkinson, R. G. (2005). *The Impact of Inequality. How to make sick societies healthier*. London: Routledge.

NOTER

KAPITEL 1

- 1 Undersökningen genomfördes av SCB som en postenkät med tre påminnelser under perioden november 2006 till januari 2007. Populationen utgjordes av Sveriges befolkning i åldern 16–25 år.
Totalt var det 2 867 personer som besvarade frågeblanketten, vilket är 48,2 procent av urvalet på 6 000 personer. För närmare information om undersökningens genomförande och bortfall, se Statistiska centralbyråns tekniska rapport och bortfallsanalys. Den kan beställas från Ungdomsstyrelsen.
- 2 Se Kenneth Burke, *Permanence and Change*, 1935, s. 70.
- 3 Citatet är lånat från Nussbaums bok *Therapy of Desire Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, 1994, s. 99–100. Den redovisade översättningen är min egen.
- 4 Just detta berör filosofen Michael Walzer i sin bok *Passion and Politics* (2004). Han använder uttrycket "involuntary association" (s. 1–20.)
- 5 Nussbaum 1994, s. 99.
- 6 Jag är naturligtvis medveten om att unga också kan erfara utsatthet, även när de inte lever med utsatthetens villkor. Vi kan också tänka oss att de inte erfår utsatthet fast de lever med utsatthetens villkor. Vi ska på olika sätt återkomma till detta. Särskilt i kapitel 7 om Fritid som emergens.
- 7 Rönnols, 2002, s. 62–63.
- 8 Ibid.
- 9 Om så är fallet är dock en empirisk fråga, det vill säga något vi måste undersöka.

- 10 Wilkinson, 2005.
 - 11 Archer, 2003, s. 3.
 - 12 Ibid.
 - 13 Berättelsen om Angela bygger på en intervju gjord av Cecilia Dovborn inom ramen för projektet *Mångkontextuell barndom* som är finansierat av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté.
 - 14 Archer, 2003, s. 3.
 - 15 Wilkinson skriver: "Detta är inte en bok om de som har eller inte har ett hälsosamt beteende. Boken använder snarare forskning om hälsoskillnader för att utforska de effekter social och ekonomisk ojämlikhet har på oss som individer och på hela våra samhällen. En förståelse av den sociala stratifieringens effekter ger oss en djupare förståelse av de samhällen vi lever i. Så är fallet därför att hälsostandarden i störst utsträckning bestäms av sociala faktorer. De utgör de sociala obehagskänslornas rötter och föreslår den typ av förändringar som inte bara skulle förlänga våra liv utan som också, vilket är än viktigare, skulle förbättra den subjektiva sociala livskvaliteten i våra liv" (2005, s. 1–2).
 - 16 Wilkinson, 2005, s. 8.
 - 17 Ibid., s. 9.
 - 18 Ibid., s. 9–31.
 - 19 Se Wilkinson, 2005, s. 9.
 - 20 Ibid., s. 6.
 - 21 Ibid., s. 6–7.
 - 22 Ibid., s. 7.
 - 23 Ibid.
 - 24 Ibid., s. 10.
 - 25 Ibid., s. 6.
 - 26 Ibid., s. 15–16.
 - 27 Ibid., s. 102–103.
 - 28 Ibid., s. 13.
 - 29 Se *ibid.*
 - 30 Ibid., s. 19.
 - 31 Ibid., s. 13.
 - 32 Ibid., s. 27.
 - 33 Se *ibid.*, s. 28.
 - 34 Ibid., s. 26.
- ## KAPITEL 2
- 35 10 procent är 285 individer.
 - 36 6 procent motsvarar 170 individer.
 - 37 De icke utsatta är 945 individer.
 - 38 7 procent motsvarar 190 individer.
 - 39 298 individer hör till denna kategori.
 - 40 Kategorin icke utsatta består av 1 141 individer.
 - 41 3 procent är 70 individer.
 - 42 6 procent är 184 individer.
 - 43 41 procent är 1 148 individer.
 - 44 Eftersom matvanor inte berörs i löptexten är det intressant att konstatera att 28 procent av de unga äter frukost varje dag (8 procent) eller flera gånger i veckan (20 procent). Tolv procent gör det en gång i veckan och 14 procent någon gång i månaden. Nästan hälften (46 procent) av de unga gör det mer sällan eller aldrig. Om fysisk aktivitet relateras till att äta frukost som indikator på matvanor visar det sig att 44 procent av de fysiskt inaktiva hoppar över frukosten flera gånger i veckan eller oftare.

Motsvarande andel för unga som tränar flera gånger i veckan eller oftare är 24 procent.

- 45 6 procent motsvarar 167 individer.
- 46 12 procent avser 326 individer.
- 47 19 procent är 521 individer.

KAPITEL 4

- 48 Det finns ett undantag. Drygt hälften (55 procent) av den studerade populationen svarar att de flera dagar i veckan eller oftare är trötta på dagarna. Det kan också påpekas att hela 40 procent svarar att de lika ofta känner sig stressade.
- 49 Se tabellerna 21, 25, 29 och 37.

KAPITEL 5

- 50 Se Nussbaum, 1994, s. 99.
- 51 Jag följer därmed Wilkinson och förstår ekonomins grundläggande betydelse i termer av relativ fattigdom och social status och dessa båda betydelsers konsekvenser för sociala relationer, i familj och i möte med samhällsliga institutioner samt för hälsan, vilka i sin tur får konsekvenser för erfaren utsatthet. Enligt Wilkinson är det vanligare att ekonomi influerar, till exempel familjesituationen än det omvända. Han är dock noga med att påpeka att även det omvända förekommer. Jag har tidigare betonat att jag med denna studies empiriska material egentligen inte kan uttala mig om kausalitetsordning. (Se inledningskapitlet). I sträng bemärkelse är det därför rimligare att förstå de empiriska utfallen av detta kapitel i termer "vad som sker med graden av erfaren utsatthet om unga lever i miljöer präglade av två eller flera av utsatthetens villkor". Om just

detta handlar kapitlets tredje och fjärde avsnitt.

- 52 För en mer utförlig beskrivning, se kapitel 2.
- 53 Vid fem graders utsatthet i villkor erfar 52 procent utsatthet. Vid sex grader är andelsnivån 48 procent och vid sju grader är den 67 procent.
- 54 Undantaget gäller huvudvärk. Hälften av unga med sex graders utsatthet i villkor har huvudvärk flera dagar i veckan eller oftare. Detsamma gäller var tredje (33 procent) med sju graders utsatthet i villkor.

KAPITEL 6

- 55 Det är viktigt att påpeka att jämförelser mellan unga födda i Sverige och i länder i andra världsdelar bör läsas med stor försiktighet eftersom de andelar som procenttalen är beräknande på i vissa fall kan vara mycket låga. I urvalet är 14 unga födda i Sydamerika, 19 i Afrika, 94 i Asien och 92 i andra europeiska länder än de nordiska. Jag har ändå valt att redovisa andelarna, då vissa påtagliga utfall är återkommande.
- 56 Det är viktigt att påpeka att denna kategori endast består av 12 individer.

KAPITEL 7

- 57 Femtiofem procent av de unga svarar att de under det senaste halvåret varit trötta under dagarna flera gånger i veckan eller oftare.
- 58 Wilkinson, 2005, s. 88–89.
- 59 Ibid., s. 89.
- 60 Ibid.
- 61 Ibid.
- 62 Ibid., s. 93–94.

- 63 Den enkätfråga som här används lyder: "Hur stor möjlighet tycker du att du själv har att föra fram dina åsikter till dem som bestämmer i kommunen?" Två procent av de unga ansåg att de har "mycket stora möjligheter". Var tionde (10 procent) gjorde bedömningen att de har "ganska stora möjligheter". Tjugoåtta procent angav "ganska små möjligheter". Knappt var fjärde (23 procent) valde svarsalternativet "mycket små eller inga möjligheter alls". Närmare fyra av tio (37 procent) svarade att de inte visste om de har stora möjligheter att föra fram sina åsikter till dem som bestämmer i kommunen.
- 64 Graden av delaktighet studeras med i vilken grad unga instämmer eller inte instämmer i påståendet "Jag känner mig delaktig i det svenska samhället". Drygt var femte ung (21 procent) instämmer i påståendet. Drygt fyra av tio (42 procent) svarar att de varken instämmer eller inte instämmer i påståendet. Trettiosju procent instämmer inte i påståendet.
- 65 Egentligen borde frågan erbjuda ett fjärde svarsalternativ. Det som saknas borde lyda: "Jag känner att jag har lagom med fritid men jag vet inte vad jag vill göra".
- 66 Bland unga med tidsnödens fritid är drygt var femte ung (21 procent) stressad varje dag. Bland unga med balanserad fritid är det en av tjugo (5 procent). Motsvarande andel bland unga med tomrummets fritid är drygt en av tio (11 procent).
- 67 För en mer specificerad bestämning av utsatthet i ekonomiska villkor och familjevillkor, se kapitel 2.
- 68 I det använda empiriska materialet är utsatthetens utsatta 177 individer, utsatthetens icke utsatta 105 individer, utsatta utan utsatthet 246 individer och icke utsatta 698 individer.
- 69 Archer, 2003, s. 3.
- KAPITEL 8**
- 70 Jag valde att fokusera relationssvårigheter till pappa (och inte till mamma) då det förra är betydligt vanligare än det senare. För att kategorin familjeutsatta trots detta val inte skulle bli för liten i antal, fördes både de som ofta och då och då känner oro för sin familjesituation till kategorin familjeutsatta.
- 71 Archer, 2003, s. 3.
- 72 Ibid.
- 73 Jag använde de enkätfrågor som fanns tillgängliga i den aktuella enkätstudien. Därigenom framtvingade jag en symmetri som inte är helt lyckad. Jag tycker dock att de empiriska utfallen av min bestämning av utsatthetens villkor är så samlade och entydiga, att de slutsatser som dras är rimliga. Därtill stöds de av teori och tidigare forskning, vilket framgår av inledningskapitlet.
- 74 Se, som exempel, listan på s. 95 under *Slutsatser*.
- 75 För en diskussion om just fritid som aktivitet, se kapitel 7.
- 76 Definitionerna är mina egna, men liknande definitioner och begrepp finns som exempel i Bull et al, *An Introduction to Leisure Studies*, 2002 och Haywood et al, *Understanding Leisure*, 1999.
- 77 För en mer omfattande diskussion om fritid som utbud, se Trondmans artikel *Från ingenmansland till samverkansland i Ungdomsstyrelsens antologi Tillsammans. Samverkansprojektet i teori och praktik* (2002).

Hur kan utsatthet i ungas liv förstås, vilka är de utsatta och kan ungas fritid motverka utsatthet? Det är några frågor som professor Mats Trondman besvarar i *Att förstå utsatthet*. På uppdrag av Ungdomsstyrelsen har han analyserat en större ungdomsenkät. Analysen visar att unga som är utsatta också i stor utsträckning är missnöjda med sina livsvillkor och de möjligheter som livet erbjuder. Den visar också hur stress, självförtroende och ekonomiska villkor får betydelse för ungas situation och fritidsaktiviteter. Boken vänder sig till alla som på olika sätt arbetar med unga.

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-690 91 90 Fax 08-690 91 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISBN 978-91-85933-08-2 ISSN 1651-2855